

บทที่ 6

ปริทรรศน์วรรณกรรมนิทาน

วรรณกรรมนิทาน และวรรณกรรมพุทธศาสนาของอีสานนี้แยกกันไม่ออก กล่าวคือ กวีอีสานพยายามที่จะประพันธ์วรรณกรรมนิทานให้มีรูปแบบวรรณกรรมพุทธศาสนา เลียนแบบชาดกทางพุทธศาสนา เช่น ตอนจบมักกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้า และได้แจ้งตัวละครในเรื่องให้มาเกิดเป็นพุทธรมาดาบ้าง พุทธบิดาบ้าง นางสิริมหามายาบ้าง ฯลฯ นอกจากนี้ การขึ้นต้นเรื่องมักจะบอกว่าเป็นพุทธรวิจาณะเล่าให้ภิกษุสงฆ์ เพื่อสำแดงเหตุอันเกิดเมื่อปางหลัง หรือไม่ก็บอกว่า เป็นชาติปางหลัง เมื่อพระโพธิญาณใช้ชาติท่องเที่ยวอยู่ในพื้นโลกเพื่อบำเพ็ญพระบารมีบ้าง เพื่อแสวงหาสังขารบ้าง ฯลฯ แต่โดยความจริงแล้วเรื่องราวเหล่านั้นเป็นนิทานพื้นบ้านนั่นเอง กล่าวคือไม่มีปรากฏในนิบาตชาดกแต่กวีก็พยายามยกให้เป็นชาดก ตัวอย่างเช่น

อ้างอดีตพุทธรเจ้าใช้ชาติปางหลัง ปางเป็นโพธิญาณท่องเที่ยวในพื้นที่
สำแดงผมหอมน้อยบาไทยใช้ชาติ เที่ยวชอกคันในห้องแก่นธรรม

(จากเรื่องนางผมหอม)

บัดนี้จักได้กล่าวเรื่องปางก่อนโพธิญาณ ตอนเมื่อเที่ยวสงสารโลกคนภายใต้
คราวเมื่อลงมาใช้กรรมเวรปางก่อน พอได้หายโศกร้อนลู้งน้ำได้อ่านฟัง

(จากเรื่อง ท้าวบัวโฮม บัวฮอง บัวเฮียว)

บัดนี้จักได้นับชาติท้าวองค์เอกโพธิญาณ ปางเมื่อเที่ยวสงสารส่งเวรเวียนใช้
ปางเมื่อโพธิสัตว์สร้างสมภารเพียรพร้า ขอนักปราชญ์เจ้าหลังถั่วร่ารอนแต่ถ่อน

(จากเรื่องจำปาสี่ต้น)

ข้าจักแปลงบ่อนเมืองพุทธรบาทโคดม ในสงสารโลกลือดังสะท้าน
องค์พุทธรเจ้าบารมีเที่ยวท่อง ในห้าสิบชาติล้าหน้าใช้สงเวร

(จากเรื่องกาละเกด)

ลักษณะการขึ้นต้นเรื่องนิทานของกวีอีสาน ดังที่ได้ยกตัวอย่างมาแล้วข้างต้นนี้เป็นสาเหตุที่ทำให้เป็นเรื่องยากที่จะแยกวรรณกรรมนิทานออกจากวรรณกรรมศาสนา และความเชื่อของชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีความเข้าใจเช่นนั้น กล่าวคือเข้าใจว่าวรรณกรรมนิทานเหล่านี้เป็นชาดก และเชื่อว่าเป็นชาติหนึ่งของพระพุทธรเจ้า ฉะนั้นจึงนิยมอ่านสู่กันฟังในงันเฮือนดี (งานศพ) ประหนึ่งมหรสพ และเชื่อกันว่าได้กุศลไม่ต่างกับการได้ฟังเทศน์ นอกจากนี้ วรรณกรรมนิทานเหล่านี้ พระภิกษุก็ได้นำมาเทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในวันอุโบสถศีล หรือวัน

นักชดถุขทางพุทธศาสนา แม้ววรรณกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่มีปรากฏอยู่ในนิบาตชาดกก็ตาม แต่ก็มียู่บางเรื่องที่มีปรากฏอยู่ในปัญญาสาชดกที่เรียกว่า พระเจ้าทำลิลชาด

การจัดประเภทวรรณกรรมนิทานภาคอีสาน จึงพิจารณาด้ำนเนื้อหา (Content) มากกว่าธรรมเนียมการประพันธ์ (Convention) ถึงแม้ววรรณกรรมนิทานอีสานมียู่หลายเรื่อง ที่วางโครงเรื่องเหมือนกับการเขียนเรื่องชาดก เช่นมีบทปรารภชาดก (คือสาเหตุที่พระพุทเจ้าจะได้เล่าเรื่องชาดกปางหลังให้สาวกฟัง) และประชุมชาดก คือมีการกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดเป็นพุทเจ้า และการกลับชาติมาเกิดเป็นบริวารพระพุทเจ้าของตัวละครที่ปรากฏอยู่ในเรื่องเช่นเดียวกับชาดกจริง ๆ แต่ความจริงแล้วเรื่องราวต่าง ๆ ในวรรณกรรมเหล่านั้น เป็นเพียงนิทานพื้นบ้านที่เล่าสู่กันฟังแบบปากต่อปาก ถ่ายทอดกันมาผ่านคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งหลายยุคหลายสมัย ภายหลังก็ได้นำโครงเรื่องเหล่านั้นมาร้อยกรองตามวิธีการประพันธ์ของท้องถิ่น แต่ขณะเดียวกันท่านเห็นว่าจะสร้างศรัทธาให้บังเกิดแก่คนฟัง ท่านจึงเริ่มเรื่องแบบชาดก คือมีบทปรารภชาดกเพิ่มขึ้นมา หรือไม่ก็เรื่องราวเหล่านั้นชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นชาดกอยู่ก่อนแล้ว จึงเล่าสู่กันฟังบ้าง ขับลำสู่กันฟังเป็นตอน ๆ บ้าง แล้วจึงได้รวบรวมประพันธ์เป็นเรื่องราวสมบูรณ์ขึ้นภายหลัง

แต่อย่างไรก็ตาม การที่เชื่อกันว่าวรรณกรรมนิทาน นิยายพื้นเมืองเหล่านี้เป็นชาดกก็เป็นผลดีอย่างยิง กล่าวคือ จะมีการอนุรักษ์ไว้ด้วยแรงศรัทธาประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งเป็นการสอนจริยธรรมและความประพฤติของชาวบ้านไปในตัว เพราะจริยวัตรของตัวละครที่เป็นตัวเอกของเรื่องจะเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต และความประพฤติได้เป็นอย่างดี

วรรณกรรมนิทานของอีสานมีลักษณะพิเศษ ต่างไปจากวรรณกรรมภาคกลางอยู่หลายประการ กล่าวคือ วรรณกรรมนิทานนิยายอีสานส่วนใหญ่มุ่งที่จะตอบสนองความต้องการของชาวบ้านโดยทั่วไป อาทิเช่น ความเชื่อ คตินิยม จารีตประเพณี ตลอดจนความบันเทิงใจ ฉะนั้น เรื่องราวก็ตี ภาษาสำนวนโวหารก็ตี จึงเป็นแบบพื้น ๆ ไม่นิยมใช้คำศัพท์ที่ยากเหมือนภาคกลาง ที่มุ่งตอบสนองบุคคลชั้นสูงที่ได้รับการศึกษาดี (บุคคลในราชสำนักและพวกนักปราชญ์มนตรี) ด้วยเหตุดังกล่าวกทำให้ชาวอีสานมีความใกล้ชิดกับวรรณกรรมท้องถิ่นของตนอย่างมาก และมีความผูกพันกับวรรณกรรมอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนี้ วรรณกรรมอีสานเคยมีบทบาทเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันของชาวอีสานค่อนข้างมาก เช่น การทำนุบำรุงวรรณกรรม การอนุรักษ์ การใช้อ่าน ฯลฯ เหล่านี้เป็นสิทธิอันชอบธรรมของชาวบ้านทั้งสิ้น โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางแห่งวรรณกรรม (ซึ่งต่างกับภาคกลางที่ชาวบ้านมีสิทธิ์มีส่วนร่วมน้อยในการเป็นเจ้าของวรรณกรรม ฉะนั้นรูปแบบวรรณกรรมภาคกลางจึงมุ่งที่จะตอบสนองความต้องการของผู้ได้รับการศึกษาดี มากกว่าชาวบ้านทั่วไป และส่วนใหญ่ราชสำนักจะเป็นศูนย์กลางแห่งวรรณกรรม)

ฉะนั้น แก่นของเรื่อง (Theme) จึงต่างกัน ค่านิยม ตลอดจนบุคลิกของตัวละคร

(Characteristic) จึงแตกต่างกัน ซึ่งจะกล่าวอธิบายเพิ่มเติม ดังต่อไปนี้

1. วรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่ไม่ค่อยจะปรากฏชื่อผู้ประพันธ์ จะมีวรรณกรรมที่ระบุชื่อผู้ประพันธ์เพียงไม่กี่เรื่อง และการระบุชื่อนี้ก็ไม่แน่ใจนักว่าจะเป็นผู้ประพันธ์ หรือผู้คัดลอก การที่ไม่นิยมระบุผู้ประพันธ์นี้ เป็นเพราะว่าจุดมุ่งหมายในการสร้างสรรค์วรรณกรรมขึ้นมาด้วยแรงศรัทธาต่อพุทธศาสนา เพื่อเป็นพุทธบูชา จึงไม่จำเป็นต้องบอกชื่อเพราะเป็นการผิดมารยาทในการทำบุญเพื่อจะเอาหน้า กวีประพันธ์เพื่อจะสร้างสรรค์วรรณกรรมขึ้นมาเองด้วยแรงศรัทธาประการหนึ่ง หรือด้วยใจรักอีกประการหนึ่ง เช่น

เมื่อนั้นปรารงค์คำคลุ้มคณิงธรรมทรงมาก เห็นรุ่งญาณยอดแก้วเที่ยวใช้ชาติพระองค์
บัดนี้ข้าจักปูนแต่งตั้งไซชาตักแปลธรรมก่อนแล้ว เป็นที่บูญแยงถึงพร้าเพ็งกายช้อย

(จากเรื่องสินไซ)

(กวีชื่อปรารงค์คำ ได้ตระหนักในธรรมอย่างยิ่ง เห็นพระโพธิญาณยอดแก้วใช้ชาติพระองค์ จึงได้สรรสร้างชาดกแปลพระธรรม ส่อให้เห็นการบำเพ็ญที่เบิกบาน)

2. วรรณกรรมอีสานเป็นสิทธิ์ของชาวบ้าน กล่าวคือ ชาวบ้านเป็นผู้สร้าง ผู้อนุรักษ์ ผู้ใช้ โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง ฉะนั้น ชื่อที่ปรากฏอยู่ที่ท้ายเล่มของเรื่องนั้น อาจจะเป็นนามของเจ้าศรัทธาที่จ้างคนจารหนังสือเพื่อถวายวัดก็ได้ ซึ่งเป็นวิธีการทำบุญแบบหนึ่งของชาวอีสานคือ การสร้างหนังสือ และเชื่อกันว่าได้อ่านหนังสือแรงกล้าอีกด้วย ฉะนั้นในการเขียนคัดลอกนี้ผู้จารอาจจะนำชื่อผู้จ้างจารไปลงไว้ตอนท้ายแทนชื่อผู้ประพันธ์ก็ได้ จึงเป็นเหตุให้เราไม่ทราบว่ามีใครเป็นผู้ประพันธ์

อีกลักษณะหนึ่งผู้ที่สนใจวรรณกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ท่านมักจะคัดลอกไว้เป็นสมบัติส่วนตัวและท่านมักจะใส่ชื่อของท่านไว้เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของเท่านั้น ชื่อที่ปรากฏท้ายเล่มจึงไม่หมายเฉพาะว่าเป็นชื่อกวีผู้ประพันธ์เสมอไป

3. โครงเรื่องของวรรณกรรมนิทานอีสาน วรรณกรรมประเภทนิทาน นิยายของอีสานนั้น ส่วนใหญ่เป็นเรื่องคล้ายกับเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ของภาคกลางนั่นเอง กล่าวคือ เนื้อเรื่องส่วนใหญ่จะเต็มไปด้วยอกนิหาร และแสดงให้เห็นบุญญาบารมีของตัวเอกในการปราบอธรรม ซึ่งมักจะเป็นยักษ์ การวางโครงเรื่องที่นิยมกันมากก็คือ การพลัดพรากตกธรรมาภพของตัวเอก เพื่อจะได้ช่วยเหลือปราบปรามฝ่ายอธรรม ด้วยบุญญาบารมีที่มีอาวุธวิเศษติดตัวมาตอนกำเนิดหรือเล่าเรียนศาสตรศิลป์จากพระฤาษี นอกจากนี้ ยังพลัดพรากจากนางเอก ติดตามกันจนพบ และพากันกลับบ้านเกิดเมืองนอน ได้ครองเมืองและจบเรื่องด้วยสันติสุข

วรรณกรรมนิทานของภาคอีสานมีจำนวนมาก ดังปรากฏรายชื่ออยู่ในบทที่ 3 นั้นแล้ว ในที่นี้จะเสนอเพียงบางเรื่อง เพื่อให้เห็นรูปแบบ และเนื้อหาของวรรณกรรมนิทาน ดังต่อไปนี้

1. สิ้นไซ

1.1 ที่มาของเรื่อง

วรรณกรรมเรื่องสิ้นไซ (สังข์ศิลป์ชัย) เป็นวรรณกรรมนิทานที่แพร่หลายมากในภาคอีสาน และนิยมนำมาอ่านในบุญงันเฮือนดี (งานศพ) มากกว่าเรื่องอื่น ๆ เพราะเหตุว่าเรื่องราวตื่นเต้น ผนวกภัยดี มีสำนวนไพเราะ เป็นแบบอย่างของการประพันธ์โคลงสาร (กลอนลำ) โดยเฉพาะ กลอนเดินดงของเรื่องสิ้นไซ ครูหมอลำจะนำมาเป็นตัวอย่างให้ลูกศิษย์ฝึกกล่าวอยู่เนือง ๆ จนบรรดา หมอลำจะถือเสมือนว่า สิ้นไซตอนเดินดงเป็นบทครู

ตอนเริ่มเรื่องของวรรณกรรมเรื่องสิ้นไซนี้ ผู้ประพันธ์ (ท้าวปรางค์คำ) ได้บอกไว้ว่าเป็น ชาตกในพระเจ้าห้าสิบชาติอีกด้วย

ตัวอย่าง คำกลอนตอนเริ่มเรื่องของวรรณกรรมเรื่องสิ้นไซ ผู้ประพันธ์ ได้กล่าวไว้ว่าเป็น ชาตกในพระเจ้าห้าสิบชาติ ดังนี้

วันนั้นพระอาทิตย์จวนแจ้งเดือนสามสัตตพิส
ฉลุรูปเนื้อเนาซ้อยชอบยาม
เมื่อนั้นปรางค์คำ คลุ้มคณิง ธรรมทงมาก
เห็นรุ่งญาณยอดแก้วเทียวใช้ชาติพระองค์
บัดนี้ ข้าจักปูนแต่งตั้งไซชาติแปลธรรม ก่อนแล้ว
เป็นผู้ที่ยู่แยงถึงพร้าเพิงกายซ้อย
จัดตุโลกา ล้ำไอสุรแสงที่ป
กับทั้งนางครุฑนาคเหง้านางท้าวเทพคุณ
ควรที่อัครรรยล้ำโลกากงโลก
มีในห้าสิบชาติแท้เทียวใช้สงเวร

อธิบายความ

วันเดือนสามยี่สิบเจ็ด (ศักราช 1027 หรือขึ้น 27 ค่ำ นับตามคติทางวิชาโหราศาสตร์) ปีฉลูอยู่ในฤกษ์ยามดี เมื่อนั้น ท้าวปรางค์คำได้คำนึงถึงธรรมะ เห็นพระพุทธรองค์เทียวใช้ชาติ บัดนี้จึงจะแต่งเป็นชาตก แปลพระธรรม เพื่อส่งให้ถึงการบำเพ็ญที่เมื่อกบาน ท้าวจตุโลกบาล อิศวรซึ่งเป็นแสงแห่งโลก กับทั้งครุฑนาค นางท้าวเทพคุณ ควรแก่การที่โลกจะอัครรรย มีปรากฏอยู่ในพระเจ้าห้าสิบชาติ

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ทำให้ทราบว่าประพันธ์เมื่อ (เริ่มหรือจบ) ตอนเช้า เดือนสาม จ.ศ. 1027 ตรงกับ พ.ศ. 2208 หรือ 27 ค่ำ (เรียกตามคติทางวิชาโหราศาสตร์ คือ เท่ากับแรม 12 ค่ำ) ปีฉลู ผู้ประพันธ์คือ ท้าวปรางค์คำ และมีปรากฏอยู่ในเรื่องปัญญาชาตก (พระเจ้าห้าสิบชาติ)

เรื่องสินไซมีปรากฏในปัญญาสาตกของภาคเหนือ และในภาคเหนือมีสำนวนคำวกรรมยาว 10 ผูก เรียกชื่อว่า "สังข์สิงห์ธนูชัย" ส่วนในภาคกลางมีอยู่หลายสำนวน เช่น สังข์ศิลป์ชัย กลอนสวด บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ฯลฯ ซึ่งมีโครงเรื่องเช่นเดียวกับเรื่องสินไซฉบับอีสานที่กำลังกล่าวถึงนี้ แต่มีส่วนปลีกย่อยแตกต่างกันไปบ้างบางตอนเท่านั้น

1.2 ต้นฉบับ

ต้นฉบับเรื่องสินไซนี้แพร่หลายมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะเหตุว่านิยมอ่านในบุญงันเฮือนดี และในที่ประชุมชน ฉะนั้นจึงมีการอนุรักษ์อย่างดี กล่าวคือ มีการเก็บรักษาและพยายามคัดลอกต่อ ๆ มา ไม่ให้สูญหาย

ต้นฉบับที่ใช้ประกอบการเขียนเรื่องนี้คือ ฉบับของกะชวงทมกาน ประเทศลาว ตรวจชำระโดยมหาสิลา วีรวงศ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ.2512 และฉบับของโครงการสำรวจรวบรวมวรรณคดีอีสาน จังหวัดอุบลราชธานี ชำระโดยพระปริยัติโกศล (มหาถวัลย์) วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าคุณพระปริยัติโกศล พ.ศ.2519 จากคำนำฉบับพระปริยัติโกศล กล่าวไว้ว่าใช้ต้นฉบับใบลาน อักษรตัวธรรม ของนางทองมี บ้านอยู่ในเมืองอุบลฯ และต้นฉบับอักษรตัวไทยน้อย จากวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งพระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี) ได้ต้นฉบับไปจากจังหวัดอุบลฯ เช่นเดียวกัน ส่วนอีกสำนวนหนึ่ง คือ ฉบับที่พระมหาปริชา พิณทอง พิมพ์

1.3 เนื้อเรื่องสินไซ (สังข์ศิลป์ชัย)

ยังมีกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ท้าวกุศราช ครองเมืองปัญจาล มีมเหสีนามว่า นางจันทา กษัตริย์พระองค์นี้มีน้องสาวร่วมมารดาอยู่คนหนึ่ง นามว่า นางสุมนทา ท้าวกุศราชรักน้องสาวมาก จึงไม่ยอมยกให้เป็นชายาเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่มาสู่ขอ และอีกประการหนึ่ง ยังไม่พบบุคคลที่เหมาะสมคู่ควรกัน

ท้าวกุมภกันท์เป็นกษัตริย์ครองเมือง อโนราธ มีเชื้อสายยักษ์ คิดอยากมีมเหสีไว้แนบข้าง จึงเหาะไปทูลถามเกี่ยวกับเรื่องเนื้อคู่ของตนกับพระสุวรรณราชบนสวรรค์ พระสุวรรณราชตรัสว่า เนื้อคู่ของท้าวกุมภกันท์ คือ นางสุมนทา เป็นชาวมนุษย์ แต่พระสุวรรณราชได้กล่าวเตือนว่า อย่าไปยุ่งกับนางเลย นางจะนำความเดือดร้อนมาให้ในภายหลัง เมื่อกลับลงมายังมนุษย์โลก ท้าวกุมภกันท์จึงติดตามหานางสุมนทาไปทุกหนทุกแห่ง แต่ไม่พบ จนกระทั่งไปถึงเมืองปัญจาล ท้าวกุมภกันท์ได้เข้าไปหลบซ่อนตัวอยู่ในอุทยานเมืองปัญจาล โดยไม่ฟังคำทัดทานของพระสุวรรณราชแต่ประการใด ในคืนนั้นเองท้าวกุศราชนอนหลับฝันว่ามียักษ์มาเจรจาว่าทำให้ท้าวกุศราชเบี่ยงกายจะไปหีบพระขรรค์ แต่ยักษ์ตนนั้นถือมีดดาบมาฟันแขนข้างขวาท้าวกุศราชขาดจนเลือดไหลลงท่วมแผ่นดิน จึงได้สั่งให้โทรมาทำนายฝัน โทรถวายคำทำนายว่าท้าวกุศราชจะต้อง

เสียเชื้อพระวงศ์อันเป็นที่รัก และในขณะที่เดียวกันพระองค์จะได้เดินทางออกจากเมืองไปนาน จนกว่าจะหมดเคราะห์กรรม ท้าวฤๅษจะมีเกียรติยศแผ่กระจายไปทั่ว โหระได้ทูลแนะนำให้ท้าวฤๅษทำพิธีพลีกรรม เพื่อให้เคราะห์กรรมเบาบางลง

กล่าวถึงนางสุนันทาเดินเที่ยวในอุทยานกับสาวใช้ ท้าวกุมภกัณฑ์ซึ่งซุ่มรออยู่ ได้เข้าอุ้มนางสุนันทาพาไปยังปราสาทของตน ท้าวกุมภกัณฑ์กับนางสุนันทาอยู่ด้วยกัน จนมีราชธิดาหนึ่งคน ชื่อ สีดาจันท์ นางสุนันทาอยู่กับท้าวกุมภกัณฑ์อย่างมีความสุข และรักท้าวกุมภกัณฑ์มากจนนางลืมบ้านเกิดเมืองนอนของตนเอง เมื่อนางสีดาจันท์โตเป็นสาว ท้าววรุณนาคได้มาสู่ขอไปเป็นคู่ครองยังนครบาดาล

ต่อมาท้าวฤๅษราชกษัตริย์แห่งเมืองปัญจาล ได้มอบบ้านเมืองให้นางจันทา ผู้เป็นมเหสีดูแลแทน ส่วนพระองค์ได้ออกบวชเดินป่า ติดตามหาน้องสาว จนถึงเมืองจำปานคร ซึ่งมีท้าว กามะทา ปกครองเมือง ได้ทราบข่าวว่า ผู้ที่ลักพาตัวนางสุนันทาไปคือ ท้าวกุมภกัณฑ์ผู้มีฤทธิ์มาก ท้าวฤๅษราชได้เดินทางต่อไป พบลูกสาวทั้ง 7 คนของเศรษฐีชื่อ นันทะ พระองค์เกิดความรักต่อ นางทั้ง 7 มาก ก็ไม่อาจทนอยู่ในเพศนักบวชได้ จึงเดินทางกลับเมืองปัญจาล เพื่อลาสิกขาบท ท้าวฤๅษราชได้สั่งให้นำ เงิน ทองคำ ช้าง ม้า วัว ควาย และผู้คน อย่างละมาก ๆ เดินทางไปขอ นางทั้ง 7 คน แห่งเมืองจำปานคร เมื่อเดินทางไปถึง ชุนคอนกับชุนลี ได้นำสาส์นท้าวฤๅษราช ถวายท้าว กามะทา ทูลขอนางทั้ง 7 ตามประเพณี เศรษฐีนั้นทะไมขัดข้อง จึงยอมยกนางทั้ง 7 คนให้ ก่อนที่นางทั้งเจ็ดคนจะเดินทางไปอยู่เมืองปัญจาล มารดาของนางได้สั่งสอนนางถึงเรื่อง การปฏิบัติตนในการครองเรือน เมื่อนางทั้งเจ็ดคนเดินทางมาถึงทางเมืองปัญจาล ได้จัดพิธีอภิเษก นางทั้งเจ็ด ท้าวฤๅษราชอยู่กับนางจันทา และนางทั้งเจ็ดคนต่อมาอย่างมีความสุขเสมอเท่าเทียมกัน อยู่ต่อมาท้าวฤๅษราชคิดอยากมีราชโอรสที่มีบุญญาธิการมาก เพื่อจะได้ให้ติดตามหานางสุนันทา กลับคืนมาถ้าใครตามนางมาได้ พระองค์จะมอบราชสมบัติให้โอรสองค์นั้น ดังนั้น มเหสีทั้ง 8 คน ต่างก็พากันจตุรูปเทียนบูชาทุกเช้าเย็น เพื่อขอให้ตนได้มีโอรสผู้มีบุญมาเกิดกับนาง ยังมีนางธิดา ชื่อปทุมมา เป็นธิดาองค์สุดท้ายของท่านเศรษฐีนั้นทะ ได้รักษาศีลด้วยและด้วยอำนาจของศีล ทำให้พระอินทร์ต้องประทานเทพที่เป็นลูกของพระองค์ลงมาเกิดในท้องนางปทุมมา และในท้อง นางจันทาอีกหนึ่งองค์ ก่อนตั้งครรภ์นางปทุมมาฝันว่า พระจันทร์ลอยมาเหนือศีรษะ อยู่ต่อมาไม่นานนางปทุมมาฝันอีกครั้งหนึ่งว่า นางแบกอวรุทที่มีแสง ทำให้คนทั่วไปกลัวเกรง ส่วนนางจันทา ก็ฝันว่า นางได้ขี่ช้างเผือกออกจากเมืองไป และท้าวฤๅษราชได้ฝันว่า มีสระใหญ่อยู่กลางคุ่ม มีดอกบัว สีแดงอยู่ท่ามกลางบัวทั้งหลาย บัวสีแดงนี้มีแสงส่องไปถึงเมืองพรหม โดยมีบัวอื่น ๆ ล้อมรอบ อยู่ ท้าวฤๅษราชได้ให้โหระมาทำนายฝันโหระได้ทำนายว่า ท้าวฤๅษราชจะได้โอรสที่มีบุญญาธิการจาก นางปทุมมาและนางจันทา จากคำทำนายของโหระ ได้ทำให้นางทั้งหกคนมีความอิจฉาริษยา ต่างก็

ไปติดสินบนโทร ให้ใส่ร้ายนางปทุมมาและนางจันทา และได้ไปหาหมอทำเสน่ห์ยาแฝด เพื่อให้
ท้าวสุคราพหลงรักนางทั้งหกคน ต่อมาโทรเมื่อได้รับสินบนจากนางทั้งหกคนแล้ว ได้กลับคำทำนาย
เสียใหม่ว่าโอรสของนางปทุมมาและนางจันทาเป็นคนไม่ดีมาเกิดเมื่อครบกำหนดคลอด นางปทุมมา
ได้ให้กำเนิดโอรสน้อยน่ารักถือศรดาบและสังข์ออกมาด้วย ส่วนนางจันทาคลอดลูกออกมาเป็น
ราชสีห์มีวงงาสวยงาม ท้าวสุคราพรู้สึกผิดหวังและเสียใจมาก ที่นางทั้งสองคลอดลูกออกมาไม่สม
ดังที่พระองค์อยากได้ จึงคิดกำจัดโอรส ด้วยการลอบแพ้อโอรสกับราชสีห์ นางทั้งสองไม่ยอม
จึงได้พาลูกหนีออกจากเมืองไปจนกระทั่งถึงปรารงค์แก้วที่พระอินทร์สั่งให้พระวิษณุกรรมเนรมิต
ให้นางทั้งสองคนได้เลี้ยงดูโอรส คือ สินไซและสีโห (แปลงร่างเป็นราชสีห์ได้) ในปรารงค์นั้นโดย
มีสัตว์ในป่ามารักษา เมื่อสินไซโตขึ้น ได้ขอครไปประลอง ทำให้สัตว์ทั้งหลายอันได้แก่ ครุฑ นาค
ทราบจากฤทธิ์ของครว่าเป็นผู้ทรงโพธิสมาเกิด จึงผลัดกันมาอยู่เฝ้ารักษาโดยครุฑอารักขา
ตอนกลางวัน นาคอารักขาในตอนกลางคืน

ต่อมานางทั้งหกได้ให้กำเนิดโอรสหกคน เมื่อโตเป็นหนุ่ม ท้าวสุคราพได้ใช้ให้โอรสทั้ง
หกคนไปตามหานางสุมนทา แต่โอรสของอนุญาตไปเรียนวิชาก่อน โอรสทั้งหกได้เดินทางมาถึงที่
อยู่ของสินไซ เห็นสินไซอยู่ท่ามกลางหมู่ครุฑและนาค ได้เกิดความกลัว เมื่อโตตามได้ความว่า
เป็นพี่น้องกัน สินไซจึงพาโอรสทั้งหกไปพบมารดาทั้งสอง โอรสทั้งหกคนโกหกสินไซว่าให้สินไซ
แปลงครไปที่ซานพระนคร เพื่อถวายบังคมพระบิดา แล้วทั้งหกคนจะช่วยกันกราบทูลแก่พระบิดาว่า
สินไซเป็นผู้มีฤทธิ์ สินไซยอมแปลงครตามคำขอของโอรสทั้งหกคน เมื่อโอรสทั้งหกคนเดินทาง
กลับถึงเมืองปัญจาล ได้เข้ากราบทูลท้าวสุคราพว่า การแปลงครนี้เป็นฤทธิ์ของพวกตนที่ได้ไป
เรียนมา ท้าวสุคราพชื่นชมความสามารถของโอรสทั้งหกคนเป็นอย่างมาก จึงมีรับสั่งให้ทั้งหกคน
เดินทางไปตามนางสุมนทา ทำให้โอรสทั้งหกคน จำใจต้องไปตามนางสุมนทา แต่ได้พากันไปหา
สินไซและบอกว่า เป็นคำสั่งของพระบิดาให้สินไซไปตามหานางสุมนทา สินไซหลงเชื่อคิดว่าเป็น
คำสั่งของท้าวสุคราพ จึงรีบออกเดินทางไปตามหานางสุมนทาทันที ระหว่างเดินทางได้ต่อสู้กับงู
และได้ฆ่างูตาย เมื่อจะเดินทางต่อไป สินไซได้ให้สังข์ นำหน้าไปก่อนจนถึงห้วงน้ำใหญ่ สินไซ
ได้บอกให้สีโหกับหกกุมารรออยู่ที่ฝั่งน้ำ ส่วนตนเองเดินทางข้ามแม่น้ำกว้างใหญ่ประมาณ 1 โยชน์
ไปจนถึงเขามหาวงศ์และเขาล้าน ซึ่งเป็นภูเขาที่สูงมากจนพระอินทร์ต้องมาพาข้าม ได้ต่อสู้กับยักษ์
วรุณและได้ฆ่ายักษ์วรุณตาย สินไซเดินทางต่อไปอีก ข้ามน้ำกว้าง 2 โยชน์ ไปพบฝูงช้างเผือก
นับแสนเชือก ได้ปราบช้างเผือกจนชนะ และได้ทราบข่าว ท้าวสุคราพมียักษ์ที่มีฤทธิ์รักษาตนอยู่
4 ตน สินไซเดินทางด้วยการขี่สังข์ข้ามน้ำกว้าง 3 โยชน์ ไปถึงเขามาตเงินยวง รบกับยักษ์และ
พรรคพวกของยักษ์ จนยักษ์ตายหมด เมื่อยักษ์ตายหมด สินไซได้ข้ามน้ำกว้าง 4 โยชน์ไปถึง
เขาคินทิล ซึ่งเป็นเขาที่มีอัญมณีเพชรนิลจินดาที่มีค่ามากมาย ได้พบนางยักษ์พุดจาเกี่ยวตนแต่

สินไซไม่สนใจ จึงเดินทางต่อไปข้ามแม่น้ำกว้าง 5 โยชน์ มาถึงป่าหิมพานต์ได้พบกับวิยาธรเพื่อ
แย่งชิงนารีผล เมื่อชนะวิยาธรจึงเดินทางต่อข้ามแม่น้ำกว้าง 6 โยชน์ได้พบกับยักษ์ประหลาดตน
หนึ่งมีหน้าตาเหมือนม้าทราบว้าชื่อ อัสนมุขียักษ์ เป็นนางยักษ์ที่อยากมีสามี เมื่อพบกับสินไซจึง
อยากได้เป็นสามี สินไซไม่ยอมจึงเกิดรบกันขึ้น เมื่อนางยักษ์ตายแล้ว สินไซได้เดินทางต่อไป
จนถึงเขาเวระบาด ที่มีวังน้ำใสไหลเย็น ได้สมสู่อยู่กับนางกินรีถึงเจ็ดคืน จึงลาทางเดินทาง
ต่อไป สินไซซึ่งขี่ข้ามแม่น้ำกว้าง 7 โยชน์ เมื่อข้ามถึงฝั่งแล้ว สินไซนั่งพักผ่อนด้วยความ
เหนื่อยอ่อนจึงหลับไป ฝันว่า มีลมพัดจัดจนทำให้น้ำท่วมโลกสูงถึงเขาพระสุเมรุ สินไซได้ยิงธนู
ฆ่ายักษ์ตายนับล้านตน พระอินทร์ได้มาประทานมนต์ให้ ส่วนสังข์ก็ข้ามไปทั่วจักรวาล และ
พญานาคได้มาถวายตนเพื่อเป็นแทนให้สินไซใช้เป็นที่ประทับ สินไซก็สะดุ้งตื่นขึ้นมา เมื่อสังข์
กลับมาบอกถึงหนทาง และการดูแลรักษาปราสาท ทั้งชั้นนอกชั้นในของเมืองยักษ์ ให้สินไซได้ทรง
ทราบ เทวดาได้นำรถทิพย์มาพาเหาะเข้าไปใกล้เขตปราสาทของท้าวกุมภกัณฑ์ กษัตริย์ยักษ์ที่มี
ฤทธิ์เดชเวทมนตร์ ทำให้เหล่า เทวดาเกรงกลัวยักษ์นี้อยู่มาก กล่าวถึงยักษ์กุมภกัณฑ์ เมื่อครบกำหนด
ที่จะต้องเดินทางไปป่า เพื่อหาอาหารและตรวจตราดูความเรียบร้อยภายนอกเวียงวัง นางสุนนทา
นึกสังหรณ์ใจ จึงขอร้องไม่ให้ท้าวกุมภกัณฑ์ออกไปป่า แต่ท้าวกุมภกัณฑ์ไม่เชื่อ เมื่อไปถึงป่า เกิด
อาการหน้ามืดตามัวเดินหลงทาง เมื่อสินไซเห็นเป็นโอกาสดี ขณะที่ยักษ์กุมภกัณฑ์ไม่อยู่ จึงเข้าไป
หานางสุนนทา และได้แสดงตนให้นางรู้ว่าสินไซเป็นหลาน จะมาตามนางกลับนครปัญจาลด้วย
พระบิดาคือท้าวกุศราช คิดถึงและเป็นห่วงนางมาก นางรู้สึกดีใจ แต่ขณะเดียวกันนางก็รักและ
ไม่อยากจากยักษ์กุมภกัณฑ์ไป นางจึงขอเวลาร่ำลายักษ์กุมภกัณฑ์ผู้สามีเสียก่อน เมื่อได้เวลาจน
จะกลับของยักษ์กุมภกัณฑ์ นางจึงให้สินไซหลบซ่อนตัวไว้ ไม่ให้ยักษ์กุมภกัณฑ์เห็น ยักษ์กุม
ภกัณฑ์มาถึงได้กลิ่นมนุษย์ จึงถามนางสุนนทา นางแสร้งทำเป็นโกรธ ท้าวกุมภกัณฑ์จึงเข้า
ปลอบประโลมนางแล้วกลับไป สินไซเห็นดังนั้นจึงชวนแถมบังคับให้นางออกเดินทาง นาง
ไม่อยากจากสามีของนางไป นางสุนนทาได้กลับมาหาสามีหลายครั้ง ครั้งแรกบอกว่ามาเอาสไบ
ครั้งที่สองบอกว่าลืมปิ่น ครั้งที่สามบอกว่าลืมช้อนผม ในที่สุดสินไซกับนางสุนนทาได้เดินทางไป
ถึงเขาล้าน พักที่ถ้ำแอ่นที่พระอินทร์จัดเตรียมไว้ให้ สินไซใช้เวทมนตร์ปิดปากถ้ำขังนางสุนนทา
ไว้แล้วย้อนกลับไปเมืองอโนราชเพื่อฆ่ายักษ์กุมภกัณฑ์ เมื่อสินไซฟันท้าวกุมภกัณฑ์คอขาด
ร่างของท้าวกุมภกัณฑ์กลับกลายเป็นเจ็ดร่าง ฟันอีกครั้งหนึ่งคราวนี้เพิ่มเป็นสิบสี่ร่าง ฟันอีกร่าง
ของยักษ์กุมภกัณฑ์จึงเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว รวมทั้งพรรคพวกยักษ์มาสมทบอีก รบกับยักษ์
อยู่นาน จนกระทั่งได้ฆ่าแม่ทัพยักษ์ตายหลายคน คงเหลือแต่ไวยุเวท หลานของยักษ์กุมภกัณฑ์
เห็นท่าไม่ดีจึงยกทัพกลับเข้าเมือง

ท้าวกุมภกัณฑ์ทราบข่าวว่าทัพของตนพ่ายแพ้ จึงได้จัดนำทัพออกไปรบด้วยตนเอง ในการรบ

ครั้งนี้สีโหได้มาช่วยสินไชรบด้วย ทั้งสองฝ่ายใช้อาวุธ เวทมนตร์ คาถา เพื่อประหัตประหารกัน นอกจากนี้ ยังมีการแปลงร่าง แสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ฝ่ายพลยักษ์ถูกฆ่าตายหมด แต่ด้วยความรักที่ยักษ์กุมภกันท์มีต่อนางสุนนทา ยักษ์กุมภกันท์จึงคงสู้รบต่อไป ส่วนนางสุนนทาเองก็แสดงกิริยาในสามีรู้ว่านางยังรักและต้องการจะมาอยู่กับท้าวกุมภกันท์ หากแต่ถูกสินไชบังคับ ในขณะที่กำลังรบกันอย่างซูลมุน ท้าวกุมภกันท์ได้แปลงร่างเป็นไก่อ้นับแสนตัวบินไปมาให้สับสนแล้วชิงตัวนางสุนนทาไป สีโห และสินไช จึงติดตามไปถึงแม่น้ำ ทหารยักษ์ได้แปลงร่างเป็นท้าวกุมภกันท์หมิ่นตน อุ้มนางสุนนทาไว้ เกิดการสู้รบกันอีกเป็นเหตุให้ปลาตาย นางเมขลาจึงให้ไปรบกันที่อื่น ในที่สุดก็สามารถแย่งตัวนางสุนนทากลับมาได้ ท้าวกุมภกันท์พยายามจะชิงนางกลับไปอีก สังข์จึงเฝ้าพระลานหลวง (พื้นที่ราบอันกว้างใหญ่) บังอาวุธ ท้าวกุมภกันท์พยายามต่อสู้แต่กระเด็นไปถูกภูเขาถึงแก่ความตาย แต่ใจของท้าวกุมภกันท์ยังไม่ยอมตายตาเหลือกไปนางสุนนทาจึงขอร้องให้สินไชตัดคอท้าวกุมภกันท์ เพื่อให้พันทุกข์ทรมาน นางสุนนทาได้อิฐฐานขอให้ได้พบท้าวกุมภกันท์อีกในชาติหน้า ต่อจากนั้นนางจึงขอร้องให้สินไชไปรับธิดาของนางที่อยู่เมืองนาคกลับนครปัญจาลด้วย สินไชจึงนำนางไปไว้ที่ปราสาทของท้าวกุมภกันท์ ส่วนสินไชและสังข์ได้ออกเดินทางไปเมืองนาค สีโหกลับไปอยู่ดูแลพวกโอรสทั้งหมด

สังข์และสินไช เดินทางมาถึงเมืองนาค บอกพญานาคว่าต้องการมาเล่นสกาพนัน ท้าววรุณนาคตกลงยอมเล่นสกากับสินไช โดยสินไชเอา สังข์ ๓๐๐ เป็นเดิมพัน ท้าววรุณนาคเอาบ้านเมืองเป็นเดิมพัน สินไชเล่นสกาชนะท้าววรุณนาค จึงกล่าวขอนางสีดาจันทร์แทนบ้านเมือง ท้าววรุณนาคไม่ยอม จึงเกิดรบกันขึ้น สินไชใช้ธนูไปเรียกครุฑมาช่วย ท้าววรุณนาคยอมแพ้ และยอมยกนางสีดาจันทร์ให้ สังข์ สินไช และนางสีดาจันทร์เดินทางกลับไปเมืองอินทราธิราช เมื่อจัดพิธีศพท้าวกุมภกันท์เสร็จเรียบร้อยแล้ว สินไชได้แต่งตั้งให้ไวญเวท เป็นผู้ครองเมืองอินทราธิราชแทนยักษ์กุมภกันท์ แล้วก็พากันเดินทางออกจากเมืองอินทราธิราชไป

ครั้งนี้การเดินทางเร็วขึ้น เพราะว่าพระอินทร์ช่วยย่นระยะทางให้ เจ็ดวันก็เดินทางมาถึงฝั่งน้ำที่สีโห และโอรสทุกคนรออยู่ สินไชเล่าเรื่องทั้งหมดให้โอรสทั้งหมดฟังอย่างละเอียด และให้โอรสทั้งหมดนำนางทั้งสองไปเข้าเฝ้าท้าวสุทราธิราช ส่วนตนเองจะแยกไปเมืองอินทปัตถ์ แต่โอรสทั้งหมดไม่ยอม ขอให้สินไชพาพวกตนทั้งหมดกลับเมืองด้วย เพราะกลัวภัยในป่า เมื่อถึงห้วยแห่งหนึ่ง ห้วยนี้มีน้ำไหลมารวมถึงห้าสาย มีเหวลึก และหินระเกะระกะเต็มไปหมด จึงพากันหยุดพักที่ริมห้วยแห่งนี้

โอรสทั้งหมดคิดกำจัดสินไช ก่อนที่สินไชจะพานางทั้งสองเข้าเฝ้าท้าวสุทราธิราช ด้วยเกรงตนจะได้รับอาญาจากท้าวสุทราธิราช จึงชวนสินไชไปเล่นน้ำ แล้วผลักสินไชตกเหว พระอินทร์ต้องมาช่วยชุบชีวิตให้สินไช แล้วพาสินไชและสีโหกลับมายังอินทปัตถ์นคร โอรสทั้งหมดแสร้ง

ทำเป็นโศกเศร้าเสียใจ และกลับมาบอกนางสุนันทา นางสีดาจันทร์ว่า สินไชตกเหวตตาย ได้พากันเดินทางกลับไปเมืองปัญจาล ระหว่างเดินทางนางสุนันทาใช้สไบ ปิ่น ซ้องผม แขนงไว้บนต้นไม้ อธิษฐานว่า ถ้าสินไชยังมีชีวิตอยู่ ให้มีคนนำของทั้ง 3 อย่างนี้เข้าไปถวายในเมืองปัญจาล

ทางเมืองปัญจาล ได้มีกาดำมาเกาะที่ซ้อฟ้า และร้องว่า "นางมา นางมา" ทำวฤศราช เขมนตาข้างขวา ผั่งบินมาเข้าตา และจึงจกตกลงบนบ่าขวาของพระองค์ คิดว่าคงเป็นนางบอกเหตุ จึงให้โหรมาทำนาย โหรทำนายว่า พระอินทร์มาบอกว่า นางเชื้อพระวงศ์จะมาถึงเมือง แต่เวรกรรม ยังไม่หมดต้องพลัดพรากจากผู้ที่พามา ภายหลังจึงพบกัน เมื่อทำวฤศราชทราบข่าวว่าโอรส ทั้งหกเดินทางมาถึงเมือง พระองค์ได้ออกมาต้อนรับ โอรสทั้งหกเล่าเหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่อเอาความดีใส่ตนหมดทุกอย่าง นางสุนันทาและนางสีดาจันทร์เอาแต่ร้องไห้ ด้วยคิดถึงสินไช เมื่อทำวฤศราชถาม กุมารทั้งหกได้ตอบว่า นางคิดถึงทำวฤศราชกัน และแค้นพวกตนที่พานาง จากสามีมา ทำวฤศราชได้ถามนางสุนันทาบ้าง นางจึงเล่าความจริงถวายให้ทรงทราบ จนถึงโอรส ทั้งหกคิดกำจัดสินไช และคำอธิษฐานของนางที่เสี่ยงของ 3 สิ่ง ทำวฤศราชกริ้วมากเมื่อรู้ความจริง แต่ทำวฤศราชยังรอดูคำอธิษฐานของนางก่อน จึงจะคิดหาทางติดตามสินไชต่อไป

เหวดดาลใจให้ขุนเงินเดินทางผ่านมาทางห้วยตาด ได้พบสไบ ปิ่น และซ้องผม เห็นสวยงามมากจึงนำไปถวายทำวฤศราช นางสุนันทาจำของ 3 สิ่งของนางได้ ทำวฤศราชจึงสั่งให้จับตัว โอรสทั้งหก พร้อมทั้งมารดาอีกหกคน รวมทั้งโหรและหมอทำเสน่ห์ แล้วจึงออกติดตามนางปทุมมา รวมทั้งนางจันทา และโอรส โดยนางสุนันทาและนางสีดาจันทร์เป็นผู้นำทางมาจนถึงที่สินไช ถูกหกโอรสผลักตกเหว ทำวฤศราชได้สั่งให้ทำพิธีพลีกรรม เพื่อให้เทวดาช่วยหาสินไชให้พบ สินไชมีฤทธิ์ได้ยินเสียงกองทัพจำนวนมาก จึงให้นาคมาตุลาตเลา นาคแปลงร่างเป็นชาวเมือง มาสืบดูว่าทำวฤศราชยกทัพมาตามหาสินไช นาคจึงส่งข่าวให้สินไชทราบ ภายในเมืองอินทปัตถ์ จึงมีการนมัสตบแต่งเมืองให้สวยงาม เพื่อต้อนรับทำวฤศราช ทำวฤศราชยอมรับผิดที่ขับลูก เมียออกจากเมืองตั้งแต่ลูกยังเด็ก และขอคืนดีกับนางปทุมมาและนางจันทา ด้วยความเศร้าสลดใจ ทุกคนจึงสลบไป พระอินทร์ต้องเอาน้ำทิพย์มาประพรมให้จึงฟื้นคืนสติขึ้นมา ทำวฤศราชยกเมือง ปัญจาลให้สินไชไปครอบครอง เมื่อเดินทางกลับเมือง ครุฑ และนาคได้ขอตามไปส่งเสด็จด้วย ถึงวันฤกษ์ดีจึงทำพิธีอภิเษกทั้งสินไชและสีโห พระอินทร์ได้นมัสตบปราสาทแก้ววิไชยยนต์สามยอด ให้เป็นที่ประทับเมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว สินไชได้สั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลและธรรม ส่วน นางทั้งหกคน และโอรสทั้งหกคนได้กลับไปอยู่กับเศรษฐีนั้นทะ ผู้เป็นตาของตน ด้วยความรัก และผูกพันที่วฤศราชมีต่อนางสีดาจันทร์ หลังจากที่นางสีดาจันทร์จากวฤศราชไปทำให้วฤศราช ล้มป่วยลง รักษาเยียวยาด้วยยาอย่างดี ก็ไม่มีที่ทำว่าอาการป่วยจะดีขึ้น พวกเสนาอำมาตย์นาค ชั้นผู้ใหญ่ ทนดูสภาพของวฤศราชต่อไปไม่ไหว จึงตัดสินใจมากกราบทูลให้สินไชทรงทราบและ

ทูลขอนางสีดาจันทร์กลับไปเป็นนางพญานาค สิ้นไซเห็นว่าวรุณนาคเป็นผู้มีความดีจึงยอมยกนางสีดาจันทร์กลับคืนให้วรุณนาค วรุณนาคจึงหายจากอาการป่วย และได้แต่งตั้งให้นางสีดาจันทร์เป็นใหญ่เหนือนางใดในเมืองนาคมีการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ นางสีดาจันทร์ได้สั่งสอนชาวเมืองนาคให้รักษาศีล พังกรรม นางสีดาจันทร์จึงเป็นนางพญาอยู่เคียงคู่กับวรุณนาคผู้สามี อย่างมีความสุขภายใต้พื้นพิภพตลอดไป

1.4 ตัวอย่าง ลำานวนที่พรรณนาคความ ตอนที่ยักษ์สะกดมนต์เข้าเมืองปัญจาล และลักพาตัวนางสุนททา กวีได้พรรณนาคความไกลทลในเมืองได้อย่างสมจริงและมองเห็นภาพพจน์ ดังนี้

นางก็ตกคะมาได้ดั้นด้นทองสลบ
พระกายาเหลืองเหล่า ตนตากระด้าง
ยักษ์ค้อยตุ้ม ปรละโถมนาถเรียงรัด
แคงคานนางแวงดระวังวงแก้ว
ฟ้งยันทมทมร้องเสียงคนคองเมฆ
มโเหนาคคลุ้มคือบ้าทัวธริง
หีนหีนพร้อมเสเนคนางขุน
ตีทวงทบท้าว แดดอมน้อย
ฝูงเคยใช้ชুমแทนหัตถบาส
ปะเครื่องแก้วนางน้อยพ่ายฟ้ง
ทุกที่พร้อมอำมาตย์มูลนาย
สะแบงเบตตกคะมาทวงทั้งค้าย
อุทียาน ร้อนคือไฟเผาแผ่น
เสียงโห้ให้ระงมเร้าฮอดเสียง
ทุกที่พร้อมนบนอบวอนคุณ
เรียงมือถึงเทพาซุนโฮมห้อง
เชิงทางท้าวไปถึงนครราช
คนคั่งเข้าทวารกว้างมีดมัว

อธิบายศัพท์

คะมา	=	ประหม่า
ทวง	=	ทรวง, จิตใจ
เหล่า	=	ซัดเซี้ยว อาการซุบเหลียง
ตุ้ม	=	ปกครอง ประคอง โอบ

แดงคาน	=	การหมุน ยกขึ้น
ท้าว	=	ลั้ม สยบ
ดอม	=	ด้วย กับ อยู่ด้วย
ปะ	=	ปล่อยปละ ละทิ้ง หย่าร้าง
ค้าย	=	ทิ้งสิ้น หมด ค้าย
ชุ	=	ทุก คุ สุ
โฮม	=	รวม รวมอยู่

1) ตัวอย่าง การพรรณนาฉากกวีได้พรรณนาฉากไว้อย่างประณีตสวยงาม โดยเฉพาะฉากพระราชอุทยานแห่งเมืองปัญจาล ตอนนางสุนันทาประพาสสวน ดังนี้

แยง ที่อุทยานประดับจอตเกยเรียงร้าน
 เขินเขินซ้ำทั้งปวงปลงเครื่อง
 เอื้อยมุ่งเมียน ระวังชั้นนอกใน
 ฟ้ายืนสูงพาทย์พร้อมปณปีแถบแถบ
 นางกะลิ่งประดับทอดแพน เพื่อยพื่อน
 เสียงสั่นแก้วกินรีร้องรำ
 แก้วข่ายร้อยเรียงเส้นคาดคิง
 เนื้อมุยเมี่ยงบุณนากนงบาน
 เกศประดับสุบมันมวยเกล้า
 ไผแลแล้วลี้มต้านดาไป
 เขิงซ่าเจ้าตัวช้อยประสงค์เล่นม่วนเมือง
 หญิงชายรู้เรียงกลกานท์ย่อย
 โสคล้ำร้างฝูงหม้ายหมู่สะเทิน
 บางผ่อง เกาะเกี่ยวนิ้วในพุ่มพันเสนีห์
 ชายรามเรียงยาด ซอนชิงซ้อน
 นางคราญต้านเดินเขาชาหนม
 ให้รับร้อยกองเข็มซาบถวาย
 สะไยพร้อมพลหมอบมัสการ
 นารีเลียนแทบทูลทุกกำ
 รongรองหน้าฝูงศรีสาวถ้าว
 ประดับดอกไม้แก้วม เก้าหินหอม

ฝูงบัวเอ๋ย พวงเพชมาลา
ตาไซซอนเสียดสาวประสงค์ชู้
จอมเมืองเจ้าใจโฮมฮักไพร่

อธิบายศัพท์

แยง	=	มอง, พิศดู
เมี้ยน	=	เก็บ, รักษา
ซุง	=	เครื่องดนตรี ซึ่ง ก็เรียก
แก	=	เตร หรือปีแก
กะลิ่ง	=	นางละคร
แพน	=	พัดหางนกยูง
คิง	=	ตัว, ร่างกาย
ม่วย	=	เหลียง, ชาวปนเหลียง
ตีว	=	จำนวนนับคือ หมื่นล้าน ในที่นี้หมายถึง หญิงงามที่มีคุณค่า
ซ้อย	=	เบิกบาน
ม่วน	=	สนุกสนาน
ผ่อง	=	ขาว, พวก บางกลุ่ม
ด้ำน	=	พูด เจรจา
รีบร้อย	=	เรียบร้อย
خاب	=	กราบ
ก้า	=	ทิศ, ทาง, ฝ่าย
ถ้าว	=	สาวรุ่น
กวม	=	คลุม, สวมสอด
เอ๋	=	แต่งตัว ประดับ
โฮม	=	ร่วม, รวมกัน

2) ตัวอย่าง การพรรณนาความงามตามธรรมชาติที่ไพเราะอีกตอนหนึ่ง ซึ่งกวีได้แสดง
ฝีมือไว้ได้อย่างยอดเยี่ยม เล่นอักษรคล้ายกลบท และเน้นการสัมผัส ดังนี้

หลังเห็นไม้ลำลัมเลียนฮ่อมเขาฮ่อมพุ้นเยอ
ภูธรลัดเลียบพะนองนำนอง
เห็นผากว่างเขาคำค้อยคำ
ดอยนั้นอินทร์แต่งตั้งเขาเฮื่องฮุ่งเฮื่อง

เล็งภาคพื้นเป็นร่มเรียงรมย์
 พระลานเพียงงามดั่งลานเลียนล้ำน
 ทุกประกาก่อนสุวรรณทีทุกที่
 ภูวนาถเจ้าใจสลั่งร่นหลัง
 เยื่อนยากท้าวทั้งแรงโรยแรง
 เดินดอยหลวงกว่าไกลลือไกล
 เลยเขี้ยวขึ้นเขางอนเมืองอน
 คืดแม่ป่าปูนให้รำไร
 หลิงดอกไม้ก้านก่องอินทร์กรอง
 บากียินดีผายสว่างซอนชมซ้อน
 สะเงาใจเจ้าเดินเดี่ยวต้นเดี่ยว
 ซ้ำมขอบด้าวไปหน้าหน่วงหนา
 ฟังยิน ลักกุณาเค้า งอยคอนฮ้องค่อน พุ่นเยอ
 บางผ่อง ฮักฮ่วมชู้ ชมก้อยเกี่ยวกอย
 กลอยกลมเกลี่ยมือไล่ช้อนไหล
 คือดั่งสองกล่อมชุกรมเหง้าสว่างเหงา

อธิบายศัพท์

หลิง	=	พิศดู เฟ่งพินิจ
ล้ำน	=	ล้ำ ต้นไม้ล้ำระเนระนาด หล้าวกี้ว่า
เลียน	=	จัดเป็นแถว เรียง เช่น "ไม่ก้อเลียนก้อ"
ฮ่อม	=	ช่องทาง ฮ่อมน้ำ - ทางน้ำ
ฮอม	=	เกือบ กำลังจะ จวน เช่น "ขึ้นฮ่อมเขาฮอม - ขึ้น ช่องเขาแคบ"
พะนอง	=	เขา ภูเขา พนม
นำ	=	ติดตาม, ตาม
สลั่ง	=	สงสัย พลั้งเพลอ
แย่ง, แรง	=	โครงร่าง เช่น แย่งไม้-กึ่งไม้
เขี้ยว	=	รีบ เร่ง
ก้านก่อง	=	งดงาม กูก่องกี้ว่า
สะเงา	=	เดื่อตร้อน โศกเศร้า ยุ่งใจ

ลักกุณา = สกุกุณา นก
 งอย = เกาะ จับอยู่
 ก้อย = เดินเนิบ ๆ หรืออาการร้องของนก หรือไก่จะออกไข่
 เรียกว่า ไก่ก้อย

ในเรื่องสินไซนี้ กวีได้กล่าวถึงขุนทึ่งขุนเทืองด้วย ทำให้เราทราบว่าเป็นเรื่องสินไซ กวีได้
 ประพันธ์ขึ้นหลังขุนทึ่งขุนเทือง และเข้าใจว่าในสมัยนั้น เรื่องขุนทึ่งขุนเทืองคงเป็นเรื่องที่นิยมอ่าน
 กันมาก และคงแพร่หลายทั่ว ๆ ไป จนกวีได้นำมายกตัวอย่างเปรียบเทียบถึงความในเรื่อง เช่น
 ตอนนางปทุมมาและนางจันทา ถูกขับไล่ออกจากเมืองปัญจาล นางได้กล่าวถึงเวรกรรม โดย
 เปรียบเทียบกับขุนทึ่งขุนเทืองให้นางสนมฟังว่า “ครั้งนี้เวรมาถึงตัวต้องจากกัน ขอให้พวกเจ้าอยู่
 เป็นสุขเถิด ข้านี้เหมือนกับขุนทึ่งลูกของขุนเทืองและนางนาค (ลวง) ที่นางนาคห่อไปตองให้
 นำกลับสู่บ้านเมืองแต่มีเดสิเดิมของขุนเทืองไม่ยอมเลี้ยงดู จึงนำไปทิ้งไว้ในป่า ฉะนั้น เมื่อเวรกรรม
 ตามทันก็ไม่ควรจะร้อนใจ (จำใจรับเวรกรรม) ขอให้แล้วแต่เทวดาจะช่วยแก้กกุล ดังนี้

เพื่อนี้เวรคอบ แพ้จำจากใจกันแลเด
 อย่าได้อาหารทุกซ้อยู่กะเลิม สมสร้าง
 เพื่อนี้กรรมก่อนข้องคือทึ่งท้าวปา วันนั้น
 มีหมูเนื้อเป็นพ้องเพื่อนฝูง
 ก็เพื่อเทืองที่เเหงา นอนแนบนางลวง
 นานไปเป็นลูกเนาในท้อง
 พอเมื่อสาครบ้านางลวงลิมเพศ
 เทืองหน้ายหน้าแห่งซ้าสงหนึ
 นางคานคั้นเอาลูกทั้งฮวย
 สวยตองทึ่งหมยอยกให้
 เทืองทวยอุ้มเอามาเมืองเก่า
 แม่บ่เลี้ยงบายถึมหน้ายหนา
 กำเนิดพุ้นเพียงสิ่งสองเมื่อแล้วนี้
 เวรบังบาบ่ควรเราร้อน
 ตามแต่เทพาเพียงแสนไตรตรงช้อย
 โทษสองเราพี่น้องสิน ได้แก่เวรนั้นแล้ว

อธิบายศัพท์

คอบ = กลับคืน
 กะเลิม = เกษมสุข

เผื่อ	=	ข้าพเจ้าทั้งสอง,เรา
เหง้า	=	ต้นตอ โคตรเหง้า
लग	=	นาค พระยานาค
นางคาน	=	นงคราญ หญิงงาม
ฮวย	=	ทั้งสิ้น รังไข่ เช่น ฮวยไข่
สวย	=	ฉวย หยิบฉวย
ทวย	=	โดย ด้วย ตวย
ฮ่อย	=	ช่วย
สิ้น	=	ตัด เช่น สิ้นพิน - ตัดพิน

ข้อสังเกต

1. ความเชื่อ เป็นคตินิยมที่มีในเรื่องสินไซ อันเป็นคติความเชื่อของชาวอีสานโบราณ เช่น เชื่อในเรื่องการทำนาย ลางสังหรณ์ ภูตผีวิญญาน ฉะนั้น แนวคิดความเชื่อเหล่านี้ ได้ถูกก็นำมาใช้ในการดำเนินเรื่อง ให้นำน่าสนใจยิ่งขึ้น

2. กวีมักจะยกคำสอนขึ้นมาสอดแทรกในเนื้อเรื่อง ทั้งนี้กวีได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการปกครองบ้านเมืองว่า ต้องเป็นกษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรม ดังตัวอย่าง

โยธาแท้ ทั้งแดนโดยลูกเราแล้ว
 ไผหากผิดฮึดแท้จอมเจ้าอย่าโดย
 เทียรยอมคิดแนวน้ำมาสั่งสอนคดี
 อันว่าโยธาทั่วทุกทั่วแดนดิน
 ให้รำบลิปลายเหมือนนารากรองพากพื้น
 ผุงหมู่เสนาหน้ามีคุณครองประเสริฐ
 เลือกผู้แก้วปุนไว้ตัวลำ แท้เนื้อ
 ผุงหนึ่งอำมาตย์น้อยเอาแอบต่างตา
 ปุนตั้งเป็นสาขางามระวังไว้
 องค์กษัตริย์ให้เป็นจอมดังยอด
 ฤดูแผ่ฝั่งผลล้นลุ่มเทิง

สรุปความว่า

ทหารเหมือนนาราก
 เสนาเหมือนลำตัน
 อมาตย์ เหมือนกิ่งง่าสาขา

กษัตริย์เหมือนยอดไม้
เมื่อถึงฤดูผลจะผลิออกมาจะย้ายย่อย
ทั้งข้างบนข้างล่าง

๒๑๑

2. ขุนทึ่งขุนเทือง

2.1 ที่มาของเรื่อง

วรรณกรรมเรื่องขุนทึ่งเป็นนิทานพื้นบ้านของชาวลุ่มแม่น้ำโขง ถือเป็นนิทานที่นิยมกันมากทั้งในภาคอีสานและอาณาจักรล้านช้างแต่โบราณและน่าจะเป็นวรรณกรรมที่มีอายุเก่ากว่าวรรณกรรมเรื่องสินไซ (สังข์ศิลป์ชัย) นอกจากนี้ จากการศึกษาเกี่ยวกับสำนวนโวหารแล้ว เข้าใจว่าเป็นโวหารที่เก่ากว่าวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ หลายเรื่อง ซึ่งวรรณกรรมเหล่านั้นมักจะลอกเลียนแบบสำนวนบางตอนของเรื่องขุนทึ่งไป นอกจากนี้จากการศึกษาต้นฉบับพบว่า ต้นฉบับเรื่องขุนทึ่งนี้แพร่หลายและนิยมอ่านกันมากในภาคอีสาน

2.2 ต้นฉบับ

ต้นฉบับที่ใช้เป็นข้อมูลในครั้งนี้เป็นต้นฉบับของวัดชัยภูมิวนาราม จ.ชัยภูมิ จารด้วยอักษรตัวไทยน้อย อาจารย์พิฑูร มลิวัลย์ ได้ถอดมาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ประยูรวงศ์ พ.ศ.2511

นอกจากนี้ ยังปรากฏพบชื่อผู้ประพันธ์อยู่ในตอนหลังจากไหว้ครูแล้ว ดังนี้คือ

สารนี้ชื่อสมณาเจ้า

กุลวงศ์แก้วเกศ หาแล้ว

มันหากบดักข้อ (ถิก-ถุก)

ขอเจ้าอย่าเตียนแต่ท่อน

จากข้อความที่ยกมานี้แสดงว่า ผู้ประพันธ์วรรณกรรมเรื่องขุนทึ่งชื่อว่า “สมณกุลวงศ์” แสดงว่าท่านผู้นี้เป็นพระภิกษุ หรืออาจจะดำรงตำแหน่งทางสงฆ์ แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าประพันธ์ขึ้นในสมัยใด แต่สันนิษฐานว่าเรื่องขุนทึ่งมีอายุเก่าแก่กว่าเรื่องอื่น ๆ อยู่หลายเรื่องเพราะมีการยกนิทานเรื่องอื่น ๆ อยู่บ้าง เช่น เรื่องสินไซ เป็นต้น

2.3 เนื้อเรื่อง

ขุนเทืองและนางบุสดีปกครองเมืองเชียงเวือ่มอย่างมีความสุข วันหนึ่งขุนเทืองไม่สบาย พระทัยคิดอยากเสด็จประพาสป่า จึงสั่งให้นางบุสดีดูแลบ้านเมืองแทนพระองค์พร้อมทั้งได้กำชับนางบุสดีว่าถ้าพระองค์ไปนานและไม่เสด็จกลับมาภายในหนึ่งปี แสดงว่าพระองค์อาจจะหลงป่าหรืออดอาหารจนกระทั่งเสียชีวิตแล้วก็ตาม นางอย่าได้เศร้าโศกเสียใจต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้

ขอให้นางจงตั้งจิตอธิษฐานทำบุญ ทำทาน หยาดน้ำ เพื่อพระองค์จะได้รับผลบุญจากนางบ้าง เมื่อขุนเทืองสั่งเสียนางบุสดีมเหสีเรียบร้อยแล้วขุนเทืองได้ออกเดินทางทันที การเดินทางของขุนเทือง ยากลำบากมากต้องเข้าป่า ผ่านห้วยเหวหุบเขาที่ลึกและสูงชัน พระองค์เดินทางรอนแรมอยู่ในป่า หลายวันต่อมาจึงเดินทางมาถึงแม่น้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นบริเวณอุทยานที่พญานาคได้มาแรมมิได้ ในบริเวณอุทยานแห่งนี้หอมตรอบอบวลไปด้วยกลิ่นหอมของดอกไม้มานานาพันธุ์ ถ้าหากว่าผู้ใด ได้เข้ามาในบริเวณแห่งนี้แล้ว จะไม่อยากจากอุทยานนี้ไปไหนเลย ขุนเทืองจึงนั่งพักที่ศาลาโดย ไม่ทราบมาก่อนว่า ศาลาแห่งนี้มีผู้ใดเป็นเจ้าของ เมื่อนั่งพักจนหายเหนื่อยแล้ว พระองค์ได้เก็บ ผลไม้ในอุทยานเสวยจนอิ่มแล้ว จึงเคลิ้มหลับไป และได้ฝันว่ามีพญานาคขึ้นมาเล่นน้ำยังทำน้ำนี้ และได้ขึ้นมากอดรัดพระวรกายของพระองค์ จึงสะดุ้งตื่น

กล่าวถึงนางแอกไค้ ธิดาสาวสวยของพญานาคได้แปลงร่างเป็นหญิงสาวที่งดงามขึ้นมายัง มนุษย์โลก ณ อุทยานแห่งนี้ ในขณะที่นางแอกไค้พร้อมทั้งสาวสนมกำนัลใน กำลังเพลิดเพลิน ชมความงามของมวลดอกไม้หลากหลายชนิดอยู่นั้น ทันใดนั้นเองที่บังเอิญให้ขุนเทืองได้พบนาง เข้าจึงมีอาการคล้ายกับจะเป็นไข้ เนื่องจากตะลึงในความงามอันหาผู้ใดเปรียบมิได้ ต่อมาขุนเทือง และนางแอกไค้ได้เกิดรักใคร่ชอบพอกัน ในวันหนึ่งก่อนตะวันชิงพลบนางแอกไค้จึงแรมมิตกาย ให้เป็นนาค และให้ขุนเทืองหลับตา นางได้อุ้มขุนเทืองกลับสู่นครบาดาล ดังนั้นขุนเทืองจึงอยู่กับ นางแอกไค้ที่เมืองบาดาลอย่างมีความสุข จนกระทั่งวันเวลาผ่านไปได้สองปี นับแต่นางแอกไค้ได้อยู่ กินกับขุนเทือง นางมิได้ไปเล่นน้ำตามธรรมชาติของนาคเลย ทำให้ฝนตกน้อย มนุษย์จึงไม่มีน้ำ ที่จะทำไร่ไถนา และเลี้ยงสัตว์ นางรู้สึกไม่สบายใจ จึงขออนุญาตขุนเทืองออกไปเล่นน้ำ ฝนฟ้า จะตกและให้ความอุดมสมบูรณ์ต่อสิ่งมีชีวิตเหมือนเช่นทุกปี ขุนเทืองได้แอบดูนางแอกไค้เล่นน้ำ เห็นนางกอดก่ายกับนาคตัวผู้ ขุนเทืองจึงเกิดความเบื่อหน่าย จึงคิดอยากกลับไปยังเมืองมนุษย์

กล่าวถึงนางบุสดี รอคอยการกลับมาของขุนเทืองอยู่นานถึงสองปีโดยไม่ทราบข่าวคราวว่า ยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ นางจึงได้สั่งให้ไพร่มาทำนาย จึงทราบว่ายังมีชีวิตอยู่ที่เมืองบาดาลกับธิดา พญานาค นางบุสดีได้บนบานให้บรรดาผีน้ำช่วยกันส่งข่าว บอกให้ขุนเทืองกลับสู่เมืองเชียงเงื่อม ผีน้ำได้แรมมิให้ขุนเทืองฝันประหลาดหลายเรื่องซับซ้อนกัน ในที่สุดขุนเทืองได้นอนไหลและร้อง เสียงดัง ทำให้นางแอกไค้ตกใจตื่น ขุนเทืองได้เล่าความฝันอันลับสนให้นางฟัง ในที่สุดนางแอกไค้ได้จึงยอมให้ขุนเทืองกลับเมืองมนุษย์ เมื่อขุนเทืองลาพญานาคผู้เป็นบิดามารดาของนางแอกไค้แล้ว นางแอกไค้ได้มาส่งขุนเทืองโดยให้ขุนเทืองหลับตาส่วนตัวนางได้กลายร่างเป็นนาค เมื่อถึง ทำน้ำก่อนที่นางแอกไค้และขุนเทืองจะจากกันนางได้ล้วงเอาลูกในท้อง (ยังไม่ครบกำหนดคลอด) ท่อด้วยใบตองทิ้งให้ขุนเทืองคอนกลับไปเลี้ยงยังเมืองมนุษย์ ที่นางทำเช่นนี้เพราะเหตุว่า นางเป็น นาค ธรรมชาติของนาคต้องอาศัยอยู่ในน้ำ (เมืองบาดาล) บุตรที่เกิดมาเป็นมนุษย์จะอยู่ที่เมือง

บาดาลได้อย่างลำบากมาก นางจึงตัดสินใจมอบโอรสให้ขุนเทืองผู้เป็นบิดา นำไปเลี้ยงต่อไป

เมื่อขุนเทืองเดินทางมาถึงเมืองเชียงเงื่อมพร้อมกับขุนทิงกุมารน้อย บรรดาเหล่าเสนาอำมาตย์พร้อมทั้งนางกำนัลต่างก็ดีอกดีใจ ผลัดเปลี่ยนกันมาปรนนิบัติโอรสไม่เว้นแต่ละวัน เป็นเหตุให้นางบุสดีไม่พอใจได้พยายามหาเรื่องขุนเทืองว่าไปเอาลูกเสื่อสาบกลางป่าที่ไหนมาเลี้ยง จะทำให้ประสบกับความลำบากในภายหน้า ขอให้เอาไปทิ้งเสียที่กลางป่า ขุนเทืองทราบดีว่า ถ้าพระองค์ไม่ตัดสินใจพระทัยทำอย่างใดอย่างหนึ่ง นางบุสดีคงคิดทำอันตรายต่อกุมารน้อยเป็นแน่ ดังนั้น ขุนเทืองจึงสั่งให้เสนาอำมาตย์นำขุนทิงไปปล่อยไว้ในป่า ด้วยความไร้เดียงสาของกุมารน้อย ประกอบกับเป็นผู้มีบุญญาธิการและมีความน่ารัก เสนาอำมาตย์เกิดความสงสารจึงไปผูกอุ้งให้กุมารน้อยนอนใต้ต้นไม้ใหญ่ ดังนั้น ขุนทิงจึงอยู่ในป่าอย่างสุขสบายเพราะมีเหวดาและสัตว์ป่ามาดูแลรักษา และเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ต่อมาขุนเทืองคิดถึงโอรส จึงให้เสนาอำมาตย์ออกไปสืบดูว่าขุนทิงยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ เมื่อเสนาอำมาตย์ไปแอบดูพบเห็นบรรดาสัตว์ต่าง ๆ เอาอาหารมาป้อน จึงกลับไป ครั้นขุนเทืองทราบข่าวโอรสยังมีชีวิตอยู่ ได้สั่งให้แต่งขบวนไปเชิญขุนทิงเข้ามาอยู่ในเมือง ครั้งนี้มีการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้ขุนทิงตามโบราณราชประเพณีอีกด้วย ขุนเทืองได้เลี้ยงขุนทิงโอรสจนกระทั่งเจริญวัย เมื่อขุนทิงโตเป็นหนุ่มอยากพบมารดาที่แท้จริง จึงไปถามขุนเทืองผู้บิดา จึงทราบว่ามารดาเป็นธิดาพญานาคอยู่เมืองบาดาล ขุนทิงอยากไปพบมารดา แต่ขุนเทืองไม่อยากให้ไปเพราะต้องเดินทางไกลและลำบากมาก ในที่สุดขุนเทืองก็มีโอกาสขัดความประสงค์ของขุนทิงโอรสได้ ประกอบกับความสงสารอยากให้แม่กับลูกได้มีโอกาสพบกันบ้าง ขุนเทืองจึงได้บอกทิศทางว่าควรเดินทางไปอย่างไร เมื่อขุนทิงลาบิดาแล้วได้ออกเดินทางไปได้หลายวัน ขุนทิงจึงเดินทางมาถึงริมฝั่งแม่น้ำ และได้ใช้ไม้ตีที่ริมฝั่งแม่น้ำ ทำให้เสียงดังสนั่นหวั่นไหวไปจนถึงเมืองบาดาล พญานาคผู้เป็นใหญ่แห่งนครบาดาลคิดว่าจะต้องเป็นผู้ที่มีบุญบารมี จึงสามารถทำให้แผ่นดินแห่งเมืองบาดาลสั่นสะเทือนได้ หรือมิฉะนั้นอาจจะเป็นบรรดาลูกหลานของพญานาคก็ได้ ทั้งนี้ เพราะว่าเป็นคืนที่ผ่านมาพญานาคได้ฝันว่า มีดาวที่เปล่งรัศมีตกลงมายังเมืองบาดาลนั่นเอง ดังนั้น จึงสั่งให้บรรดานาคทั้งหลายไปคอยดูอยู่ริมฝั่งน้ำ ถ้าหากว่าพบกุมารน้อยให้รับมายังเมืองบาดาลทันที เมื่อได้รับคำสั่งจากพญานาคแล้ว นางนาคจึงได้แปลงกายเป็นหญิงสาวขึ้นมาริมฝั่งน้ำ พบชายหนุ่มนั่งอยู่ใต้ต้นไม้ริมฝั่งน้ำแต่เพียงผู้เดียว เมื่อซักถามจนทราบความประสงค์แล้ว นางจึงให้ขุนทิงหลับตาแล้วนางได้แปลงร่างเป็นนาค อุ้มขุนทิงลงไปเมืองบาดาล ขุนทิงได้พบนางเอกได้ผู้เป็นมารดา พบพญานาคผู้เป็นปู่ย่า ขุนทิงได้อยู่กับมารดาอย่างมีความสุขเป็นเวลานานพอควร จึงได้กราบทูลมารดาขอกลับเมืองเชียงเงื่อมนางเอกได้รักและคิดถึงขุนทิงมาก พอทราบว่าลูกจะกลับไปเมืองมนุษย์ นางจึงกอดขุนทิงแล้วร้องไห้ด้วยความคิดถึง นางจึงตัดใจอนุญาต พร้อมทั้งได้แนะนำให้ขุนทิงไปลาพญานาคผู้เป็นปู่ พร้อมกับสั่งว่าถ้าปู่ให้แก้วแหวนเงินทองแล้วอย่ารับไว้ ให้ขอของวิเศษ

จากปูล่าหรับใช้เป็นเครื่องป้องกันอันตรายติดตัวในการเดินทาง พอขุนทิงไปลาปู ปูจึงมอบของวิเศษให้ขุนทิงสามอย่างคือ หม้อทองแดง พระขรรค์ชัย (ดาบ) และขง่าว ขุนทิงถามวิธีใช้ของวิเศษจากมารดา นางแอกไค้จึงอธิบายให้ฟังว่า หม้อทองแดงเป็นหม้อวิเศษมีทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ภายใน ถ้าต้องการอะไรให้ตั้งจิตอธิษฐานพร้อมกับเคาะเบา ๆ ของที่ต้องการจะปรากฏออกมา ส่วนดาบมีไว้สำหรับใช้ต่อสู้ข้าศึกศัตรู และขง่าวนั้นให้ขุนทิงลากไปเรื่อย ๆ ห้ามถือหรือแบกไปขณะที่ลากขง่าวไปนั้น ถ้าขง่าวไม่ไปเกี่ยวติดอะไร ก็ให้เดินทางต่อไปเรื่อย ๆ ห้ามหยุดพักหรือนอนเป็นอันขาดจะกี่วันกี่คืนก็ตาม แต่ถ้าเมื่อใดที่ขง่าวเกี่ยวติดไม่สามารถที่จะลากต่อไปได้อีกให้หยุดพักและนอนค้างคืนที่นั่น นางแอกไค้ได้มาส่งโอรสถึงริมฝั่งน้ำ เมื่อสองแม่ลูกรำลากันแล้ว ขุนทิงจึงออกเดินทางโดยลากขง่าวไปเรื่อย ๆ ตามคำสั่งของมารดา จนกระทั่งเดินทางไปถึงแม่น้ำใหญ่แห่งหนึ่ง ขง่าวจึงเกาะติดลากต่อไปไม่ได้ จึงหยุดพัก ณ ที่แห่งนั้น พอตื่นขึ้นมาในตอนเช้า ณ ที่นั้นได้กลายเป็นเมืองใหญ่ชื่อว่าเมืองคริสตนาคนหุต มีปราสาทราชวังที่ประดับประดาตกแต่งอย่างสวยงาม พรั่งพร้อมไปด้วยบรรดา เหล่าเสนาอำมาตย์ และที่เมืองคริสตนาคนหุตนี้ยังมีเรือสำเภามาจอดพักซื้อขายสิ่งของ ในเมืองนี้มีทุกสิ่งทุกอย่างพร้อมสรรพ ยังไม่มีอยู่เพียงอย่างเดียวก็คือมเหสีผู้ที่จะมาแนบข้าง ขุนทิงนึกถึงคำพูดของมารดาจึงหยิบพระขรรค์(ดาบ) เคาะลงไปยังหม้อทองแดง ทันใดนั้นปรากฏว่ามีหญิงสาวที่งดงามออกมาจากหม้อทองแดงถึงสองนางพรั่งพร้อมไปด้วยแก้วแหวนเงินทองมากมาย ขุนทิงได้แจกแก้วแหวนเงินทองเหล่านั้นให้แก่คนยากจน ส่วนนางทั้งสองนั้นมีนามว่า นางทิง และนางทอง ขุนทิงจึงอภิเษกนางทิง นางทองให้เป็นมเหสีทั้งสองคน ขุนทิงได้ปกครองเมืองคริสตนาคนหุตอย่างมีความสุข ต่อมาขุนทิงอยากเสด็จประพาสป่า จึงสั่งให้มเหสีทั้งสองดูแลบ้านเมืองแทนพระองค์ พร้อมทั้งได้กำชับให้นางได้หมั้นทำบุญสร้างกุศล ก่อนออกเดินทางขุนทิงไม่ลืมที่จะนำพระขรรค์ชัยติดตัวไปด้วย เมื่อขุนทิงเดินทางไปได้หลายวัน จนกระทั่งมาถึงอาศรมพระฤาษีที่ตกแต่งไว้อย่างงดงามวิจิตร ที่อาศรมแห่งนี้มีนางชะนีตัวหนึ่งอาศัยอยู่ครั้งนางชะนีเห็นขุนทิง นางทราบทันทีว่าชายผู้นี้เคยเป็นสามีของนางในอดีตชาติ นางจึงได้ไปเก็บผลไม้มาฝากนางชะนีมาใส่ผอบแก้วที่นางนมรมิตขึ้นมาจากใบไม้ แล้วนำมาถวายขุนทิง เมื่อขุนทิงเสวยผลไม้ที่นางชะนีนำมาถวายจนอิ่มแล้ว นางชะนีได้เดินไปบวมนนมรมิตให้เป็นขันน้ำให้ขุนทิงดื่ม ในขณะที่เดียวกันเหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นขุนทิงก็รู้เรื่องราวโดยตลอดว่าอันที่จริงแล้วชะนีตัวนี้เป็นสัตว์เดรัจฉานที่แปลงกายมา ขุนทิงจึงลานางเพื่อที่จะเดินทางต่อไป นางชะนีเสียใจร้องไห้แทบสิ้นใจ เพราะไม่ยอมให้ขุนทิงจากนางไป ดังนั้น นางจึงทำเสน่ห์แล้วเดินตามขุนทิงไปห่าง ๆ ในระหว่างทางขุนทิงได้บัสสาวะลงบนแอ่งหิน ครั้นนางชะนีเดินตามมาพบน้ำขังอยู่เต็ม นางชะนีคิดว่าเป็นน้ำฝนจึงก้มลงดื่มกินน้ำในแอ่งหินนั้นเสีย เมื่อดื่มน้ำเสร็จแล้ว นางจึงมีอาการครั่นเนื้อครั่นตัวคล้ายจะเป็นไข้ เมื่อขุนทิงนั่งพักให้หายเหนื่อย นางชะนีจึงแอบเอา

ยาเสน่ห์ใส่ในผลไม้ แล้วเนรมิตให้ผลไม้เหล่านั้นหล่นเกลื่อนเต็มทางเดิน ชุนทิงจึงหยิบผลไม้เหล่านั้นขึ้นมาเสวยสามผล จึงทำให้ชุนทิงคิดถึงนางชะนี และไม่ยอมจากนางไป จึงจำต้องเดินทางย้อนกลับมาหานางชะนียังอาศรมพระฤาษี พบนางชะนีแปลงร่างเป็นหญิงงาม ชุนทิงหลงเสน่ห์นางชะนี จึงอยู่กินกับนางชะนีปลอม จนกระทั่งนางชะนีได้ให้กำเนิดโอรสนามว่า ท้าวอู่แก้วหรือท้าวอำคา ชุนทิงอยู่กับนางชะนีได้ 3 ปี จึงลานางชะนีกลับเมืองศรีสัตนาคนหุต พร้อมกับท้าวอำคาโอรส ก่อนจากกันชุนทิงได้ให้สัญญากับนางชะนีว่า เมื่อพระองค์เดินทางกลับไปถึงบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว จะจัดการตกแต่งขบวนแห่มารับนางชะนีไปอยู่ยังเมืองศรีสัตนาคนหุตด้วยกัน ชุนทิงได้เดินทางรอนแรมไปกับท้าวอำคา จนกระทั่งเข้าเขตเมืองศรีสัตนาคนหุตแล้ว บรรดาเหล่าเสนาอำมาตย์ได้เดินทางล่วงหน้าไปส่งข่าวให้นางทิงนางทองทราบ เพื่อจะได้เตรียมขบวนรับเสด็จ เมื่อชุนทิง นางทิง นางทองพบกันต่างก็ดีอกดีใจ และถามทุกข์สุขซึ่งกันและกัน ชุนทิงได้บอกแถมเหลือทั้งสองว่า ท้าวอำคาเป็นโอรสที่เกิดจากนางชะนี นางทิงนางทองมีความรักและเอ็นดูท้าวอำคาเหมือนกับเป็นบุตรที่เกิดจากนางเอง เนื่องจากท้าวอำคาเป็นชายหนุ่มที่มีรูปร่างหน้าตางดงามมากนั่นเอง อยู่ต่อมาชุนทิงนึกถึงสัญญาที่ให้กับนางชะนีไว้ จึงสั่งให้จัดเตรียมขบวนแห่ไปรับนางชะนี โดยได้ฝากท้าวอำคาไว้กับนางทิงนางทอง

กล่าวถึงนางชะนีเฝ้ารอการกลับมาของชุนทิงอยู่นาน นางได้ปีนขึ้นต้นไม้สูง ๆ เพื่อมองหว่าสามีจะเดินทางมาทีใด พร้อมกับบ่นร้องเรียกหาชุนทิงผู้เป็นสามีอยู่ตลอดเวลา นอกจากนี้ นางยังได้เก็บผลไม้หลายชนิดมาเตรียมไว้ให้ชุนทิงเสวย วันเวลาผ่านไปวันแล้ววันเล่าก็ยังไม่มีการที่ท้าวชุนทิงจะเดินทางมาหานางตามสัญญา เมื่อขบวนแห่เดินทางมาถึง นางชะนีจึงรู้สึกดีใจเป็นอย่างมาก ชุนทิงได้อยู่กับนางชะนีในถ้ำประมาณ 2 เดือน จึงได้สั่งให้เตรียมขบวนเชิญนางชะนีไปเมืองศรีสัตนาคนหุต ฝ่ายบ้านเมืองได้รับคำสั่งว่า ให้บรรดาเสนาอำมาตย์ป่าวประกาศว่า บ้านใดมีสุนัขให้ผูกมัดหรือขังไว้ให้มัดชิด อย่าให้ออกมาวิ่งเล่นพาด เมื่อขบวนเสด็จผ่านมาชาวบ้านชาวเมืองต่างก็ให้ความร่วมมือและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ด้วยความอิจฉาริษยาและเกรงว่าชุนทิงจะรักนางชะนีมากกว่าตน นางทิงนางทองจึงปล่อยสุนัขให้ไปวิ่งไล่ล่านางชะนีที่แปลงร่างเป็นคน นางชะนีครั้นเห็นสุนัขวิ่งมาหมายทำร้ายนาง นางจึงวิ่งหนีและกลับไปยังป่าหิมพานต์ โดยอาศัยอยู่ในถ้ำใกล้อาศรมพระฤาษีดังเดิม อยู่ต่อมาไม่นานชุนทิงได้ล้มป่วยลง โดยไม่ทราบว่าเป็นโรคอะไร เดี่ยวเป็นเดี่ยวหาย หมอหลวงรักษาอย่างไรก็ไม่หายขาด ชุนทิงจึงให้ท้าวอำคาไปหานางชะนีเพื่อขอยามากิน ชุนทิงได้สั่งว่าให้ขอยาจากนางชะนีมามาก ๆ จะได้แจกจ่ายให้แก่ชาวบ้านชาวเมืองที่กำลังป่วยอยู่ ท้าวอำคาเดินทางไปถึงได้เล่าอาการป่วยของบิดาให้นางชะนีฟัง พร้อมทั้งบอกกับมารดาว่าบิดาให้มาขอยา นางชะนีจึงปีนขึ้นไปเก็บผลไม้ที่เป็นยามาส่งให้ท้าวอำคา 3 ผล แล้วได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่มารับนางเข้าเมือง แต่ต้องถูกนางทิง

นางทองกลั่นแก้ง นางต้องวิ่งหนีแทบจะเอาชีวิตไม่รอด นางจึงมอบยาให้ไปรักษาขุนทึ่งเพียงผู้เดียวเท่านั้น เมื่อได้ยาจากมารดาแล้ว ท้าวอำคาจึงลา นางและรีบเดินทางกลับเมืองศรีสัตนาคนหุตทันที เพื่อจะได้ถวายการรักษาบิดาต่อไป ขุนทึ่งทราบข่าวว่าท้าวอำคาเดินทางกลับมาแล้วจึงสั่งให้เข้าเฝ้า และได้ถามถึงทุกข์สุขของนางชะนี เมื่อเสวยยาที่นางชะนีให้มาขุนทึ่งจึงหายป่วยเป็นปกติดีดังเดิม

ต่อมาขุนทึ่งได้อภิเษกให้ท้าวอำคาขึ้นเป็นกษัตริย์ ปกครองเมืองศรีสัตนาคนหุตต่อจากพระองค์ ซึ่งขณะนี้ชรามากแล้ว เวลาผ่านไปขุนทึ่งได้ล้มป่วยลงอีก มีอาการหลง ๆ ลืม ๆ ความจำเสื่อม จึงขอให้ท้าวอำคาเดินทางไปขอยาจากนางชะนีอีก ท้าวอำคาได้เดินทางไปถึงถ้ำที่นางชะนีอาศัยอยู่ ได้ร้องเรียกหาแม่ที่ใดก็ไม่พบ ไปถามพระฤาษี จึงทราบว่านางชะนีได้เจ็บหายไ้ไปนานแล้ว ซึ่งก่อนหน้านี้ยังได้ยินเสียงร้องเรียกหาผัวอยู่ทุกวัน นางอาจจะไปอยู่ที่อื่นก็ได้ ท้าวอำคาสั่งเกณฑ์ไพร่ไปป่าข้างเจียบเห่งกว่าที่เคย ในถ้ำของนางชะนีก็ดูเจียบวังเวงผิดปกติ จึงมั่นใจว่านางคงสิ้นชีวิตเสียแล้ว ท้าวอำคาเมื่อไม่พบมารดาจึงไปเก็บผลไม้ต้นที่นางชะนีเคยเก็บให้เมื่อครั้งก่อน ลองชิมดูรสไม่หวานอย่างเคย กลับเปรี้ยวทั้งชิ้นและขม แต่ท้าวอำคาก็นำมาถวายบิดา เมื่อขุนทึ่งเสวยถึงกับต้องคายทิ้ง และบอกว่าไม่ใช่ยาที่นางชะนีเคยให้ รสชาติมันผิดไป ขุนทึ่งเมื่อทราบว่านางชะนีหายไปแล้วและอาจจะตายแล้ว รู้สึกสงสารและคิดถึงนางมากประกอบกับไม่มียารักษาขุนทึ่งอีกประการหนึ่ง ในที่สุดขุนทึ่งจึงได้จบชีวิตลง ท้าวอำคาโอรสได้ปกครองบ้านเมืองสืบต่อจากบิดา

2.4 ตัวอย่าง

1) **งานศพขุนทึ่ง** กวีได้พรรณนาเมรุศพอย่างสวยงามวิจิตรตามแบบศิลปะของชาวลุ่มแม่น้ำโขง ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ การเล่นมโหรีศพ และแสดงให้เห็นถึงประเพณีของชาวบ้านมีหนุ่ม ๆ สาว ๆ มาเล่นกันสนุกสนานในบุญอันเฮื่อนดี นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงการอ่านโคลงสารคือการอ่านหนังสือผูกในงันเฮื่อนดี อีกด้วย ดังนี้

แต่นั้นท้าวแต่งตั้งแปลงที่บหอคำ
ทำเป็นปนมเพียงยอดสูงลายแต่ม
เป็นสี่ด้านเขียนรูปนานา
ฝาเทิง เขียนรูปลายคำแต่ม
มีทั้งรูปราชสีห์ข้างจวมอม้าแทน
คือสีแลเล่นหลิน โตน เต็น หยอกกันนั้นแล้ว
ฝาหลังแต่มลายคำหลายหลาก
มีทั้งรูปจักพรากพร้อมเพื่อนพ้องแอนบิน
กายเทิงแต่มมโนห์ราพ้องแอน

แขนก่องส้วย ทวยพื่อนเชือดชาย
 มีทั้งรูปเทวบุตรย่องนางสวรรค์แหนแห่
 ถือดอกไม้คือลิยย้ายไปนั้นแล้ว
 ประดับลายแก้วเรื่องเรือลายคำ
 พนมเพียงสูงยอดคาลายแก้ว
 บรรวนแล้วเสนาขุนใหญ่
 ไหลหลังเฝ้าทูลเจ้าอยู่งัน
 เป็นถันแถวบ่าวสาวสงวนหลั่น
 มีทั้งขบปีพื่อนโคลงอ่านเสนา
 บางพ่องจา เสียงหวานต่อสาวคำละห้อย
 ยินสนุกหลั่นฝูงสาวเกมบ่าว
 ชับซืมสู่การชู้ชุกคน
 ยามเมื่อวันศีลตั้งวันเพ็งดับถ่าย
 พญาก็ปรายดอกไม้ว่านเงิน
 ทั้งเสื้อผ้าลว่าหลากแฮคำ
 นำของท่านส่งบุญนำให้
 คนไหลเข้ามางันชมชื่น

อธิบายศัพท์

พนม-พนม	เทิง-บน
หลั่น-เล่น	โตน-กระโดด
ก่องส้วย-เรียวงาม	เชือดชาย-อาการจวัดเจเวียน
บรรวน-บริบูรณ์	พ่อง-บางพวก
จา-พูดจา เจรจา	ชับซืม-กระชิบกระซาบ
ชุก-ทุก	แฮ-ผ้าแพรชนิดหนึ่ง, แฮคำ-ผ้าแพรปักดินทอง

2. กำเนิดเมืองศรีสัตนาคน ในเรื่องขุนทึงนี้ได้กล่าวถึงการกำเนิดเมืองศรีสัตนาคนว่า
 เมื่อขุนทึงกลับจากไปเยี่ยมมารดาที่เมืองบาดาล มาถึงแม่น้ำใหญ่ ขอคำ (ชอทอง ซึ่งเป็นของวิเศษ
 ที่ได้มาจากเมืองนาค) เกยติดอยู่ไม่ให้เดินทางต่อไป ขุนทึงจึงได้หยุดพักนอน ณ ที่แห่งนั้น
 ขอคำได้บันดาลให้เกิดเป็นเมืองมีผู้คนมากมาย ดังนี้คือ

ก็จึงฮอด แก้วกว้าง พุงใหญ่เพนี้
 มินที่หลวงผ่ากลางหลายห้วย

ขอคำน้อยคะเสียแก่ท้าว
ไปบ่ได้นอนหัน บพนี้ได้แล้ว
บัดนี้จึงข้าเชือกขึ้นบังเกิดเป็นเมือง
เรื่องเรื่องไสเก็งดาวตึงส์ฟ้า
มีทั้งคนหลายล้นเพนีส่านโกฏี
ยาวโยชน์กว้างเซียงกว้างแม่เมือง

อธิบายศัพท์

ฮอด-ถึง ตลอด แก้ว-ถิ่น เขต แดนดิน
เพนีส่านดิน หัน-นั้น อันก็ว่า
ข้าเชือก-โกลาหล อลหม่าน

3) **บทกล่อมเด็ก** ตอนที่นางชะนีเห่กล่อมท้าวอำคา ลูกที่เกิดกับขุนทิง กวีได้นำบทกล่อมเด็กของชาวอีสานมาร้อยเรียงให้เข้ากับบรรยากาศของเรื่องได้อย่างกลมกลืนเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้

นอนนอนเยอ นอนซาแม่เยื่อ
มึงอย่าได้ให้หาฏุกวนแอ่ว
แม็กก็หีบแล้ว ผัดดาไว้ผูกขวัญเจ้าแล้ว
นอนซาแม่เยื่อ นอนซาแม่เยื่อ
พ่อเจ้าไปไร่ ยังไม่ทันมา แม่แล้ว
พ่อเจ้าไปนา ยังไม่ทันมาฮอด
เจ้ายอดแก้ว นอนแล้วแม่ชิลา เจ้าแล้ว
นอนแม่เยื่อ อำคาแม่เฮย
แม่สิไปเที่ยวด้าวในป่าดงหนา
แม่สิเข้าไปหา ผลมาไว้
เจ้ายอดให้ นอนแล้วอย่าวอน แม่เนื้อ
นอนแม่เยื่อ นอนซาแม่เยื่อ
แม่สิไปตักน้ำในที่สระบัว
แม่สิไปหาหลัวหาพินมาไว้
เจ้ายอดให้ อย่าให้อยู่หลัง แม่เนื้อ

อธิบายศัพท์

แล้วผ้า - บักผ้า สอยปะ ดา - ตกแต่ง ดาห้าง ก็ว่า
หลัว - พิน หีบ - เย็บ

4) **ค่านิยมในจารีตประเพณี** วรรณกรรมอีสานเรื่องขุนทึ่งนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงค่านิยมในการยึดมั่นในจารีตประเพณีของท้องถิ่น เช่น การทำบุญ ทำทานเพื่อส่งผลไปในภพหน้าชาติหน้า ให้ได้ขึ้นสวรรค์ การถือศีล นับถือบรรพบุรุษบุพการี และการบูชากราบไหว้พระเสื้อเมืองทรงเมือง ตลอดจนการเคร่งครัดในจารีตโบราณ เช่น ตอนที่ขุนทึ่งเสด็จประพาสป่า ได้สั่งให้มเหสีทั้งสองปฏิบัติ ดังนี้

ให้ค่อยพากันสร้างทำบุญอย่าให้ขาด
ทานชาตินี้บุญอยู่สู่สวรรค์ นื่องเฮย
อันหนึ่งให้ค่อยจำศีลไว้วันเพ็งสิบห้าค่ำ
ศีลแปดนั้นจำไว้อย่าลืม นั้นเนื้อ
อันหนึ่งให้รักผู้เฒ่าพ่อแม่ตานาย
ทั้งวงศาไพรเมืองฝูงข้า
อันหนึ่งให้ค่อยบวระบัตไว้ผีเมืองเสือใหญ่
จำฮิตเฒ่าโบราณเจ้าแต่หลัง นั้นเนื้อ

อธิบายศัพท์

ยู-ส่ง ผลักคำ โยกย้าย สมอง บวระบัตติ-ปรนนิบัติ

5) **ความเชื่อเรื่องฝน** ชาวอีสานในสมัยอดีต เชื่อว่าฝนตกเพราะนาคเล่นน้ำ และขณะที่ฝนตกนางเมขลาจะล่อแก้วทำให้เกิดฟ้าแลบ และพระอินทร์ใช้ธนูยิงจึงเกิดเป็นปรากฏการณ์เกี่ยวกับฟ้าผ่า ซึ่งความเชื่อของชาวอีสานในเรื่องนี้คล้ายกับภาคกลาง ต่างกันแต่ว่าภาคอีสานเป็นพระอินทร์ยิงธนูไม่ใช่รามสูรขว้างขวานเหมือนกับภาคกลาง ดังนี้

ก็จึงมีฤทธิ์กล้านาโคแรงมาก
นาคจึงพาดแม่น้ำตีขึ้นพระสุเมรุ
ก่อนน้ำพาดต้องเหลี่ยมเขาเสมรุ
ทมทมลมพาดตีทลายม่วง
เครงเครงลันเป็นฝนแสนท่า
อินทร์อยู่ฟ้าทเวะให้ขึ้นชม
ฟ้ามีดกลุ้มลมเบิกเวหา
กัลยานางเมขลาโยนแก้ว
มาบมาบเลื่อมแก้วหน่วยมณีกราย
ทั้งลมบดเมขลาโยนแก้ว
รัศมีแก้วพิฑูรผลึกหลาก

มาบมาบเลื่อมนางแก้วแกว่งไกว
 รุ่งทั่วเท่าเรืองแสงประกาย
 อินทราผายธนูทองก่งยิงยังแก้ว
 ปืนพลีแสงก้องดินผันผ่า
 ถึกหมู่ม้าฝ่าฟุ้งมุ่นกระจวน
 เป็นอัศจรรย์แท้ธนูของฤทธิ์มาก
 คนจึงเรียกว่าฟ้าผ่าไม้เดี๋ยวนี้สืบมา

อธิบายศัพท์

ม้าง-มล้าง ทำลาย	ถึก-ถุก
มาบมาบ-วาบวาบ แว่ว ๆ มีประกาย	มุ่นกระจวน-แหลกละเอียด
แสงเลื่อมพราย	
ผลึก-ผลึก	ฟุ้ง-กระจาย

6) **คำภษาภษิต** ในวรรณกรรมเรื่องขุนทิง กวีได้แทรกคำภษิตคำภษาไว้ในเรื่องอย่างมากมาย เพื่อช่วยให้ความเด่นและกะทัดรัดยิ่งขึ้น เช่น

1. ใช้สัญลักษณ์แทนคำสอน คือไม่เป็นการสอนโดยตรง แต่จะเน้นให้เห็นโดยนัย เช่น
 - ของที่เกิดในน้ำจะไม่ขึ้นอยู่บนบก
 - ซาติตงดอนจะโล่งเตียนไม่มี
 - ซาติว้าวจะอยู่บนกับควายไม่ได้
 - แมลงพู่จะเซยชมดอกไม้ไม่ชมของคาว
 - ราชสีห์เป็นสัตว์ชั้นสูง
 - ไก่กุ่น (ทางสั้น) ย่อมสั้นไม่ยาว

กวีว่าไว้เพื่อให้ผู้อ่านคิดเอาเอง ดังนี้

อันหนึ่งของอยู่บนน้ำบ่ทอนเกิดเทิงบก พ่อเฮย
 แนวตงดอนอยู่แปนบมิได้
 อันหนึ่งแนว้วศาลแกมควายบ่มิอยู่ เป็นแล้ว
 แมงพู่ชมดอกไม้บ่มิใช้ชอกคาว พ่อเฮย
 อันหนึ่งราชสีห์ซ้างแนวสูงบ่ทอนต่ำ พ่อเฮย
 เชื้อไก่กุ่น แนวสั้นบ่ทอนยาว พ่อเฮย

อธิบายศัพท์

เทิง-บน ข้างบน	แปน-ราบ	โล่งเตียน
กุ่น-สั้น (ไก่กุ่น หมายถึงไก่ทางสั้น)		

2. ค่านิยมของหญิง กวีชี้ให้เห็นว่า ผู้หญิงโดยทั่ว ๆ ไป ไม่อยากเป็นเมียหย้อยหรือเป็นรองใคร ดังนี้

โอรณ นื่องบ่เคยขานเองต่อนทอมปองกินซากไผแล้ว
หมากเพื่อนหากเคี้ยวจืดแล้วคายไว้บ่อยากกิน อ้ายเฮย

อธิบายศัพท์

ต่อน-ฝาก ให้ เช่น ของต่อน-ของฝาก
ทอม-ทะนุถนอม เช่น เลี้ยงช้างเฒ่าขายงาได้กินค่า
เลี้ยงช้างน้อยทอมไว้ได้ซู้คิน
ไผ-ใคร ผู้ใด

3. พระลักพระลาม

ที่มาของเรื่อง

วรรณกรรมอีสานเรื่องพระลักพระลามนี้ มีแพร่หลายน้อยกว่าวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ แต่ก็นับว่าเป็นเรื่องที่มีความโดดเด่นหลายประการ โดยเฉพาะฉบับสำนวนที่ประพันธ์เป็นร้อยแก้ว มีความยาวมาก และเนื้อเรื่องถูกปรับให้เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง อธิบายเชิงตำนานเกี่ยวกับสถานที่ที่ชื่อบ้านนามเมืองแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง คือบริเวณแถบล้านช้างและภาคอีสาน นอกจากนี้กวียังได้ประพันธ์ให้มีการดำเนินเรื่องตามแนวของชาดก และกล่าวว่า พระลามคือชาติหนึ่งของพระโพธิสัตว์ที่ลงมาเกิดเพื่อใช้หนี้กรรมและปราบอกรรม

ส่วนอีกฉบับหนึ่งคือ ฉบับสำนวนที่ประพันธ์เป็นโคลงสาร กวีได้ปรับปรุงเนื้อเรื่องให้ต่างไปจากรามเกียรติ์ฉบับภาคกลางมาก แต่มีความใกล้เคียงกับเรื่องรามเกียรติ์ฉบับภาคเหนือ ที่เรียกว่า “เรื่องพรหมจักร” เว้นแต่ชื่อบ้านนามเมือง กวีได้ปรับให้เข้ากับสภาพดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง เช่น ให้พระลามครองเมืองศรีสัตนาคนาน้อย เป็นต้น และในเนื้อเรื่องฉบับโคลงสารนี้ ยังได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ว่า พระองค์ได้เกิดมาใช้ชาติเป็นพระลาม (เช่นเดียวกับสำนวนร้อยแก้ว) แต่กวีมิได้ดำเนินเรื่องตามแนวชาดกอย่างเคร่งครัดนัก

นอกจากนี้ ยังพบว่าในภาคอีสานยังมีวรรณกรรมพื้นบ้าน ที่มีเนื้อเรื่องคล้ายคลึงกับเรื่องพระลักพระลามอีก คือ เรื่องหัวละมาน (ทนมาน) กวีได้ประพันธ์ให้การดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับพระลักพระลามฉบับโคลงสาร และเรื่องพระกิดพระพาน (เนื้อเรื่องตอนต้นเป็นเรื่องอุณรุท ตอนปลายเป็นเรื่องรามเกียรติ์) แต่ส่วนที่เป็นโครงเรื่องย่อหน้านั้นมีความแตกต่างกันมาก แสดงให้เห็นว่า ความเป็นอิสระทางด้านความคิดของกวีพื้นบ้านอีสานที่ปรับปรุงแก้ไขจากเนื้อเรื่องเดิม (รามายณะ ฉบับอินเดีย) ให้เข้ากับทัศนะของชาวอีสานอีกด้วย

หากจะพิจารณาเรื่องราวเกียรติ์ฉบับภาคเหนือ พบว่ามีการปรับเปลี่ยนเรื่องราวเกียรติ์มาเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านภาคเหนือเช่นเดียวกัน นั่นคือ ในภาคเหนือมีโครงเรื่องใกล้เคียงกับเรื่องพระลักพระลามในภาคอีสานมากที่สุด เรียกชื่อว่า **เรื่องพรหมจักร** (รวมเกียรติ์ฉบับภาคเหนือ) เพียงแต่ชื่อตัวละครแตกต่างกัน เช่น ฉบับภาคเหนือเรียกพระรามว่า-พรหมจักร พระลักษมณ์-รัมมจักร ทศกัณฐ์-พระยาวิโรหาราช สุครีพ-พระยาภาสี พาลี-พระยาภาวินทะ หนุมาน-หอรมาน ฯลฯ

นอกจากนี้ ในภาคเหนือยังมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอีก คือ **เรื่องหอรมานชาดก** (พระราม-พระราม ราพณาสूर-ทศกัณฐ์) และ**เรื่องอุสาบารส** วรรณกรรมภาคเหนือทั้งสามเรื่องดังกล่าวนี้ กวีได้ประพันธ์ตามแนวชาดก

3.1 ต้นฉบับ

ต้นฉบับเรื่องพระลักพระลาม พบในภูมิภาคอีสาน 2 ส่วนคือ ส่วนฉบับร้อยแก้ว และส่วนฉบับโคลงสาร ในที่นี้จะยกตัวอย่างเฉพาะส่วนฉบับโคลงสารที่ พระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี) วัดมหาชัย อ.เมือง จ.มหาสารคาม ได้ปริวรรตจากอักษรไทยน้อย มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ.2518 ความยาว 133 หน้า ตามคำนำกล่าวว่าได้ต้นฉบับมาจากวัดเหนือ อ.เมือง จ.สกลนคร

ไม่ปรากฏนามผู้ประพันธ์ แต่พบเนื้อความเริ่มต้นบอกความในใจของผู้ประพันธ์ ดังนี้
อายนี้ หากอุณโหร้อน ในทรวงแค้นคลั่ง เจ้าคำเอย

จึงได้ แรงกล่าวเว้า ประเทียณก้อยกิงเดียว

พอให้ สว่างร้อน ในแห่งที่อระทัย พี่แม่

พอให้หาย สว่างใจปานน้ำ

บ่กว่า ปัญญาแม้ง สิหสิงเห็นตรัสสอง เอาท่อน

ไว้แก่ สาวพี่น้อง คณิงรู้ทุกคน

อายนี้ บ่แม่นชายถ้าน ในชลแคมท่า

ต่างหากแม่นชาย คำชาวหล่อเลี้ยง ในบ้ายอดคำ

อธิบายความ

กวีเร้าร้อนในอก จึงได้เล่าเรื่องเก่าเล็กน้อย เพื่อให้คลายความรำคาญใจ ให้ใจเย็นปานน้ำ ไม่เหลือปัญญาหากปรารถนาจะเห็น (ธรรม) เพื่อให้สาวพี่น้องทุกคน (ได้อ่าน) พี่นี้ไม่ใช่ชายเสเพล (ริมทำน้ำ) หากเป็นชายทองคำยี่สิบในเพศสมณะ (หล่อเลี้ยงในบ้ายอดคำ)

3.2 เนื้อเรื่อง

เริ่มเรื่องพระลักพระลามว่าเป็นเรื่องในชาดก เมื่อพระโพธิสัตว์เกิดมาเพื่อใช้ชาติกล่าวถึง ท้าวฮาบมะนาสวน (ราพณาสूर-ทศกัณฐ์) ครองเมืองลังกา ที่เต็มได้ด้วยปราสาทราชวังอันสวยงาม

วิจิตร ไพร์ฟ้าประชาราษฎร์ต่างก็มีความสุขสำราญกันถ้วนหน้า ท้าวฮาบมะนาสวณคิดอยากเรียน วิชาศาสตร์ศิลป์กับพระอินทร์ จึงได้เหาะไปเฝ้าพระอินทร์ยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อพระอินทร์ ทรงทราบก็ได้ขจัดพระประสงค์ ด้วยเห็นว่าท้าวฮาบมะนาสวณปกครองไพร่ฟ้าด้วยทศพิธราชธรรม เพียงแต่ขอร้องว่าห้ามไปคุยโวโอ้อวด และขอให้นำวิชาความรู้นี้ไปใช้ในทางที่ดี ไม่ให้นำไปใช้ใน ทางที่ชั่วร้าย ดังนั้น พระอินทร์จึงสอนวิชาศาสตร์ศิลป์ให้อย่างไม่ปิดบังอำพราง จนท้าวฮาบมะนา สวณแปลงกายได้ แล้วจึงกราบทูลลาพระอินทร์เพื่อกลับไปยังเมืองลังกา บังเอิญท้าวฮาบมะนาสวณ ได้พบนางสุชาตามเหสีของพระอินทร์เกิดหลงรักนาง วันหนึ่งพระอินทร์ไม่อยู่ ท้าวฮาบมะนาสวณ ได้แปลงกายเป็นพระอินทร์เข้าห้องนางสุชาดา เขยชมนางสุชาดาจนอึดอ้อมใจแล้วจึงได้เสด็จกลับไป ครู่หนึ่ง ต่อมาพระอินทร์ได้เสด็จมายังห้องนางสุชาดา นางเกิดความสงสัยในพฤติกรรมของ พระอินทร์ที่ไม่เคยเป็นเช่นนี้มาก่อน คือตามปกติพระองค์จะเสด็จมาเพียงวันละครั้งเท่านั้น เหตุใด วันหนึ่งจึงดูแปลกไปนางจึงทูลถามไปว่า พระองค์เพิ่งเสด็จไปเมื่อสักครู่แล้วทำไมจึงย้อนกลับมาอีก พระอินทร์ได้ยื่นคำของนางเกิดความสงสัยซักถามจนแน่ใจแล้ว พระอินทร์รู้สึกโกรธมาก ที่ท้าวฮาบ มะนาสวณกล้ากระทำในสิ่งที่เลวร้ายเช่นนี้ ถือเป็นการผิดสัญญาที่ให้ไว้ในภายหลัง นางสุชาดา ทราบว่าท้าวฮาบมะนาสวณแปลงเป็นพระอินทร์ปลอม นางรู้สึกเสียใจอย่างยิ่งในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทั้งหมด พระอินทร์ทรงเล็งเห็นว่านางสุชาดาจะสิ้นบุญบนสวรรค์แล้ว จึงให้นางไปเกิดยังมนุษย์โลก เพื่อใช้หนี้กรรมที่นางได้กระทำผิด นางจึงกราบลาพระอินทร์ด้วยความโศกเศร้า ต่อมานางได้มา ปฏิสนธิในครรภ์ของมเหสีท้าวฮาบมะนาสวณ เมื่อครบกำหนดสิบสองเดือน นางได้ให้กำเนิดราช ธิดาที่มีพระสิริโฉมงามยิ่ง แม้สตรีในเมืองมนุษย์ก็มีอาจเปรียบปานได้ ท้าวฮาบมะนาสวณมีรับสั่ง ให้โหรมาทำนายดวงชะตาราตี โหรทำนายว่าพระธิดาองค์นี้จะนำความเดือดร้อนมาให้บ้านเมือง และเผ่าพงศ์ยักขาและท้าวฮาบมะนาสวณก็จะถึงแก่ชีวิตในครั้งนี้ด้วย จึงไม่ควรที่จะเลี้ยงนางไว้ ต่อไป ด้วยความรักที่มีต่อพระธิดา จึงไม่เชื่อคำทำนาย ได้สั่งให้นำราชธิดามาพิจารณาลักษณะ ให้ถ้วนถี่ เพื่อประกอบคำทำนายอีกครั้งหนึ่ง ในขณะที่ท้าวฮาบมะนาสวณได้เข้าอุ้มราชธิดาด้วยความรัก เหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันได้เกิดขึ้น คือ ราชธิดาได้คว้ามืดแทงพระบิดา ท้าวฮาบมะนาสวณ รู้สึกโกรธแค้นมาก มีความเห็นจริงตามคำทำนายของโหร จึงสั่งให้นำนางไปปล่อยให้ไกลที่สุด เสนอำมาตย์จึงรีบออกเดินทางไปจนถึงป่าหิมพานต์ และได้อุ้มราชธิดาไว้ในดอกบัวทอง กลางสระแห่งนั้น แล้วรีบเดินทางกลับเมืองลังกาขึ้นกราบทูลท้าวฮาบมะนาสวณว่านำราชธิดาไป ไว้ในดอกบัวทอง ขณะนั้นเป็นเวลาที่ยอดบัวคลี่ดอกเบ่งบานเต็มที่ ราชธิดานอนในดอกบัวทอง เป็นเวลานาน รู้สึกหิวจึงร้องให้หาพระมารดา แต่ไม่มีใครให้ข้าวและนมแก่นาง ด้วยบุญญาธิการ ของนาง นางจึงไม่ถึงแก่ความตาย จนกระทั่งฤาษีได้มาพบและเก็บนางไปเลี้ยงยังอาศรม ตั้งชื่อให้ว่า "สีดาจันทะแจ่ม" ฤาษีองค์นี้ได้เนรมิตนิ้วมือให้นางตีฆ้องต่างน้ำนมมารดา กาลเวลาผ่านไป

นางสีดาจันทะแจ่มเจริญวัยได้ 12 พรรษา ยิ่งนานวันนางก็ยิ่งมีความงดงามหาที่ติมิได้ ฤๅษีได้
เลี้ยงดูนางอย่างดีประดุจบิดาบังเกิดเกล้า ได้เนรมิตปราสาทแก้วพร้อมกับสาวใช้ไว้ดูแลปรนนิบัติ
รับใช้นางอย่างใกล้ชิด

ยังมีนายพรานผู้หนึ่งเป็นชาวเมืองลังกา เดินทางมาล่าสัตว์เป็นเวลาหลายวันแล้ว แต่ก็
ไม่พบสัตว์แม้เพียงตัวเดียว ได้เดินทางต่อไปอีกหลายเดือน จนกระทั่งเข้าเขตป่าหิมพานต์ เห็นว่า
บริเวณนี้ร่มรื่นดีจึงหยุดพัก ในขณะนั้นได้พบฤๅษีและนางสีดาจันทะแจ่มที่มีรูปร่างงดงามมาก
ได้เข้าไปถามว่านางเป็นลูกเต่าเหล่าใคร ฤๅษีได้เล่าให้ฟังตามความจริงว่า นางเป็นลูกเลี้ยงที่เกิด
จากดอกบัวทอง เมื่อพรานปากลับไปได้ข่าวความขึ้นกราบบังคมทูลท้าวฮยาบมะนาสวณว่า พบสาว
งามดั่งสาวสวรรค์ยังป่าหิมพานต์ อาศัยอยู่กับฤๅษีผู้บิดาเพียงลำพังสองคน ท้าวฮยาบมะนาสวณ
เมื่อทราบข่าวถึงความงามของนางจากพรานป่าไม่ได้คิดเฉลียวใจเลยว่าจะเป็นพระธิดาของพระองค์
เองด้วยนึกว่านางคงตายไปนานแล้ว และนางผู้นี้คงเป็นธิดาของฤๅษีผู้มีอิทธิฤทธิ์ จึงสั่งให้เตรียม
ช้างม้าตัวฉกรรจ์แล้วเสด็จไป ท้าวฮยาบมะนาสวณเดินทางไปจนครบ 4 เดือน จึงไปถึงอาศรม
พระฤๅษี ได้เข้าไปนมัสการพระฤๅษีและมารับสั่งว่า พระองค์เป็นกษัตริย์ครองเมืองลังกาทราบ
ข่าวว่าฤๅษีมีธิดาที่ทรงพระสิริโฉมงดงาม คิดอยากได้นางไว้แนบข้าง เพราะว่าบัดนี้พระองค์ยังไม่มี
คู่ครองเลย ฤๅษีได้ฟังดังนั้นจึงตอบว่าไม่ขัดพระประสงค์แต่อย่างใด เพียงแต่ขอให้ท้าวฮยาบมะนา
สวณยกธนูทอง ถ้ามีบุญญาธิการและเป็นผู้ครองของนางจะสามารถกระทำได้โดยง่าย ในที่สุด
ท้าวฮยาบมะนาสวณไม่สามารถยกธนูทองขึ้นได้ แม้ว่าจะได้ตั้งจิตอธิษฐานขอให้เทวดาอารักษ์มาช่วย
ก็ตาม จึงตัดสินใจเดินทางกลับด้วยความผิดหวัง

กล่าวถึงเมืองศรีสัตตนาคน เจ้าเมืองได้สิ้นชีวิตไปแล้ว ยังเหลือแต่แม่และโอรสอีกสององค์
มีนามว่าพระลักกับพระลามที่มีความงามไม่แพ้กัน ประชาชนได้อภิเษกให้พระลักพระลาม
ปกครองบ้านเมืองสืบต่อจากบิดา วันหนึ่งมีพ่อค้าเดินทางมาจากเมืองลังกา ได้กราบทูลถึงความ
งามของธิดาฤๅษีที่อยู่ยังป่าหิมพานต์ เมื่อพระลักพระลามได้ฟังดังนั้น คิดอยากได้นางมาเป็น
คู่ครอง จึงชวนกันไปกราบลาพระมารดา แล้วทั้งสองก็ได้เดินทางออกจากเมืองไปจนกระทั่งถึง
อาศรมพระฤๅษี ด้วยบุญญาธิการและบุพเพสันนิวาสกัน พระลามสามารถยกธนูทองได้สำเร็จ
อย่างง่ายดาย พระฤๅษีจึงยกนางสีดาจันทะแจ่มให้เป็นมเหสีของพระลาม ฝ่ายฤๅษีได้ขอให้พระ
ลามพักผ่อนรออยู่ที่อาศรมก่อน ตนจะไปเอาน้ำอินมามาให้อาบกิน เพื่อจะได้มีอายุยืนยาว
แต่ด้วยความดีใจพระลักพระลามจึงรีบพานางสีดาจันทะแจ่มเดินทางกลับเมืองศรีสัตตนาคน โดย
มิได้รำล้าฤๅษีผู้เป็นบิดาเลี้ยงของนาง เมื่อฤๅษีกลับมาทราบความจากนางค่อมพี่เลี้ยงนางสีดา
จันทะแจ่มว่า ทั้งสามคนเดินทางกลับไปเมืองศรีสัตตนาคนแล้ว ฤๅษีโกรธแค้นมากถึงกับสาปให้พระลาม
และนางสีดาจันทะแจ่มมีอันเป็นไปต้องพลัดพรากจากกัน ในระหว่างเดินทางกลับไปของพระลัก

พระลามและนางสีดาจันทะแจ่มนั้น หาได้พ้นสายตาของพรานป่าแห่งเมืองลังกาไม่ ดังนั้น พรานป่า จึงนำความไปกราบทูลท้าวฮาบมะนาสวนให้ทรงทราบ ท้าวฮาบมะนาสวนคิดแค้นและเสียดายที่ ตนพลาดหวังจากนางสีดาจันทะแจ่ม จึงคิดหาอุบายที่จะเอาชนะให้ได้ ได้วางอุบายโดยการแสร้งมิต เมืองขึ้นมาอย่างสวยงามอยู่กลางป่า เมื่อสามกษัตริย์เดินทางผ่านมาถึงพบผู้คนผ่านไปมาในเมือง แห่งนี้ พระลามนึกแปลกใจว่าเหตุใดเมืองนี้จึงมาตั้งอยู่กลางป่าลึกเช่นนี้ และเมื่อครั้งที่เดินทาง ผ่านมาก็ไม่พบเมืองนี้แต่อย่างใด คิดว่าคงจะเป็นการกระทำของพวกผีพวกยักษ์เป็นแน่ พระลาม จึงยิงธนูทำลายเมืองแสร้งมิตนี้เสีย ท้าวฮาบมะนาสวนได้แปลงกายเป็นกาดำบินโฉบเฉี่ยวไปมา พระลาม กวาดแกว่งธนู กากี่ล้มตายจำนวนมาก ท้าวฮาบมะนาสวนคิดทำอุบายใหม่ ครั้นนี้ได้แปลงกายเป็น กวางทอง นางสีดาจันทะแจ่มเห็นกวางทองแล้วอยากได้ จึงขอร้องให้พระลามตามจับกวางทอง ตัวนั้นมาให้ นาง พระลามจำใจต้องติดตามกวางทองโดยฝากนางสีดาจันทะแจ่มไว้กับพระลัก พระลาม ตามกวางทองไปและใช้ธนูยิงถูกกวางทอง กวางทองจึงร้องเลียนเสียงเหมือนพระลามก่อนที่จะ ล้มลงแล้วพระลามจึงใช้มีดตัดหัวกวางทองที่หัวกลับมา พระลักและนางสีดาจันทะแจ่มได้ยินเสียง กวางร้องคิดว่าเป็นเสียงของพระลามได้รับอันตราย นางจึงขอร้องให้พระลักออกไปช่วยพระลาม ท้าวฮาบมะนาสวนเห็นเป็นโอกาสดี จึงลักพาตัวนางสีดาจันทะแจ่มไป ท้าวฮาบมะนาสวนพานางสีดา จันทะแจ่มเหาะผ่านเมืองพระยาครุฑ ซึ่งเป็นเพื่อนของพระลามพระยาครุฑพบเข้า จึงได้เข้า ชัดขวาง โดยกางปีกบดบังแสงอาทิตย์ให้บังเกิดความมืดมิด เพื่อจะเข้าแย่งชิงเอาตัวนางสีดา จันทะแจ่มไว้ให้พระลามผู้สหาย ท้าวฮาบมะนาสวนทราบว่าพระยาครุฑเกรงกลัวอิทธิฤทธิ์พระ อัมรินทร์ที่สวมอยู่ยั้งนี้ นางสีดาจันทะแจ่ม ท้าวฮาบมะนาสวนจึงถอดแหวนจากนิ้วของนางสีดา จันทะแจ่มกวัดแกว่งไปโดนปีกพระยาครุฑหัก ทำให้พระยาครุฑบินไม่ได้ จึงต้องพ่ายแพ้แก่ท้าว ฮาบมะนาสวน ๆ จึงรีบพานางสีดาจันทะแจ่มเหาะหนีต่อไปอย่างรวดเร็ว

ครั้นพระลามกลับมาไม่พบนางสีดาจันทะแจ่ม ได้ออกติดตามหาจนอ่อนแรงก็ไม่พบ คิดว่า นางคงถูกช้างเสือจับกินเสียที่กลางป่า หรือไม่เช่นนั้นก็อาจถูกพวกวิหยาธร หรือพรานป่าที่ผ่านมา พบเข้าแล้วลักพาตัวนางไป พระลามจึงโทษว่าเป็นความผิดของพระลักที่ไม่เฝ้านางไว้ กลับปล่อย ให้นางอยู่กลางป่าเพียงลำพัง พระลามจึงเด็ดใบไม้พร้อมทั้งร้ายเวทมนตร์ทราบ ว่า นางสีดาจันทะแจ่ม ยังมีชีวิตอยู่ ฝ่ายพระลักได้เด็ดใบไม้มาร้ายเวทมนตร์เช่นกัน ด้วยอยากทราบว่านางถูกใครลักพา ตัวไปไว้ที่แห่งใด ในที่สุดจึงทราบว่า มีพระยายักษ์ที่มีอิทธิฤทธิ์ลักพานางเหาะหนีไปทางทิศบูรพา ดังนั้น พระลักพระลามจึงขี่ม้ามณีกาบเหาะตามไปทันที จนกระทั่งถึงเมืองพระยาครุฑ พระยาครุฑ ได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้พระลามฟังและตนรู้สึกเสียใจที่มีอาจช่วยเหลือนางได้ พระลามได้ช่วย รักษาปีกพระยาครุฑจนหายสนิท และสามารถบินได้ดังเดิมแล้ว จึงลาพระยาครุฑเดินทางติดตาม หานางสีดาจันทะแจ่มต่อไป จนกระทั่งเหนื่อยอ่อน จึงหยุดพักที่ใต้ต้นมณีโคตรซึ่งกำลังออกผล

แดงสุกปลั่งเต็มต้น ต้นมณีโคตรนี้มีกิ่งสามกิ่งคือ กิ่งที่ชี้ไปทางทิศตะวันออก ถ้าใครกินกิ่งนี้จะมีรูปร่างงดงาม ส่วนกิ่งที่ชี้ไปทางด้านทิศใต้ ผู้ใดกินจะกลายเป็นลิง และกิ่งที่ชี้ไปทางทิศเหนือ หากผู้ใดกินจะกลายเป็นนกยาง พระลักพระลามเห็นผลมณีโคตรสุกงาม ด้วยความหิวจึงปีนขึ้นไปเก็บผลมณีโคตรกิน พระลามได้เก็บผลทางด้านทิศใต้จึงกลายเป็นลิง ส่วนพระลักกินกิ่งที่ชี้ไปทางทิศตะวันออกจึงมีรูปร่างงดงามยิ่งกว่าเก่า เมื่อพระลักเห็นพระลามกลายเป็นลิง จึงนั่งร้องไห้ด้วยความสงสารพี่ พระลักต้องอยู่เฝ้าลิงพระลามในป่านี้ต่อไปอีก และได้พยายามให้ลิงพระลามกินกิ่งที่ชี้ทางทิศตะวันออก จะได้กลายเป็นมนุษย์ดังเดิม หากแต่ลิงพระลามไม่ยอมเพราะยังมีกรรมเก่าที่ทำให้เหตุการณ์ผันแปรไปเช่นนี้

กล่าวถึงฤๅษีอีกตนหนึ่งมีวิชาอาคมสูงมาก คิดสิ่งใดจะได้ทุกสิ่งดังประสงค์ อาศัยอยู่ในถ้ำมานานคิดอยากมีภรรยาไว้แนบข้าง จึงลงไปอาบน้ำที่ภูเขาคิลแล้วเอาขี้โคลมมาปั้นเป็นรูปหญิงสาว แล้วร่ายเวทมนตร์ให้หญิงสาวนี้กลับกลายเป็นหญิงงามที่มีชีวิตจิตใจ ฤๅษีตั้งชื่อให้นางว่า “นางจันทะ แจ่มอินทา” ฤๅษีอยู่กับนางจันทะแจ่มอินทาทายในถ้ำอย่างมีความสุข จนกระทั่งนางได้ให้กำเนิดบุตรชื่อ “นางแก้วแพงศรี”

ยังมีพระอาทิตย์ผู้มีอาคมล่ำลึก ได้เหาะมายังป่าแห่งนี้ ได้พบนางจันทะแจ่มอินทาภรรยาของพระฤๅษี ขณะที่น่างกำลังอาบน้ำอยู่นั้นเห็นว่านางมีความงดงามยิ่งนัก พระอาทิตย์ได้พุดจาซักถาม แต่นางไม่ยอมตอบพร้อมกับวิ่งเข้าไปในถ้ำและไม่ได้แพร่งพรายให้ฤๅษีทราบ พระอาทิตย์จึงมาแอบดูอยู่ใกล้ ๆ ปากถ้ำ พบว่ามีหินก้อนหนึ่งมาปิดปากถ้ำอยู่พยายามผลักเท่าไรก็ไม่สามารถที่จะเปิดปากถ้ำได้ จึงนั่งแอบดูอยู่ต่อไป ซึ่งเป็นเวลาขณะเดียวกันกับฤๅษีจะต้องออกไปหากินนอกถ้ำ เมื่อฤๅษีเดินออกมาแล้วและไม่เฉลียวใจว่าในป่าดงอย่างนี้คงไม่มีผู้ใดมาถึง จึงร่ายเวทมนตร์ด้วยเสียงอันดัง แล้วใช้มือเลื่อนก้อนหินใหญ่ปิดปากถ้ำเสียแล้วเดินทางต่อไป พระอาทิตย์สามารถจดจำเวทมนตร์นั้นได้ทั้งหมด ดังนั้น พระอาทิตย์จึงสามารถเปิดปากถ้ำได้อย่างง่ายดาย และได้นางสีดาจันทะแจ่มอินทาเป็นภรรยา ทั้งสองลักลอบได้เสียกันจนกระทั่งนางสีดาจันทะแจ่มอินทาได้ให้กำเนิดบุตรเป็นชายคู่แฝด พระฤๅษีไม่ทราบว่ บุตรชายคู่นี้ไม่ใช่ลูกของตน รู้สึกดีใจที่มีลูกชายไว้สืบสกุล และได้พร่ำสอนเวทมนตร์คาถาอาคมต่าง ๆ ให้แก่ลูกจนหมดสิ้น เมื่อบุตรชายคู่แฝดเจริญวัยได้ 12 ขวบ จึงตั้งชื่อให้คนพี่ว่า “สังคิป” คนน้องชื่อ “พะลีจันทร์” ทั้งสังคิปและพะลีจันทร์เรียนศาสตรศิลป์กับฤๅษี จนสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้อย่างน่าอัศจรรย์ผิดกับมนุษย์ธรรมดา ฤๅษีจึงนึกฉงนใจว่าลูกสองคนนี้ต้องไม่ใช่ลูกของตนเป็นแน่ ชำรุดร่าหน้าตาก็ดูแปลกไปจึงนำลูกทั้งสามคนไปเลี้ยงหาย โดยอธิษฐานว่า ตนจะโยนลูกทั้งสามคนนี้ไปกลางแม่น้ำ ถ้าใครเป็นลูกของตนให้ว่ายน้ำกลับมา หากว่าไม่ใช่ลูกของตนให้ลอยตามน้ำไป ในที่สุดสังคิปและพะลีจันทร์ ได้ลอยตามน้ำไป ส่วนนางแก้วแพงศรีลอยกลับมาหาฤๅษีผู้บิดา ฤๅษีจึงแน่ใจว่าสังคิป

และพะลีสัจจนทร์ไม่ใช่ลูกของตน จึงแหมมตเมืองให้สังคิปและพะลีสัจจนทร์ และพานางแก้วแพงศรี กลับมายังอาศรม เมื่อนางจันทะแจ่มอินทาไม่เห็นลูกชายแฝดกลับมาจึงถามหา นางแก้วแพงศรี ได้เล่าเรื่องที่บิดาเลี้ยงน้ำให้มารดาฟัง นางนี้รู้ว่าฤาษีหาทางกำจัดลูกชายแฝดของตน นางมีความโกรธแค้นมาก จึงจับนางแก้วแพงศรีตีดาเหวี่ยงไปจนถึงภูเขาแห่งหนึ่ง นางแก้วแพงศรีจึงต้องเดินป่าตามลำพัง จนกระทั่งถึงต้นมณีโคตร นางได้กินผลมณีโคตรกิ่งทึ่ได้จึงกลายร่างเป็นลิงต่อมาลิงนางแก้วแพงศรีกับลิงพระลามได้สมสู่กัน จนกระทั่งลิงนางแก้วแพงศรีตั้งท้อง และออกลูกมาเป็นลิงเผือกชื่อว่า "หุลละมาน" (หนูมาน)

ยังมีควายตัวหนึ่งมีกำลังดังพระยาช้างสาร เป็นพระยาแห่งควายทั้งหลายในป่าแห่งนี้ ชื่อว่า ควายท้าวระพี มีนางควายเป็นบริวารนับหมื่น ๆ ตัว พระยาควายมีคำสั่งต่อนางควายทั้งหลายว่า ถ้านางควายตัวใดคลอดลูกตัวผู้ให้ฆ่าทิ้งให้หมด อยู่ต่อมาอีกหลายปี นางพระยาควายได้ตั้งท้อง เมื่อครบกำหนดนางได้ให้กำเนิดควายตัวผู้ ด้วยความรักและสงสารไม่อยากจะฆ่าลูกนาง จึงนำไปซ่อนไว้ในถ้ำแห่งหนึ่ง โดยใช้หินปิดปากถ้ำไว้ เมื่อถึงเวลาใกล้ค่ำนางจึงแอบไปดูลูกนางในถ้ำ พร้อมทั้งป้อนอาหารและนม ปฏิบัติเช่นนี้ทุกวัน

จนกระทั่งวันหนึ่งควายท้าวระพีถามนางพระยาควายว่า ที่นางตั้งท้องเมื่อคลอดแล้วเอาลูกไปไว้ที่ใด นางจึงโกหกว่านางได้คลอดลูกก่อนกำหนดและบัดนี้ก็สิ้นชีวิตแล้ว สามเณรเชื่อนึกว่าเป็นความจริง หลายปีผ่านไปควายท้าวระพีผู้ลูกได้เติบโตเป็นหนุ่ม มีเขาทั้งสองข้างยาวข้างละแปดวา ตัวโตเท่าช้างเก้ายศอก มีกำลังดังพระยาช้างสาร มันอยากเห็นหน้าพ่อ นางควายผู้มารดาได้อธิบายให้ฟังว่าพ่อมีความดุร้ายและมีกำลังมหาศาล ให้เจ้าโตกว่านี้แข็งแรงกว่านี้แล้วแม่จะพาไปพบพ่อ วันหนึ่งควายท้าวระพีผู้เป็นพ่อเดินผ่านหน้าถ้ำไปพร้อมกับนางควายตัวอื่น ๆ ควายท้าวระพีผู้ลูกเห็นแต่ไกล นึกรู้ว่าเป็นบิดาของตน จึงแอบไปวัดรอยเท้าพ่อ จนกระทั่งต่อมารอยเท้ามีขนาดเท่ากันแล้ว ได้ขอร้องแม่ให้พาไปพบพ่อ นางจึงเล่าความเก่งกล้าของพ่อให้ลูกฟังว่าพ่อมีความสามารถและมีพลังกำลังเกินกว่าจะมีใครเทียบได้ ขอให้เจ้าหัดทำเลียนแบบพ่อจนชำนาญในทุกสิ่งแม่บอกแล้วแม่จะพาไปพบ ต่อมาเมื่อฝึกฝนจนเก่งกล้าและมีความมั่นใจในความสามารถของตนเองแล้ว จึงไปทำให้พ่อมาสู้กับตน ในที่สุดควายท้าวระพีถูกลูกของตนฆ่าตาย ควายท้าวระพีผู้ลูกเมื่อฆ่าพ่อตายแล้วก็เกิดความอึกเขิมได้ไปทำต่อสู้กับจอมปลวกทำต่อสู้กับต้นโพธิ์ เทพอารักษ์ประจำต้นโพธิ์ได้สาบแช่งควายท้าวระพีให้ตายด้วยของจ้าวหรือของมีคม ควายท้าวระพีเดินทำสู้รบเรื่อยไปจนไม่มีใครสู้รบตบมือด้วย มีแต่คนสาบแช่ง จนกระทั่งเดินทางไปถึงเมืองสังคิปพะลีสัจจนทร์ ควายท้าวระพีทำรบกับสังคิป ได้ต่อสู้กันเป็นสามารภไม่มีใครแพ้ชนะและอ่อนแรงกันทั้งสองฝ่าย ในที่สุดได้ชวนกันไปต่อสู้ในถ้ำ สังคิปจึงสั่งพะลีสัจจนทร์ว่า ให้พะลีสัจจนทร์ยืนคอยอยู่ปากถ้ำ ส่วนสังคิปจะเป็นผู้เข้าไปต่อสู้กับควายท้าวระพีในถ้ำ และให้สังเกตดูถ้าเห็นเลือดที่

ขุนชั้นสีแดงเข้มไหลออกมา แสดงว่าเป็นเลือดของควาย แต่ถ้าเลือดเป็นสีแดงสดใสมายถึงเลือดของสังคิปให้พะลิจันทร์ปิดปากถ้าแล้วรีบหนีไปโดยเร็ว ในระหว่างที่เกิดการสู้รบระหว่างสังคิปกับควายท้าวระพีอยู่ในถ้ำนั้น ฝ่ายพะลิจันทร์รอดอยู่ปากถ้ำ ซึ่งขณะนั้นฝนได้ตกลงมาอย่างหนัก ซึ่งก็เป็นขณะเดียวกันกับที่พะลิจันทร์เห็นเลือดแดงไหลนองปนกับฝนเป็นสีแดงสดรู้สึกเสียใจที่สังคิปแพ่ควายท้าวระพี จึงรีบปิดปากถ้ำแล้วเดินทางเข้าเมือง แจ้งข่าวการตายของสังคิปให้ประชาชนทราบ ทุกคนเศร้าโศกเสียใจและอัญเชิญให้พะลิจันทร์ขึ้นครองเมืองต่อไป

กล่าวถึงสังคิปเมื่อฆ่าควายท้าวระพีแล้ว ได้รับเดินออกมาถึงปากถ้ำเห็นปากถ้ำปิดสนิทไม่สามารถเปิดออกได้ จึงได้ย้อนกลับไปตัดเอาหัวควายท้าวระพีมาโยนจนปากประตูถ้ำแตกกระจายแล้วจึงเดินทางกลับเข้าเมือง เมื่อมาถึงเห็นพะลิจันทร์นั่งอยู่กับนางสนมก้านลเกิดความรู้สึกใจโหดจึงไล่ตีพะลิจันทร์ ด้วยความกลัวพะลิจันทร์จึงวิ่งหนีออกจากเมืองไปอยู่ป่า ร้องไห้ด้วยความเสียใจตลอดเวลา 4 เดือน จนน้ำตากลายเป็นแม่น้ำชื่อ "ยมนา"

พระลักเฝ้าลิงพระลามอยู่ที่ต้นมณีโคตรเป็นเวลาถึง 3 ปี ได้พยายามล่อให้ลิงพระลามกินผลมณีโคตรกิ่งที่จะกลายเป็นมนุษย์แต่ก็ไม่สำเร็จ วันหนึ่งลิงพระลามได้มากินผลมณีโคตรกิ่งทางทิศตะวันออก จึงกลายร่างเป็นมนุษย์ดังเดิม พระลักพระลามดีใจมาก ทั้งสองพี่น้องได้เดินทางติดตามนางสีดาจันทร์แจ่มอีกต่อไป โดยทิ้งลิงนางแก้วแพงศรีกับลิงหูลละมานสองแม่ลูกไว้ที่ต้นมณีโคตรนั่นเอง ในระหว่างที่เดินทางอยู่นั้น พระลามรู้สึกกระหายน้ำเป็นกำลัง จึงให้พระลักไปกรอกน้ำใส่น้ำเต้ามาถวาย พระลักได้พบพะลิจันทร์นั่งร้องไห้อยู่ ชักถามเรื่องราวรู้ว่าสังคิปไล่ฆ่าพะลิจันทร์ด้วยเกรงว่าจะแย่งชิงราชสมบัติ พระลักจึงชวนพะลิจันทร์ไปเฝ้าพระลาม พระลามถามความสมัครใจพะลิจันทร์ว่า จะร่วมเดินทางด้วยกันกับพระองค์หรือจะกลับไปครองเมืองสังคิป พะลิจันทร์ตอบว่าอยากไปครองเมืองและใครขอพึ่งบุญบารมี ฉะนั้น พระลักพระลามพะลิจันทร์จึงเดินทางไปเมืองสังคิป สังคิปกับพะลิจันทร์ได้สู้รบกันแต่ไม่มีใครแพ้ใครชนะจนทั้งสองอ่อนแรง พระลามจึงร้ายมนต์ทำตำหนิเหมือนเอาปูนมาแต้มเป็นสัญลักษณ์บนหลังพะลิจันทร์ เพื่อให้เห็นความแตกต่างกัน เพราะทั้งสองคนเป็นคู่แฝดที่มีความละม้ายคล้ายคลึงกันมาก ในขณะที่กำลังต่อสู้กันอยู่นั้น สังคิปได้ถูกปืน(ศร)พระลามลั่นชีวิต พะลิจันทร์จึงได้ครอบครองเมือง พระลามคิดถึงลูกและเมียจึงสั่งให้พระลักกับพะลิจันทร์ไปรับลิงนางแก้วแพงศรีกับลิงหูลละมานเข้าเมือง พระลักกับพะลิจันทร์พยายามให้ลิงสองแม่ลูกกินผลมณีโคตรจะได้กลายร่างเป็นมนุษย์ นางแก้วแพงศรีจึงกลายร่างเป็นมนุษย์ดังเดิม ส่วนลิงหูลละมานมีกรรมแต่ชาติปางก่อนจึงไม่กลายร่างเป็นมนุษย์เหมือนอย่างมารดา จึงยังคงร่างเป็นลิงเผือกเหมือนเดิม

เมื่อนางแก้วแพงศรีและลูกมาอยู่ในเมืองกับพระลักพระลามแล้ว พระลามได้ใช้ให้หูลละมานไปติดตามนางสีดาจันทร์แจ่มยังเมืองลังกา หูลละมานได้เหาะไปพบฤๅษีตาไฟ ได้ถามทางที่

จะไปในเมืองลังกา แล้วรีบเดินทางต่อไปจนกระทั่งถึงเมืองลังกา ได้เนรมิตกายเป็นหนูรูปร่างมเข้าไปจับสาวเมืองลังกาอย่างสนุกสนาน จนกระทั่งพบนางสีดาจันทะแจ่ม ได้เล่าให้นางฟังว่าพระลามใช้ให้ตนมารับตัวนางกลับไปโดยเร็ว ท้าวฮามมะนาสวนทราบข่าวว่าลิงหูลละมานเข้ามาอยู่ในเมืองลังกา จึงสั่งให้เสนาอำมาตย์จับหูลละมานฆ่าเสีย แต่ไม่มีใครทำอันตรายหูลละมานได้ ในที่สุดหูลละมานโดนบ่วงบาศก์ของท้าวฮามมะนาสวน เมื่อถูกจับได้ท้าวฮามมะนาสวนสั่งให้นำไปฆ่า แต่หูลละมานก็ไม่ตาย จึงบอกเคล็ดลับวิธีว่าถ้าจะฆ่าให้ตายต้องเอาน้ำมันมาลูบตามขนให้ทั่วตัว แล้วจุดไฟเผา ครั้งนี้หูลละมานจึงเผาเมืองลังกาเป็นถ้ำถ่าน แล้วกลับไปรายงานต่อพระลาม พระลามคิดถึงนางสีดาจันทะแจ่ม จึงให้หูลละมานไปถามพระฤาษีว่าจะไปหนทางใด ฤาษีบอกให้ไปดูในท้องปลาอานนท์ หูลละมานจึงเนรมิตให้บังเกิดเป็นพระอาทิตย์เจ็ดดวง แล้วใช้ปากคาบ ลอยเข้าปากปลาไปในท้องปลา แล้วคาบเอาตำนานออกมา ในตำนานกล่าวถึงที่ข้ามน้ำไปยังเมืองลังกา พระลามได้ส่งสาส์นไปยังท้าวฮามมะนาสวนว่า ให้ส่งนางสีดาจันทะแจ่มคืนให้พระลาม ถ้าไม่ส่งคืนจะยกกองทัพมารบให้เมืองลังการาบคาบ ท้าวฮามมะนาสวนได้ถามกลวงของพระองค์ต่อท้าวเสตถะราชราชโอรส ท้าวเสตถะราชขอร้องให้บิดาคืนนางสีดาจันทะแจ่มแก่พระลามเสีย ไม่เช่นนั้นนางจะเป็นสาเหตุให้เกิดการชกศึกเข้าบ้าน ท้าวฮามมะนาสวนโกรธมาก จึงจับท้าวเสตถะราชเหวี่ยงไป แล้วท้าวฮามมะนาสวนได้เหาะไปขอความช่วยเหลือจากพวกฝ้ายักษ์ ขอให้ช่วยกันจับพระลักพระลามและพะสีจันท์กินเป็นอาหารโดยเร็ว

พระลามเตรียมพลทหารเมืองสังคิปให้สร้างสะพานหินข้ามไปยังเมืองลังกา ในระหว่างที่กำลังสร้างสะพานหินอยู่นั้น หูลละมานได้แปลงกายเป็นปลาว่ายน้ำไปพบกับนางมัสสา (มัจฉา) สมสูกันมีลูกออกมาชื่อว่าท้าวอุทธา (มัจฉาณู) มีฤทธิ์เดชเหมือนดังบิดา เมื่อหูลละมานกลับไปเฝ้าพระลาม นางมัสสาตามหาสามีไม่พบ จึงพาท้าวอุทธาไปกราบทูลท้าวฮามมะนาสวนผู้บิดาว่านางมีสามีผู้มีอิทธิฤทธิ์ได้วางแผนฆ่าพระลามด้วยการทำสะพานข้ามมายังเมืองลังกา ท้าวฮามมะนาสวนรู้สึกดีใจที่มีลูกเขยและหลานที่มีอิทธิฤทธิ์เช่นเดียวกัน

พญาครุฑคิดถึงพระลามได้บินมาพบ พระลามจึงชวนให้ช่วยอีกแรงหนึ่ง พระลามกับพญาครุฑเดินทางไปพบท้าวเสตถะราช จึงขอให้พระลามช่วยและได้เล่าเรื่องที่ขัดขวางความคิดของท้าวฮามมะนาสวนให้พระลามฟัง พระลามจึงร้ายเวทมนตร์เสกเป่าจนวนร่างกายหายเป็นปกติดีแล้วได้พากันเดินทางต่อมาพบสะพานที่มีคนเดินข้ามไปมามากมาย และสะพานนี้พลิกกลับทำให้คนสัญจรไปมาตกน้ำตาย ท้าวเสตถะราชได้พิจารณาดู จึงทราบว่าเป็นลิ้นของท้าวฮามมะนาสวนไม่ใช่สะพานจริง หูลละมานได้ฟังดังนั้น จึงรีบเหาะไปยังท้าวฮามมะนาสวน แล้วเนรมิตให้ลิ้นยาวพันรอบท้าวฮามมะนาสวน แล้วใช้เท้าเตะท้ายทอย ทำให้ลิ้นท้าวฮามมะนาสวนหลุดตกน้ำไป

ต่อมาเมื่อสร้างสะพานเสร็จแล้ว พระลามก็ยกทัพเข้าเมืองลังกาได้ ได้ชนช้างกับท้าว

ฮาบมะนาสวน ท้าวฮาบมะนาสวนแพ้วจึงไปขอกำลังจากเพื่อนชื่อ โมกชะลัก มาช่วยรบกับพระลาม พระลามถูกทอกโมกชะลัก หุละมะนต้องไปเที่ยวหาเก็บยามารักษาพระลามจนหายสนิทแล้ว พระลามได้ไปรบกับท้าวฮาบมะนาสวนอีก ครั้งนี้พระลามสามารถปราบท้าวฮาบมะนาสวนได้สำเร็จ จึงเวรเมืองลังกาให้ท้าวเสตตะราช (โอรสท้าวฮาบมะนาสวน) ครองแทนบิดา ส่วนพระลามพานาง สีดาจันทะแจ่มกลับไปยังเมืองศรีสัตนาคนหาม พร้อมทั้งให้พะสีจันท์กลับไปครองเมืองสังคี่ปดั่งเดิม

ชาวเมืองศรีสัตนาคนหามได้จัดพิธีอุปภิเษกให้แก่พระลักพระลามและนางสีดาจันทะแจ่ม ตามราช ประเพณี เมื่อเสร็จพิธีพะสีจันท์จึงลากลับเมือง พระลามใช้ให้พระยาครุฑไปเก็บผลมณีโคตร มาให้หุละมะนกิน เมื่อหุละมะนกินผลมณีโคตรแล้วจึงกลายเป็นมนุษย์รูปร่างงาม ต่อจากนั้น พระลามจึงแจกจ่ายผลมณีโคตรให้ชาวบ้านชาวเมืองกิน แล้วพระยาครุฑได้ลากลับเมือง

นางสีดาจันทะแจ่มกลับมาอยู่เมืองศรีสัตนาคนหามกับพระลามอย่างมีความสุขจนกระทั่งนางทรง ครรภ์ได้ 3 เดือน วันหนึ่งนางสนมกำนัลในเฝ้าเห็นรูปร่างหน้าตาของท้าวฮาบมะนาสวน นางสีดา จันทะแจ่มจึงวาดรูปท้าวฮาบมะนาสวนให้ดู พระลามมาพบเข้าโกรธมากทว่านางสีดาคิดถึงท้าว ฮาบมะนาสวน จึงสั่งให้ประหารชีวิตนางสีดาจันทะแจ่ม พระลักทราบดีว่านางจะให้กำเนิดเลือดเนื้อ เชื้อไขพระลาม นึกสงสารจึงพานางไปยังอาศรมฤๅษีบิดาของนาง แล้วพระลักก็เดินทางกลับ ระหว่างทางได้ฆ่าสุนัขควักเอาหัวใจไปถวายพระลามตามรับสั่ง ต่อมานางสีดาจันทะแจ่มได้ให้ กำเนิดโอรส นางเลี้ยงดูจนโอรสเจริญวัยได้ 15 ปี (ไม่ปรากฏพระนาม) พระโอรสได้ไปวิ่งเล่นและ ทำพันทึคลีเพื่อแลกข้าวให้กับเด็กเลี้ยงควาย ด้วยเป็นผู้มีบุญญาธิการและมีอิทธิฤทธิ์ จึงสามารถ ชนะเด็กเลี้ยงควายทุกครั้ง เมื่อเด็กเลี้ยงควายไม่มีข้าวกินจึงร้องไห้ไปเล่าเรื่องให้พ่อแม่ของตน ทราบ วันหนึ่งชาวบ้านได้นำความขึ้นกราบทูลพระลามให้ทรงทราบ พระลามจึงสั่งให้หุละมะนไป ปราบ แต่หุละมะนสู้ไม่ได้ซ้ายังถูกมัดด้วยหญ้าคาแล้วส่งตัวกลับมา พระลามประหลาดใจที่ หุละมะนผู้มีฤทธิ์ต้องพ่ายแพ้แก่เด็ก และคิดว่าผู้ที่จะกระทำเช่นนี้ต่อหุละมะนได้ต้องเป็นผู้มี บุญญาธิการ จึงสั่งให้เสนาอำมาตย์ไปสอบถามว่าเป็นลูกเต่าเหล่าใคร ในที่สุดพระโอรสได้เล่าให้ ฟังว่าเป็นลูกนางสีดาจันทะแจ่มอาศัยอยู่กับฤๅษีที่กลางป่า ดังนั้น พระลามจึงทราบว่านางสีดา จันทะแจ่มยังมีชีวิตอยู่ จึงมีรับสั่งให้ไปรับนางสีดาจันทะแจ่ม และพระโอรสกลับเข้าเมือง

3.3 ล้านวนโวหาร

ล้านวนโวหารเรื่องพระลักพระลามฉบับภาคอีสานที่ประพันธ์เป็นโคลงสารนี้ นับว่าเป็น ล้านวนเด่นล้านวนหนึ่งของวรรณกรรมพื้นบ้าน แม้ว่าจะไม่แพร่หลายเหมือนวรรณกรรมเรื่อง อื่น ๆ เช่น ลินไซ จำปาสี่ต้น กาละเกต และขูลุนางอ้วกก็ตาม แต่ผู้ประพันธ์ได้ดำเนินเรื่องตาม แนวนิทาน นั่นคือเล่าตามลำดับเหตุการณ์ และบางครั้งมีการเปลี่ยนฉากเปลี่ยนสถานที่ และ เหตุการณ์อย่างชัดเจน ในตอนท้ายได้บอกว่าตัวละครใดกลับชาติไปเกิดเป็นพุทธบิดมารดา

ตามลักษณะของชาดกทั่ว ๆ ไปอีกด้วย ส่วนนโฆหาร กวีจะเน้นวรรณศิลป์ไม่น้อยดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) การพรรณนาฉาก กวีได้พรรณนาฉากสถานที่ ชมป่าดงพงไพร โดยกล่าวถึงชื่อพรรณไม้ สัตว์ นก ตามจินตนาการของกวี เพื่อให้เกิดภาพพจน์และเป็นการเปลี่ยนบรรยากาศในการดำเนินเรื่อง นอกจากนี้ กวียังได้ชมความงามสตรี อันเป็นความงามในอุดมคติของชาวบ้านอีสานสมัยอดีต ที่เห็นว่างามนั้นน่าจะต้องมีรูปลักษณะเช่นเดียวกับนางสีดาจันทร์แจ่ม ซึ่งกวีได้พรรณนาไว้ดังนี้

แต่นั้น	กาลเหิงนานได้	สิบสองปีสอนใหญ่
นางก็	งามยิ่งแท้	คือป้อมแปลกเขียน
พระจึง	หาชื่อน้อย	สีดาจันทร์แจ่ม
เพื่อว่า	งามยิ่งย่อย	พระอินทร์แต่มีแต่งลง
อันว่า	ตาเคี่ยมคิ้ว	คือลวดวรรณคำ
	ผิวฟางสุก	ยิ่งงามเลาอัน
	แขนกลมส้วย	ดินผมเสมอเขียน
	คิ่งอ่อนเพียง	ปานผ้ายดีดผง
	อระไหมเนื้อ	กลมพระกายแอกแก้ว
	นิ้วแลบก้อย	กลมส้วยตั้งเขียน
	เจาะเบาหน้า	นงงามคือเขียน
	ผมเกศเกล้า	งามย่อยชอดดิน
	ดังหากลักษณะพร้อม	โสมงามถึกโสลก
ยามเมื่อ	ปากจาด้าน	หัวแล้วจึงจา

อธิบายศัพท์

เหิง	-	นาน	เทื่อ	-	ที, ครั้ง
เคี่ยม	-	คม, คมขำ	ส้วย	-	เรียว
คิ่ง	-	ตัว, ร่างกาย	เจาะเบา	-	คำขยายของความงาม
ชอด	-	ถึง, จรด	โสม	-	โคม
ถึก	-	ถูกต้อง	จาด้าน	-	พุดคุย
จา	-	เจรจา	เขียน	-	กลิ้ง เขียนก็ว่า

ฉากอีกตอนหนึ่ง กล่าวถึงพระลามคิดถึงนางสีดาจันทร์แจ่ม พอเวลาใกล้ค่ำ นกทั้งหลายต่างก็บินกลับรัง ป้อนเหยื่อซึ่งกันและกันดูเหมือนเป็นธรรมชาติที่ให้อารมณ์อีกแบบหนึ่งดังตัวอย่างแต่นั้น มากี่ คืดชอดน้องสีดาจันทร์แจ่ม กูเด

คือตั้ง ฮดกินน้องนางแก้ว แห่งภู แลนอ
 พอเมื่อ ตาวันค้ายเมื่อแลง เอียงอว้าย พุ่นเยอ
 หลังเห็น นกแขกแก้วชมม่วน ในไฟ พุ่นเยอ
 ลางตัว ซอแซ่ซ้อนยอคออ ป้อนเหยื่อ
 เขาก็ ปองปีกปองปะโลมอ้อย ช่างออย
 ลางตัว เหนือเหนือฮ้องชมฝัว เสียงอ่อน พุ่นเยอ
 บินสอด ใ้ปะโลมฮู้ ช่างชู
 ลางตัว มีฝัวแล้วแหลวเอา หนีจาก
 ก็จึง ฮ้องฮ้ำให้เหยียวไม้ กิ่งไฮ
 ลางตัว ผันผยของขึ้นเวหา อากาศ
 หลบฝีก ฮู้ฮายหน้าฝีกกัน
 ลางตัว เฮฮ้ำฮ้องหาคู้ ยามนอน พุ่นเยอ
 ลางตัว เฮ็ดหน้าห้อมคอยฮู้ เมื่อแลง
 จิตทะ จอดแม้งหาคู้ ชันคู้
 งอยคองจับเรียกหาฝัวแก้ว
 ลางตัว แจวแจวฮ้องเสียงใสเด่นไต่
 จับง่า ไม้บินเจ็ย แลวลง แลนอ

อธิบายศัพท์

เมื่อแลง	-	ยามเย็น	งอย	-	เกาะจับ
ยอ	-	ยก	ง่าไม้	-	กิ่งไม้
แหลว	-	นกเหยี่ยว	เฮ็ด	-	ทำ, กระทำ
กิ่งไฮ	-	กิ่งไทร	ฝีก	-	หลีก
ออย	-	เอาใจ			

2) การพรรณนาความงามของดวงดาว วรรณกรรมอีสานเรื่องพระลักพระลาม พบสำนวนที่แตกต่างไปจากวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ นั่นคือมีการพรรณนากลุ่มดาวต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นว่า กวีมีความรอบรู้เรื่องกลุ่มดาว และดาวนักษัตร ซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างไปจากภาคกลางอยู่มาก ดังนี้

เมื่อนั้น	พอเด็กเด็กแล้ว	เถิงเถไกลลี้ฮุ่ง
พระก็	หลังล่าเหยียม	คว่างฟ้าชูกาย
ท้าวก็หลังคู้	ดาวแม่ฮ้าง	แกมหมู่ฝูงสาว
	ดาวผีโพง	อยู่แกมดาวม้า

อันว่า	ดาวพ่อค้า	เดินเที่ยวขายของ
หลังดู	ดาวห้าพร้อม	ดาวค้างแฝงพ่าง
	ดาวดอกไม้	เลียนล้อมก่องบาน
หลังดู	ดาวข้างน้อย	นอนแนบเทียมแม่
	ดาววีซื่อน	ดาวค้างแฝงพ่าง กั้นนั้น
	ดาวอัศวณีซื่อน	ภรณ์ในเมฆ
	ดาวข้างนั้น	เมืองฟ้าฝ้ายเหนือ
มีทั้ง	ดาวโรหิณีพร้อม	กตिकाแฝงคู่ พุ่นเยอ
มีทั้ง	ดาวรูปม้า	ทยานเด่นอยู่โรง
	ดาวมิดสีระ	อัทระโสตสมสอง
มีทั้ง	ดาวสะภาหลวง	เบิกกระโดงเทิงฟ้า
	บุพพะสุระสร้อย	บุสสะเคียงคู่
ผ่อดู	เสตกาท้าว	เรื่องเข้าร่วมกัน
	ดาวมาฆะท้าว	เสด็จด่วนแกมมา พุ่นเยอ
	เบ็งดาวบุปผา	แล่นมาเรียงซื่อน
	ดาวประหัตย้าย	แกมเสาน้ำหลัง
	ดาวจิตตะโยกย้าย	เรียงซื่อนร่วมสะนอน
	ดาววีซื่อน	ดาวค้างหนักเหนือ

อธิบายศัพท์

เด็ก	-	เด็ก	หลังล่า	-	มองดู
ควง	-	บริเวณฟากฟ้า	ชุกาย	-	ทุกที่ ทุกฝ่าย
ผีโพง	-	ผีกระสือ	พ่าง	-	เคียงข้าง
เลียน	-	แถว, เรียบ	ก่อง	-	งาม
เทียม	-	คู่เคียง	วี	-	พัด
พุ่น	-	โน้น	เทิง	-	บน ข้างบน
ผ่อ	-	ดู เห็น	ประหัต	-	พฤษ
สะนอน	-	นอน			

3) **ทัศนะต่อสังคม** วรรณกรรมเรื่องพระลักพระลาม แสดงให้เห็นถึงความสำคัญต่อการปกครองอยู่มาก คือ พยายามให้แนวคิดแก่ผู้ที่ปกครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ว่า ควรจะมีความเป็นธรรม มิควรเห็นประโยชน์สุขส่วนตนมากเกินไป ประชาชนทั้งหญิงชายย่อมต้องอยู่ร่วมกันใน

สังคม ควรที่จะต้องเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน อันเป็นโลกทัศน์ของชาวไทยโดยทั่วไป

1. การปกครอง

กวีได้นำเรื่องราวการปกครองตามฮีตบ้านคองเมืองโดยยึดหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา กษัตริย์ย่อมยึดมั่นต่อธรรมนิยมการปกครองบ้านเมืองตามโบราณราชประเพณี เพื่อมุ่งหวังให้ประชาชนมีความสุข ดังตอนที่พระลามได้สอนพะลีสจันท์เมื่อครั้งอภิเษกเป็นเจ้าเมือง ดังนี้

อันหนึ่ง	เจ้าจง ทศราชแท้	ตั้งอยู่ตามคอง
อย่าได้	โลนุราณให้	ใส่ใจจำมั่น
	คองกษัตริย์สร้าง	เสวยเมืองตุมไพร
เสียวสหายพี่น้องให้		เพียรย้อยองยาม
	ไมตรีซ้อง	การเมืองต่างประเทศ
	เพียรรำเรียนรู้	พระยาเจ้าต่างแดน
อย่าได้	ละวางเว้น	ฮิตเกาคองหลัง
	ชาวเมืองมवल	ฮิตคองปลุ่มเค้า
แต่นั้น	พะลีสจันท์เจ้า	ฟังคำสอนสั่ง
	ทำวก็เปะพื้น	ตีนเจ้าใส่หัว... ฯลฯ

อีกตอนหนึ่ง พระลามได้ให้พรและสั่งสอนท้าวเสตถะราช โอรสท้าวฮาบมะนาสวน ตอนที่พระลามจะเวรเมืองลังกาให้ท้าวเสตถะราชปกครอง พระลามได้เน้นเมตตากรุณาต่อไพร่ฟ้าประชาราษฎร ตัดสินคดีความอย่างบริสุทธิ์ ยุติธรรม ไม่เข้าข้างผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะผู้ที่สอพลอ นอกจากนี้ ยังให้มีเมตตาต่อผู้คนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

- โขนโต

เจ้าจง	ยืนยาวมั่น	แสนปีเป็นขนาด	จริงเทอญ
เจ้าจง	หอมไพร่น้อย	อย่าได้ทืบทง	นั้นนอ
เจ้าอย่า	ได้ทำเวรพัน	ชาวเมืองหงไพร	นั้นนอ
เจ้าอย่า	ได้รักผู้อยู่ไกล	ซึ่งข้าผู้อยู่ไกล	นั้นนอ
ฝูงเจ้า	มาอ่อนโยม	อย่าต้อย่าฆ่า	แท้่นอ
อย่าเห็นแต่	สินหารจ้าง	เขามาสืบสอ	นั้นนอ
	จงตัดสินให้แผ่ยน	อย่าได้เบี่ยงอน	นั้นนอ
ครั้นว่า	ตัดบ่แมนแท้	ภายหลังได้หนึ่งรำ	แม่ตาย

อธิบายศัพท์

ขนาด	- มาก จำนวนมาก	หอม	- รักษา
หีบเหง	- ช่มเหง	อ่อนโยม	- อ่อนน้อม
ลับส่อ	- พุดจา युยง	เผี่ยน	- ถ้วนถี่
ตัด	- ตัดสิน	ลุน	- ภายหลัง

2. ทศนะมณษย์

กวีได้เน้นให้เห็นว่ามณษย์ชายหญิง ย่อมต้องอยู่ร่วมกัน จะขาดเพศหนึ่งเพศใดไม่ได้ ชายทุกคนจะต้องมีภรรยาอยู่ร่วมชีวิตจึงจะสมบูรณ์ โดยได้อธิบายว่าเพศชายเหมือนควายต้องมีเชือกผูกล่ามไว้ นั่นคือหมายถึงภรณยานั่นเอง ดังนี้

	บุญหญิงนี้	คุณชายให้รุ่งเรือง
ชายปมี	เมียอยู่ซ้อน	การเหย้ากบเรือ
คือแห	บมีช่อง	เกวียนบมีแอก
มีควาย	บมีเชือกล่ามไว้	แสนจักเดินเล่นหนี
แม่หญิงนี้เทียมตั้งเชือกผูกคล้อง		ตั้งจ่องคนชาย อ้ายเอย.. ฯลฯ

อธิบายศัพท์

คุณ	- ทำให้เจริญ, รุ่งเรือง	ซ้อน	- คู่เคียง
เทียม	- เหมือนตั้ง	จ่อง	- ตั้ง รัง

กวีได้นำคำพญาทองถิ่นที่หนุ่มสาวมักนิยมใช้เกี่ยวกันมาใส่ไว้ในเนื้อเรื่องได้อย่างผสมผสาน ไม่ขัดเขินกับเนื้อความในเรื่อง เช่น ตอนที่หุลละมาน (หนุ่มมาน) เกี่ยวสาว ๆ ในเมืองลังกา กวีได้ใช้คำพญาทองถิ่นโดยให้ตัวละครใช้พูดในการดำเนินเรื่อง เพื่อบอกว่าตนเองยังไม่มีคู่ครอง โดยเปรียบเทียบว่าตนนั้นโดดเดี่ยวเหมือนต้นตาล ไม่มีกิ่งก้านสาขา หรือมีเครือไม้เถาวัลย์มาพันเกี่ยวเหมือนต้นยุงหรือต้นยางที่อยู่กลางทุ่ง ดังนี้

พีนี่เป็นตั้ง	รุกไซไม้	ตาลตาลลำแก่น
ลำบ	มีง่าซ้อน	ซอนก้านกิ่งใบ พินา
	บมีเครือเกี่ยว	ยุงยางกลางทุ่ง น่องเอย

อธิบายศัพท์

ดาว	- ไม้ประเภทตาล	ง่า	- กิ่งก้าน	เครือ	- เถาวัลย์
-----	----------------	-----	------------	-------	------------

ความอีกตอนหนึ่งที่กวีได้พรรณนาให้เห็นถึงความผูกพันของคนที่มีความรักและต้องมาพลัดพรากจากกัน เนื้อความได้บรรยายโดยเน้นให้เห็นว่า พระลามคิดถึงนางสีดาจนทะเล้นมาก

จนหนไม่ได้ถึงกับน้ำตาไหล เป็นการระบายความในใจออกมาเป็น ผญาเปรียบเทียบกับน้ำฟุ้งมาก
ดังนี้คือ

โอนอ พื้นที่เป็นดั่งเหือคำค่างทางเกาะสมุทรใหญ่
เจ้าคำเอย จิตปมีที่ห้อยเสมอแฉ่งเวินบน พินา
โอนอ พื้นที่เป็นดั่งป้างไว้ในสะพ้งน้ำเขินขาด ตายแล้ว
เจ้าบ ผายโผดน้ำพระอวนอ้ายส่วนลิตาย อุ่นเอย

อธิบายศัพท์

เหือ - เรือ ปา - ปลา
แฉ่ง - หนักแรง พระอวน - เป็นคำแทนบุคคลบุรุษที่ 1 และ 2
บ - ไม่ เวิน - บินวนเวียน

ความอีกตอนหนึ่งที่หุลละมานเกี่ยวสาว ๆ เมืองลังกา แต่ตนเองมีรูปร่างไม่สะสวย
สาว ๆ จึงปฏิเสธ หุลละมาน ได้อธิบายว่า หญิงชายเป็นของคู่กันจะปฏิเสธไม่ได้ เหมือนดั่ง
เครื่องใช้ภายในบ้านย่อมต้องคู่กันจึงจะใช้ได้ หากขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็เหมือนกับไม่มี เช่นแหคู่กับข้อง
ใส่ปลา ตัวไหม คู่กับกระดิ่ง เกวียนคู่กับประทุน คราดไถ คู่กับควาย โปงกลางคู่กับวัวต่าง ไก่คู่
กับข้าวกล้อง ครกมองคู่กับแกลบ เป็นต้น ให้พิจารณาจากตัวอย่างดังต่อไปนี้

แหหาก	โลลีมข้อง	ลงหนองมันลิตล่อง	คือถา
บี่หาก	โลดั่งม้อน	มอนลีให้ต่อสวน	นั้นแล้ว
เกวียนหาก	โลพวงไว้	ฝนตกอำมันสิเปียก	
เผียดสิ	โลดั่งม้อน	หนีไปห้อยแห่งใด	
	คาดไถลิลีโลลา	ควายบักเลเผา	
	หมากโปงกลาง	สิลาวัวต่าง	
ไก่อู	สิลาข้าวกล้อง	ครกมองสิลาแกลบ	
ครูลีโล	หม้ออูเอ่งน้ำ	กระบวยเดินแล่นหา	
สังมาปะละ	นาทามเรือ	หนีไปดำนาข้าว	

คำอธิบายศัพท์

โล - ลีมหลง สิ - จะ บี่ - ตัวผีเสื้อไหม
... ..
พวง - ประทุน เผียด - ภาชนะสานใช้ตัดฝ้าย คาด - คราด
โปงกลาง - เกราะแขวนคอสัตว์ ครกมอง - ครกกระเดื่อง
สัง - ไฉน ปะ - ปล่อยปละ นาทาม - นาลุ่ม
นาเรือ - นาริมหนอง นาข้าว - นาบุกเบิกใหม่

4. นางผมหอม

4.1 ที่มาของเรื่อง

นางผมหอมเป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายเรื่องหนึ่งเช่นเดียวกับเรื่องสินไซ กาละเกด จำปาสีตัน สุริวงศ์ ฯลฯ แต่ว่าเรื่องนางผมหอมนี้ค่อนข้างจะสั้นกว่าเรื่องอื่น ๆ ดังกล่าวข้างต้น อีกประการหนึ่ง เรื่องนางผมหอมนี้มีโครงเรื่องเดียวกับเรื่องช้างโพงนางผมหอมของภาคเหนือ ซึ่งจะเห็นการถ่ายโอนวรรณกรรมพื้นบ้านของไทยระหว่างภาคเหนือและอีสาน แต่กระนั้นก็ตามหากเรา มาพิจารณาอิทธิพลของวรรณกรรมต่อสังคมแล้ว น่าจะเชื่อได้ว่าเรื่องนางผมหอมนี้มีอิทธิพล ต่อชาวอีสานมาก เพราะเหตุว่า ชาวอีสานเชื่อกันว่าเป็นเรื่องราวที่เกิดอยู่ในภาคอีสาน ดังที่ยอมรับ สืบต่อกันมาว่า ภูหอ (เหือกเขาในเขต อ.ภูกระดึง จ.เลย) เป็นสถานที่อยู่ของนางผมหอม ที่พระยาช้างผู้เป็นพ่อได้เนรมิตปราสาทให้ นางประทับพร้อมกับบ่าวไพร่ เหตุผลสำคัญอีก ประการหนึ่งก็คือ ต้องการแสดงให้เห็นโครงเรื่องย่อย (Sub-Plot) ในเรื่องนางผมหอมนั้น มีส่วน เหมือนกับโครงเรื่องย่อยของวรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ ทั้งในภาคกลาง ภาคเหนือ และ ภาคใต้ด้วย เช่นตอนท้ายเรื่อง ที่นางผีโพง (ผีกระสือ) ผลักนางผมหอมตกน้ำแล้วปลอมตน เป็นนางผมหอมอยู่ในวังกับพระเอก นางต้องไปอาศัยอยู่กับลิงกัง สีลาลูกชายผู้พี่ต้องพาน้อง ตามหานางเพื่อจะขอน้ำนมให้น้อง กว่าเจ้าชาย (ตัวเอก) จะทราบความจริงและคิดกำจัดนางผีโพง ซึ่งเป็นโครงเรื่องย่อยตรงกับเรื่องพิกุลทอง ของภาคกลาง

4.2 เนื้อเรื่องย่อ

เริ่มกล่าวประณามพจน์ และอ้างถึงว่าพระโพธิสัตว์เมื่อชาติปางก่อนได้เสวยพระชาติเป็น ลูกท้าวพระยา ในอดีตกาลยังมีเมือง นครศรี พระราชาและพระมเหสีมีชิตารูปร่างนามว่า “นางสีดา” เมื่ออายุได้ 16 ปีได้เสด็จประพาสป่า ระหว่างที่ชมป่าเก็บดอกไม้ไม้บานาชนิด ได้พลัดหลงจากพวก นางสนมกำนัลไปตามลำพังผู้เดียว เดินทางรอนแรมอยู่หลายวันทั้งหิวและกระหาย จึงดื่มน้ำใน รอยเท้าช้าง (เป็นน้ำปัสสาวะช้าง) และรอยเท้ากระทิงด้วย หลายวันนางก็กลับถึงเมือง ต่อมานางก็ ตั้งครรภ์ จากการดื่มน้ำจากรอยเท้าช้างและกระทิง ประสูติธิดามา 2 องค์ คือนางผมหอมและ นางลุน นางผมหอมนั้นมีผมหอมเหมือนดอกไม้บานาชนิด เมื่อนางทั้งสองเจริญวัยก็พยายาม ไล่ตามมารดาถึงบิดาของตน แต่ก็ไม่ได้คำตอบสักที ครั้นเมื่อไปเล่นกับลูกชาวบ้านก็ถูกเด็ก ๆ ชาวบ้านด่าว่าลูกสัตว์ป่า ลูกผีสิง นางเสียใจกลับมาสอบถามมารดาเรื่องบิดาของตนอีก ในที่สุด นางสีดาก็เล่าเรื่องให้ลูกทั้งสองฟัง ครั้นเมื่อนางผมหอมและนางลุนเจริญวัยได้ 13 ปี นางจึง ขออนุญาตมารดาไปหาบิดาในป่าใหญ่ มารดาห้ามไว้เพราะในป่าใหญ่นั้นมีอันตรายนานาประการ โดยเฉพาะพระยาช้างนี้เป็นช้างผีสิงกินสัตว์ มนุษย์เป็นอาหาร หากพบคนก็จะจับกินทุกคนหาก คนนั้นไม่ใช่เชื้อสายหรือเป็นผู้มีบุญญาธิการ หากเป็นเชื้อสายพระยาช้างจะยอมให้ไล่ตามมาขึ้นไป

นั่งบนหลังได้ นางสีดาตระหนักดีว่านางลนผู้หนึ่งนั้นไม่ใช่เชื้อสายพระยาช้างเหมือนนางมอม แต่ที่สุดจะตัดทานนางลน หลังจากนั้นทั้งสองก็เดินป่าติดตามพระยาช้างผู้เป็นบิดา

ครั้งพบพระยาช้าง พระยาช้างสารจึงเสี่ยงทายว่าถ้าเป็นเชื้อสายแล้ว จะมีบุญญาธิการได้ตามางขึ้นนั่งบนหลังช้างได้ นางลนใช้เวลาเท่าไร ๆ ก็ได้ขึ้นไม่ได้ เพราะนางเป็นลูกกระต๊อง ช้างจึงจับกินเป็นอาหาร นางมอมเสียใจมากที่พระยาช้างฆ่าน้องของตน แต่ต้องจำใจไปกับพระยาช้างสาร พระยาช้างจึงสั่งฝูงช้างให้สร้างปราสาทเสาสสูงเพื่อป้องกันภัยอันตรายตอนที่พระยาช้างไม่อยู่ นางมอมจึงอาศัยอยู่ในปราสาทนั้น พระยาช้างก็พยายามแสวงหาเครื่องใช้ของมนุษย์มาให้นางมอม ตลอดจนอาหารการกินอย่างอุดมสมบูรณ์ และจับหญิงชาวบ้านมาให้เป็นทาสรับใช้นางมอมอีกด้วย

เมื่อนางมอมอายุได้ 16 ปี คิดอยากจะมีคู่ครอง จึงนำผมใส่ผอบทองลอยน้ำเสี่ยงทายว่า หากคู่ครองของนางอยู่ที่ทิศทางใด บ้านเมืองใด ก็ขอให้ผอบทองลอยน้ำไปถึงเมืองนั้น ๆ ในผอบทองนางมอมได้ใส่สารแจ้งความจำนงของนางไปด้วย

กล่าวถึงเมืองหนึ่งราชโอรสอายุได้ 16 ปี (ไม่ได้บอกชื่อเมือง และชื่อพระราชามเหสี) จึงจะอภิเษกเจ้าชาย (ไม่มีชื่อเฉพาะ มักใช้บาคราญ บาท้าว) ครองเมืองแทนพระราชบิดา พร้อมทั้งสั่งให้หัวเมืองต่าง ๆ ส่งพระราชธิดามาให้เจ้าชายเลือกเป็นคู่ครอง ในงานพระราชพิธีนั้นเสนาอมาตย์ได้พบผอบทองเสี่ยงทายของนางมอม จึงนำมาถวายเจ้าชาย เมื่อเจ้าชายเปิดผอบสารเสี่ยงทาย และเส้นผมอันหอมอบอวล เจ้าชายคลั่งไคล้นางมอมมากจึงขอลาพระราชบิดามารดาไปติดตามนางมอมให้จงได้ เจ้าชายเดินทางผ่านเมืองนางผีโขง นางผีโขงได้จำแลงเป็นนางมอมให้เจ้าชายหลง แต่เจ้าชายก็จับได้เพราะมีกลิ่นเหม็นสาบเหม็นโง้ง เจ้าชายเดินทางต่อไปถึงแดนพระยาช้าง พบนางทาสีของนางมอม นางก็เชิญไปบนปราสาทพบกับนางมอม เจ้าชายก็ถวายผอบทองและสารเสี่ยงทายของนาง นางจึงยอมรับว่าเป็นเนื้อคู่ของนางที่เสี่ยงทายไป นางมอมชวนเจ้าชายไต่บันปราสาทสูง (หอสูง) ไม่ได้บอกพระยาช้างผู้เป็นบิดาทราบ จนมีบุตรธิดา 2 องค์ ผู้พี่เป็นชายชื่อ สีลา ผู้น้องเป็นหญิงชื่อ ซาดา

เจ้าชาย (พบตอนท้ายชื่อว่า สีลา เหมือนบุตรชาย) กับนางมอมคิดจะกลับเมือง จึงพาลูกทั้งสองหนีพระยาช้าง เมื่อพระยาช้างกลับจากป่าเรียกหานางมอมไม่พบ พระยาช้างโกรธทำลายปราสาท แล้วติดตามนางมอมกับเจ้าชาย ตามมาทันที่ภูเขาสูงแห่งหนึ่งพระยาช้างขึ้นภูเขาไม่ได้ เพียงแต่ฮ้อนวอนให้นางมอมลงมาหา และกล่าวว่าจะอยู่เป็นคู่สามีภรรยาด้วยกันไม่ว่าแต่นางมอมไม่กล้าลงมาหาเพราะกลัวจะถูกทำร้าย ก่อนตายพระยาช้างได้บอกให้เอางาของตนติดตัวไป งาข้างขวาเป็นอาวุธทำลายศัตรูได้ทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นยักษ์ ผีเสื้อ ครุฑ นาค ส่วนงาข้างซ้ายสามารถเป็นพาหนะได้ทุกชนิดตามที่ต้องการ ด้วยความเสียใจพระยาช้างจึงตายที่เชิงเขานั้น หลังจากสั่งเสียลูกแล้ว

เจ้าชายสีลา กับนางมอมจึงพาลูกทั้งสองเดินทางกลับเมือง โดยใช้ทางพระยาช้างเป็นเรือระหว่างทางต้องผ่านเขตเมืองนางผีโพง นางผีโพงหาโอกาสสลักนางมอมตักน้ำ และจำแลงตนเป็นนางมอม ส่วนนางมอมพยายามร้องเรียกให้เจ้าชายกลับมารับนางเท่าไร ๆ ก็ไม่ได้ยิน ลูกทั้งสองเห็นแม่เรียกหาอยู่ แต่พ่อไม่เห็นเพราะถูกเวทมนตร์ของนางผีโพง ครั้นอ่อนนอนพ่อให้จอดเรือคอยแม่ก็ถูกนางผีโพงจำแลงซุ่มจะทำร้าย ทั้งสองร้องให้รำพันก็ถูกพ่อดุด่าอีก ในที่สุดเจ้าชายก็พานางผีโพงและลูกทั้งสองเข้าเมือง

ลูกทั้งสองได้ปรึกษากันที่จะหนีไปหาแม่เพราะขาดทนต่อการทิวนมแม่ไม่ได้ ในที่สุดพระโอรสสีลาจึงได้พาน้องไปตามหาแม่ในป่า ซึ่งนางมอมได้ไปอาศัยอยู่กับฝูงลิงกัง ครั้นพบแล้วก็พากันกลับมา ฝ่ายเจ้าชายทราบว่าลูกทั้งสองกลับจากป่าจะลงโทษ ลูกทั้งสองจึงเล่าความจริงให้ฟัง เจ้าชายเองรู้สึกสังหรณ์ใจอยู่แล้วว่านางมอมจำแลงนี้ แตกต่างไปจากพระชยาเดิมอย่างมาก จึงพากันประพาสป่ามาพบนางมอมจริง ๆ จึงกลับเมืองคิดจะกำจัดนางผีโพงเสีย จึงพานางมอมกลับเข้าเมืองประทับอยู่ที่อุทยาน ให้อำมาตย์ไปหลอกให้นางมอมจำแลงสระผมแล้ว ลอบฆ่านางเสีย ให้เอาน้ำสระผมและเลือดนางผีโพงใส่คนโทนำมาให้แล้ว จึงนำน้ำสระผมและเลือดนางผีโพงมาให้นางมอมสระผมชำระร่างกาย นางจึงฟื้นจากพะวัง และมอมนางก็มีกลิ่นหอมเช่นเดิม

ทั้งสี่จึงพากันเข้าเมือง และจัดงานเฉลิมฉลองพระนคร เจ้าชายและนางมอมก็อยู่อย่างสันติสุขสืบมาจนชั่วอายุชัชย ตอนท้ายเรื่องได้กล่าวประชุมชาติด้วย คือ นางสีดา กลับชาติมาเกิดเป็นนางปชาบดีโคตมี นางลุนเป็นนางวิสาขา พระยาช้างสารเป็นพระโมคคัลลานะ เจ้าชายสีลาเป็นพระพุทธรองค์ นางมอมเป็นเมียชัชย (ไม่ได้บอกตรง ๆ ว่าเป็น พระนางพิมพา) ฯลฯ

4.3 ส่วนนวนโวหาร

ส่วนนวนโวหารในเรื่องนางมอมนั้น ถือกันว่าเป็นส่วนที่ดีเด่นเรื่องหนึ่งของวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน นั่นคือดำเนินเรื่องตามลำดับนิทาน แต่ถ้าตอนใดที่กวีมีโอกาสแสดงฝีมือ กวีมักจะพรรณนาโวหารอย่างประณีต ซึ่งสร้างความพึงใจให้กับผู้อ่านผู้ฟังอย่างยิ่ง โดยเฉพาะพรรณนาจากภูมิประเทศ เช่น ชมเมือง ปาดงพงพี หรือสวนอุทยาน ให้เห็นว่าเป็นที่รื่นรมย์ยิ่งนัก แต่ตอนใดเนื้อเรื่องเศร้ากวีก็กลับพรรณนาให้เห็นความสorrowเศร้าของธรรมชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอารมณ์กวีนั้นสอดคล้องเข้ากับเนื้อเรื่องและอารมณ์ตัวละครในเรื่อง ดังตัวอย่าง

1) *พรรณนาฉาก* ในเรื่องนางมอมกวีได้พรรณนาจากภูมิประเทศทุกชั้นตอนของเนื้อเรื่อง ซึ่งตัวเอกต้องพลัดพรากอยู่ในพงไพรอยู่เนือง ๆ แต่ในที่นี้จะยกตัวอย่าง ตอนที่นางสีดาชมสวนอุทยานกับหมู่นางกำนัล เพราะกวีได้พรรณนาเข้ากับกิริยาของนางกำนัลที่หยอกล้อกันในหมู่สาว ๆ และยังมีการพรรณนาหยอกล้อกับหนุ่ม ๆ อีกด้วย น่าจะจำลองมาจากชีวิตจริง ๆ หรือประสบการณ์ของกวีเอง ดังนี้

ฝูงหมู่	สาวลำน้อย สีดาน้อย ยัวระยาตร้าย ศรีแจ่มเจ้า เถิงแห่งห้อง	สงวนเล่นนี่นั้น นางงามชมชื่น ไปพร้อมพรั้มวล แพงล้านค้อยไป เขาเล่าเขาแรง	ล่ำ - เหล่า หมู่, นี่นั้น - เสียงดัง ยัวระยาตร - ยุรยาตร แพง - มีค่ามาก, แพงล้าน - เรียกหญิง เขา - หยุด พัก
หลังเห็น	มาลาจุม ฝูงสาวใช้	จ่อจี้จำก้าน น้อยหนุ่มสาวราม	จุมจี้ - แรกแย้ม, ก้าน - งาม ราม - แกรุ่น (ออกเสียงว่า ฮาม)
เขาก็	เอามาลา	ดอกงามถวายเจ้า	
แต่นั้น	สีดาเจ้า เก็บดอกไม้ หอมดอกไม้	นางงามชมชื่น มาร้อยทัดทรง มาลาดวงดอก	
ตั้งหาก	โรยโรยหอม	ชูดวงมีมั่ว	ชู - ทุก, มั่ว - กลิ่นหอม
กลางพ่อง	จีจุมสร้อย หอมกลิ่นกล้าว มีบไว้	ใสงามบานเรือ ดวงแก้วกลิ่นหอม ลััพพะสิ่งมาลา	กลางพ่อง - บางพวก
แต่นั้น	เป็นที่ควร ฝูงบัวตั้น	ม่วงนกระสันดอมน้อย จาหยอกโยสาว	ม่วงน - สนุก, ดอม - ด้วย ตั้นจา - พุดคุย, หยอกโย - กล่าวล้อ
เมื่อนั้น	มาลาหอม ทั้งหลายเล่น สาวลำน้อย	จ่อจี้เป็นเชื้อ ในดงชมชื่น จาทอบเส่นหา	จ่อจี้ - แรกแย้ม
อันว่า	ดวงดอกซ้อน	ชมคู่ลำควน อวนเอย	จา - เจรจา อวน - น้องพี่
น้องจัก	เอายอถวาย	บ่ถักตาพระอวนอ้าย	ถัก - ถุก, อ้าย - พี่ชาย
ผิวว่า	บริสุทธิ์แท้	ลิชมเจ้าชั่วชิวัง นั้นแล้ว	
อันว่า	พระที่แม้ง	กายพุ้นก็หากยัง อวนเอย	แม้ง - ปรารถนา, พุ้น - โน้น
ชายก็	ตั้นตอบถ้อย จาเสียดสวย	เสียงม่วงนอนซอน หนุ่มสาวสะทาวเล่น	นอนซอน - นำพึงใจ จาเสียดสวย - พุดแซวกัน
โอ้นอแต่ท่อ	คนเดียวอ้าย	นอนเดียวบ่มีคู่	ท่อ - เท่านั้น เท้า
เมียบ่	มีเบียดข้าง	ทั้งซู้ก็บ่มี	
ผิวว่า	พีมี่เมียบ่	เรียบบ่จาคำม่วงน เสียแล้ว	
ผิวว่าน้องหาก	ผายโผดอ้าย	เห็นที่คำช่วยบุญแท้แล้ว	ผายโผด - โปรดปราน, คำ - ช่วยเหลือ
อันที่	มโนจิต	คืออยากเผื่อแพงห้อง	เผื่อแพง - ร่วมซิดใกล้

แต่นั้น	หลายกันเล่น	สัพพะสิ่งนานา	
	กลางคนเขา	ค่อยจาคน้อย	
กลางคน	จับจ้องผ้า	สไบกางกั้นผูก	ก็มี จ่อง - ดิ่ง รุ่ง
	แขวแขวเสียง	หนุ่มสาวชมเล่น	..ฯลฯ

หมายเหตุ ตัว ร.อ่านออกเสียงตามท้องถิ่นเป็นเสียง /ฮ/ และตัว ช.ออกเสียงเป็น /ซ/ ในที่นี้เขียนตามตัวอักษรต้นฉบับ ซึ่งจะสื่อความหมายกับผู้ไม่รู้สำเนียงท้องถิ่นดีกว่า

2. พรรณนากลิ่นหอมของผม ตอนที่เจ้าชายได้ผอบทองบรรจุเส้นผมของนางผมหอม

กวีได้พรรณนากลิ่นผมอันหอมของนางว่าหอมขจรไปทั่วเมืองยิ่งกว่ากลิ่นจวงจันทร์ กลิ่นเสน ดังนี้

แต่นั้น	บาบ่าวท้าว	บาคานไชอุบ	บาท้าว บาคาน - คำเรียกชื่อเจ้าชาย
จึงเห็น	ผมหอมอ่อนน้อย	สามเส้นอยู่ใน	อุบ - ผอบ
	กลิ่นหอมเร้า	ตลบไปสดสว่าง	สดสว่าง - กลิ่นฟุ้งกระจาย
	หอมทั่วเท่า	เมืองกว้างชุกกาย	ชุกกาย - ทุกที่
อันว่า	คนไหน	หอมดีสุดยิ่ง	
ก็หาก	โรยโรยหอม	ดั่งเสนจันทร์คู่	
ตั้งหาก	หอมยิ่งสิ้น	เหนือกว่าจวงจันทร์	
	รวยรวยหอม	ป้อมดังดูได้	
เหมือนดั่ง	บุปผาบาง	บานจีจุมจ่อ	
เป็นดั่ง	ดวงดอกไม้	มีพร้อมกลิ่นเสน	
เมื่อนั้น	พระบาทท้าว	เอาอุบมาเทียม	
	มือตีทรวง	เกลื่อนกระหนาดาดิน	
กัจจก	นำเอาแก้ว	กัลยานางนาค	นำ - ตาม ไปตาม
ครั้นบิ	ได้อ่อนน้อย	ภูท้าวบดิน ง่ายแล้ว	...ฯลฯ

4.4 ทศนะต่อสังคม

กวีพยายามที่จะอธิบายหลักธรรมของพุทธศาสนาที่มนุษย์เกิดมาต้องใช้หนีกรรมเมื่อชาติปางก่อน ฉะนั้น ตัวเอกของเรื่องจะต้องพลัดพรากจากกัน เพื่อใช้หนีกรรมที่เคยสร้างไว้ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการอธิบายถึงสังคมที่ว่า "โลกนี้เป็นทุกข์" ไม่มีผู้ใดจะประสบความสุขสันติตามใจปรารถนาได้ เช่น ตอนที่นางผีโพงปลักนางผมหอมตกล้านั้น กวียังอธิบายว่าเมื่อชาติที่เสวยพระชาติเป็นพุทธเสนเคยกระทำความไวจึงต้องมาใช้หนีเวรในชาตินี้ เป็นต้น

นอกจากนี้ กวียังให้ทศนะเรื่องความรักระหว่างพ่อกับลูก (พระยาช้างกับนางผมหอม) ไว้อย่างประณีต ซึ่ให้เห็นว่าแม้เป็นสัตว์แต่ก็มีความรักลูกอันเป็นเชื้อสายของตน แม้ตนจะตายก็ยังเป็นห่วงเป็นใยให้ส่วนหนึ่งของร่างกายตนมาเป็นเครื่องคุ้มครองสายเลือดของตน

อีกตอนหนึ่งกวีได้ให้ทัศนะความรักระหว่างแม่กับลูก คือตอนที่นางผมหอมถูกทอดทิ้ง อยู่ผู้เดียว นางก็พยายามติดตามเรียกหาลูก เกรงว่าลูกสาวจะกระหายนม กวีได้พรรณนาความห่วง กังวลของนางต่อลูกทั้งสองไว้ดังนี้

0	อันอ่อนย้อยหน้า	นางนาถผมหอม	อ้อยฮ้อย - หน้าสลด
นางก็	ยังลอยน้ำ	วังเวนกว้างใหญ่	ลอยน้ำ - วายน้ำ, เวิน - น้ำวน
อันว่า	กองแพงแก้ว	กัลยานางนาถ	
	มัมจากน้ำ	มาแล้วเล่ากระสัน	มัม - พัน ผ่านพัน
นางจึง	เลียบฝั่งน้ำ	น้ำเอ็นสั่งบา	น้ำเอ็น - ตามเรียก, บา - ท่านผู้ชาย
กับทั้ง	สายสมร	ลูกคิ่งคี่้อย	คิ่ง - ตัวตน, คี่้อย - เนื่อง ๆ
ไปได้เยื่อ	เหนื่อหัวเจ้า	จอมเมืองตนประเสริฐ	
เจ้าค่อย	รักลูกน้อย	เหมือนหน้าแม่ยัง แต่ก่อน	ก่อน - เทอญ
โอนอ	พระบาท้าว	เอาเผตนางโพง	เผต - เปรต, นางโพง - ผีกระสือ
	เป็นเมียขวัญ	กอดนอนลืมน้อง	
โอนอ	โสมเสลาแก้ว	สีลาเจ้าแม่ กุเฮย	โสมเสลา - โฉมเฉลา
แม่บ่	เห็นหน้าเจ้า	แพงล้านยอดเมือง แม่แล้ว	
ขออย่า	มีไภยต้อง	อันรายบังเกิด สังก่อน	อันราย - อันตราย, สังก - อะไร ไฉน
ขอให้	ยืนยั้งล้ำ	พันเท่าหมื่นปี แต่ก่อน	
บัดนี้	ตนเดียวข้อย	หลงพลอยกลางป่า ไปแล้ว	ข้อย - ข้าน้อย
ลูกบ่	มีเพื่อนข้าง	แกมเนื้อหม่นหมอง	
	นมเบ่งเต้า	เต็มหลังไหลตก แม่แล้ว	
ก็หาก	เจ็บแสบร้อน	หาลูกหนีไป	
ก็หาก	แคลนคำคิด	รีบเร่งตายตุ้	ตายตุ้ - โดดเดี่ยว เดี่ยวตาย
แต่นั้น	กุมารน้อย	แลไปเห็นแม่	
	หิวหอดก้น	เลยลัมถ่าวตาย	หิวหอด - ออยากมากที่สุดก้น
ก็หาก	แคลนคำคิด	รีบเร่งเหลือร้าย	ถ่าว - ลัมนอน
แต่นั้น	กุมารน้อย	ทั้งสองบ่เห็นแม่	
	หิวหอดก้น	เหลือล้นชวดประมาณ	
แม่ก็	เอ็นใส่ลูกแก้ว	ตนชื่อสีลา	
	ทั้งซาดา	เกลื่อนกระหายหิวให้	หิวให้ - โหยให้
ยังเล่า	แหงนมมือยื้อ	ไปหาพระแม่	

	นางนาถเอ็น	หาลูกทั้งผัว	
	คอนคอนเสียง	แหบคอทั้งให้	
ไปดีเยื่อ	ชาดาแก้ว	สายใจเจ้าแม่ ภูเฮย	
ถึงเมื่อ	ยามค่าคล้อย	คองถ้ำดูตนม แม่แล้ว	คองถ้ำ - คอยท่า, รอคอย
	.	ฯลฯ	

ความรักระหว่างพี่กับน้อง กวีได้รำพันถึงความผูกพันระหว่างสีลาภกับชาดาน้องสาว ซึ่งทั้งสองยังเล็กอยู่มาก แต่พี่ชายทนต่อคำอ้อนวอนของน้องซึ่งร้องทิวนมไม่ได้ จึงพากันหนีออกจากเมืองตามหามารดาในป่า ซึ่งทั้งสองเดินทางอย่างลำบาก กวีได้ให้ความสำคัญมาก โดยรำพันถึงการเดินทางของเด็กทั้งสองในป่าดงพงพี ขณะเดียวกันพี่ก็ต้องดูแลน้องในยามทุกข์ยากหาอาหาร เลือจานน้องซึ่งยังไม่เดียงสา ปากก็ตะโกนเรียกหาแม่ด้วยความโหยหา ซึ่งกวีเจตนาที่จะปลุกมโนคติของผู้อ่านผู้ฟังให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ เกิดความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจ เด็กน้อยทั้งสองต้องผจญภัยอย่างโดดเดี่ยวเดียวดายท่ามกลางภยันตรายนานาชนิด ดังตัวอย่าง

สองก็	หิวหอดให้	หาแม่บ่มีหยุด	
	สองอ่อนแพง	ลวดเซาทั้งให้	ลวด - เลย, เซา - หยุดพัก
บาก็	บายแซนน้อง	ชาดาเซานั่ง	
ทั้งเล่า	บือนข้าวน้อง	กินแล้วเล่าไป	
	ข้ามหัวยน้ำ	ฮอดท่งนาเพียง	ฮอด-ผ่าน ถึง, นาเพียง-นาราบเรียบ
ฟังยิน	ยุงวอนเสียง	นี่นั่นเสียงก้อง	ยุง-นกยุง, นี่นั่น-เสียงดัง
	เข้าป่าไม้	บ่มีย่านคอยไป	ย่าน-กลังเกรง
	สองอ่อนน้อย	เอ็นแม่ในไพร	เอ็น-เรียกหา
	สองเสียงจา	ตั้งอินทร์ลงใต้	
น้องก็	ออด ๆ ต้าน	ให้หาแม่กินนม	ต้าน-พูดคุย
	ลงมาเดื่อ	แม่เอยเชื่อซ้อย	ซ้อย-ซำน้อย
	เดินดุงตั้ง	นำแม่มารดา	ดุง-ไปหน้า, นำ-ตามหา
แม่เฮย	ลงมาหา	อย่านานเยอเจ้า	
	พอให้น้อง	หลำน้อยเห็นดูตนม	หล้า-สุดท้าย
	ขอแม่ปราณีซ้ำ	ทั้งสองเดินดุง มา	
มีแต่	พี่แลน้อง	พากันตั้งตั้งมา นี่แล้ว...ฯลฯ	

5. ท้าวขูลุนางอ้ว

การที่นำเรื่องท้าวขูลุนางอ้วมาเป็นตัวอย่างในที่นี้ มีเหตุผลว่าเรื่องท้าวขูลุนางอ้วเป็นวรรณกรรมพื้นบ้านเฉพาะท้องถิ่นอีสาน ไม่ปรากฏว่ามีเนื้อเรื่องทำนองเดียวกันในภาคอื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นโครงเรื่องที่กวีอีสานประพันธ์ขึ้นมาเอง หรือเป็นเรื่องพื้นบ้านที่เล่าสืบกันมาแล้ว กวีได้ประพันธ์เป็นลายลักษณ์อักษรอีกครั้งหนึ่ง และที่สำคัญที่สุดก็คือการปิดเรื่องนั้นผูกติดแนวกับวรรณกรรมพื้นบ้านของไทยเรื่องอื่น ๆ ที่นิยมจบด้วยความสุข ความสมสุขของตัวละครตัวเอกของเรื่อง แต่เรื่องท้าวขูลุนางอ้วนี้จบเรื่องด้วยความโศกสลด คือทั้งท้าวขูลุนางอ้ว และขุนนางต่างก็ฆ่าตัวตาย เพราะไม่สมรักทั้งสามคน ซึ่งไม่ปรากฏว่านิทานพื้นบ้านของไทยเรื่องใดนอกจากเรื่องพระลอที่จะจบเช่นนั้น

นอกจากนี้ ชาวอีสานเองต่างก็จดจำเรื่องท้าวขูลุนางอ้วกันได้ดีทุกคน และนำมาเล่าให้ลูกหลานฟังกันในครัวเรือนเสมอมา จึงพบว่าชาวอีสานรุ่นใหม่ยังรู้เรื่องท้าวขูลุนางอ้วได้ดีเป็นส่วนใหญ่ เรื่องท้าวขูลุนางอ้วนี้เป็นเรื่องที่แพร่หลายมากในภาคอีสาน นั่นคือชาวอีสานทุกจังหวัดจะรู้เรื่องท้าวขูลุนางอ้วอย่างกว้างขวาง บางท้องถิ่นยังอธิบายถึงความสมจริงของเรื่องว่า ท้าวขูลุนางอ้วเมื่อตายไปแล้วเกิดเป็นพันธุ์ไม้และแมลง ซึ่งทั้งสองอย่างนี้จะพบคู่กันเสมอ ในป่าค่อนข้างขึ้นจะพบดอกไม้ป่าชนิดหนึ่งดอกสีชมพูเรียกชื่อว่า “ดอกนางอ้ว” และที่ดอกนั้นจะมีแมลงปีกแข็งชนิดหนึ่งสีดำชาวบ้านเรียกชื่อว่า “แมงขูลู” ซึ่งต่างก็เล่าว่าเป็นผลมาจากเรื่องท้าวขูลุนางอ้ว แสดงให้เห็นว่าชาวอีสานมีความฝังใจต่อเรื่องท้าวขูลุนางอ้วอย่างมาก จนนำชื่อมาเรียกดอกไม้และแมลงดังกล่าว เป็นต้น

ธรรมเนียมการประพันธ์ ดำเนินเรื่องแบบนิทานชาดก ประพันธ์เป็นโคลงสาร และตอนต้นเรื่องยังได้เน้นว่าเป็นชาดก (บัดนี้ข้าจักนับชาติท้าว ปางก่อนท้าวระมาน ก่อนแล้ว ปางเมื่อสัพพัญญู เทียวสงสารเกิดเป็นเวรร้าย) และตอนจบเรื่องยังมีประชุมชาดกอีกด้วย

5.1 ต้นฉบับ

นายปรีชา พิณทอง ได้ถอดจากอักษรตัวธรรมมาเป็นอักษรไทย พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ.2524 ในคำนำกล่าวว่าได้ต้นฉบับโบราณมาจากวัด น้ำคำแดง ต.เตย อ.ม่วงสามสิบ จ.อุบลราชธานี เป็นอักษรตัวธรรม 4 ผู้ก (จบเรื่อง) จากการพิจารณาต้นฉบับและอักษรตัวธรรมแล้ว น่าจะเชื่อได้ว่าเป็นต้นฉบับที่ใช้เทศน์ แม้ว่าเนื้อเรื่องจะเป็นนิทานประโลมโลกก็ตาม แต่กวีได้เน้นไว้ตอนท้ายเรื่องอีกว่าเป็นชาดก (อันนี้ นิทานเจ้า องค์พุทธโสดโลก เพ็นหากสอนสั่งไว้ ในหั้นชู้อัน นัตถิบัน นิทานธรรมสอนสั่งแล้วท่อนี้ ถวายไว้ที่สูงก่อนแล้ว)

5.2 เนื้อเรื่องย่อ

เริ่มต้นกล่าวประณามพจน์ แล้วเกริ่นปรารภชาดกเล็กน้อยว่า พระสัพพัญญูปางเมื่อต้องทรมานใช้ชาติได้เกิดเป็นท้าวขูลูโอรสเจ้าเมืองกาสิ และนางอ้วเคี่ยมเกิดเป็นธิดาเจ้าเมืองกายนคร

ทั้งสองเมืองมีความสัมพันธ์อันดี ทั้งเจ้าเมืองและพระมหากษัตริย์ต่างก็เป็นเพื่อนสหายซึ่งกันและกัน และเคยให้คำมั่นกันไว้ว่า ถ้ามีลูกชายลูกสาวฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจะยกให้อภิเษกสมรสกัน ทั้งท้าวซุขุและนางอ้วนเคียมเกิดปีเดียวกัน เมื่อเจริญเติบโตนางอ้วนเคียมมีความงามมาก เล่าลือไปถึงเมืองขุนนาง ซึ่งเป็นขอมภูษาก่า (เขมรป่าดงหรือชาวเขาสักขาลายสีดำ) ยังอธิบายต่อไปว่าเป็นชนเผ่าที่ยังไม่เจริญ ล่าสัตว์ป่ามาถวายเจ้าเมืองกายนคร เมื่อท้าวซุขุเจริญวัยอยากมีคู่ครอง จึงสามารถมาเที่ยวเมืองกายนคร ได้นำเครื่องบรรณาการมาเยี่ยมเจ้าเมืองด้วย ท้าวซุขุได้พบนางอ้วนเคียมมีจิตใจปฏิพัทธ์ซึ่งกันและกัน ท้าวซุขุประทับอยู่เมืองกายนครระยะหนึ่ง จึงขอลานางอ้วนเคียมกลับเมือง เพื่อจะส่งผู้ใหญ่มาสู่ขอภายหลัง

ขุนนางหัวหน้าเผ่าชนภูษาก่าได้ส่งผู้ใหญ่มาสู่ขอนางอ้วนเคียม พระมารดานางอ้วนเคียมได้รับปากเพราะนางนั้นไม่พอใจมารดาท้าวซุขุ ซึ่งเป็นเพื่อนสหายกันเมื่อครั้งตอนนางตั้งครรภ์นางอ้วนเคียม นางได้ไปเที่ยวสวนอุทยานของเมืองกาสิ ครั้นเห็นสัมผัสถึงในสวนอุทยานนางก็มีความอยากกินตามประสาคนแพ่ท้อง แต่มารดาท้าวซุขุไม่ให้ อ้างว่าสัมผัสยังไม่สุกดีทางน้อยใจและด้วยความโกรธจึงตัดขาดจากความเป็นเพื่อนสหายกัน นางอ้วนเคียมเมื่อทราบว่ามารดาเรียกการสู่ขอของขุนนาง นางก็เสียใจและไม่ยอมรับ นางกล่าวว่าขุนนางเป็นคนนอกศาสนา ไม่นับถือพระธรรม (เรานี้แหวนามเชื้อกุลวงศ์พระยาใหญ่ ถาจักเทียมแหบข่า ขอมร้ายอยู่ดง นั้นเด เขาหนีศีลธรรม บมีสังจักสิ่ง มีแต่เสพเหล่า บมีเอื้ออ่าวทาน แม่เอี้ยง) แต่ในที่สุดมารดาก็สั่งแม่สื่อไปว่ายอมรับคำสู่ขอของขุนนาง นางอ้วนเคียม ไม่ยินยอมนั้นนางจะช่วยปลอมโลมภายหลัง

ฝ่ายท้าวซุขุได้บอกพระราชบิดามารดามาสู่ขอนางอ้วนเคียม ครั้นแม่สื่อของซุขุนำสินสอดมาสู่ขอครั้งแรกมารดานางอ้วนเคียมไม่ยอมตกลง อ้างว่าได้ตกลงกับฝ่ายขุนนางไว้ก่อนแล้ว ท้าวซุขุขอให้พระราชบิดาส่งแม่สื่อมาขอนางอ้วนเคียมอีกครั้งหนึ่ง และได้อ้างถึงคำพูดที่เคยตกลงกันเมื่อสมัยเป็นเพื่อนสหายกัน คราวนี้พระมารดาท้าวซุขุมาด้วย และได้พูดทวงคำมั่นที่เคยว่าจะให้บุตร-ธิดาอภิเษกสมรสกัน แต่มารดานางอ้วนเคียมได้กล่าวถึงความโกรธเมื่อครั้งที่ตนขอสัมผัสถึงคราวนั้น จึงขอคืนคำมั่นทั้งหมด ในที่สุดก็ตกลงกันว่าจะทำพิธีเสี้ยงสายแนน (แนน-แปลตามตัวว่า รกห่อหุ้มทารก) คือเชื่อกันว่าทุกคนจะมีสายรกพันกันอยู่บนเมืองแถนก่อนมาเกิด และคนเราต้องเป็นไปตามสายแนนนั้น ๆ เช่นมักจะมีคำกล่าวที่ว่า "คู่จากแถนแนนจากฟ้า" ถ้าแต่งงานกันผิดสายแนนจะต้องหย่าร้างกัน ฉะนั้น เพื่อจะดูว่าทั้งสองเป็นคู่กันหรือไม่ ต้องทำพิธีเสี้ยงสายแนน คือให้คนทรงทำพิธีเช่นพระยาแถนและได้นำของไปถวายพระยาแถน เพื่อขอดูสวนกกแนนของท้าวซุขุและนางอ้วนเคียม พบว่าสายแนนทั้งสองพันกันอยู่แต่ตอนปลายยอดด้วน และปลายแยกออกจากกัน ซึ่งแสดงว่าเป็นเนื้อคู่กันแต่อยู่กันไม่ยึดต้องมีการพลัดพรากจากกัน นอกจากนี้ ยังพบว่าสายแนนของท้าวซุขุมีแท่นทองอยู่ด้วยซึ่งแสดงว่าเป็นพระโพธิสัตว์ เมื่อแม่สื่อ

(นางทรงหรือนางเทียม) กลับมาได้แจ้งว่าทั้งสองมีสายแนนเป็นเนื้อคู่กัน แต่ต้องตายจากกัน ทั้งสองฝ่ายก็ตกลงกันได้บางส่วน นั่นคือมารดาทำท้าวซูลูจะส่งขันหมากมาสู่ขออีกครั้งหนึ่ง แต่ฝ่ายมารดานางอ้วเคียมยังกังวลใจว่าได้รับหมั้นฝ่ายขุนนางแล้ว ในที่สุดฝ่ายเมืองกาสิจึงลากลับเมือง

ฝ่ายขุนนางได้ส่งคนมาทาบถามอีกครั้งหนึ่ง เพื่อกำหนดวันอภิเษกสมรสกับนางอ้วเคียม และเพื่อฟังข่าวนางอ้วเคียมว่าตกลงปลงใจหรือยัง ส่วนมารดานางอ้วเคียมได้ตอบตกลงกับฝ่ายขุนนางว่าให้กำหนดแต่งงานเดือนหน้า ชาวกำหนดการแต่งงานมาถึงขุนนางอ้วเคียม นางอ้วเคียมโศกเศร้ามากที่ต้องอภิเษกกับหัวหน้าเผ่าชนป่าเถื่อน นางจึงส่งนางทาสไปเชิญท้าวซูลูมาพบกับนาง ท้าวซูลูกับนางอ้วเคียมได้พบกัน และนางก็เล่าความทุกข์ที่จะต้องสมรสกับขุนนาง ท้าวซูลูจึงบอกนางว่าตนจะกลับไปเมืองกาสินำกองทัพมาแย่งตัวนางอ้วเคียม ขอให้นางอดทนไปก่อน ท้าวซูลูจึงกลับเมือง

ฝ่ายมารดานางอ้วเคียมทราบว่าธิดาตนได้ลักลอบพบกับท้าวซูลูที่สวนอุทยาน นางโกรธมากจึงมาด่าว่านางอ้วเคียมว่าไปเล่นชู้ ไม่รักษาวลสงวนตัวเสียพงศ์เผ่าพระยา นางเสียใจมากจึงคิดผูกคอตตนเองตาย ก่อนตายก็ได้พรรณนาความในใจของนางอ้วเคียมที่ยังอาลัยอาวรณ์กับสิ่งต่าง ๆ รอบตัว โดยเฉพาะได้รำพันถึงพระคุณของมารดา รำพันรำลาปราสาทราชวัง ญาติวงศ์ และคนใกล้ชิด ในที่สุดนางก็ผูกพระคอที่สวนอุทยาน ความทราบถึงเจ้าเมืองและพระมารดาต่างก็เสียพระทัย และนำพระศพเข้าเมืองบำเพ็ญกุศล ขุนนางก็ถูกรรณีสืบในคราวเดียวกันด้วย

ท้าวซูลูทราบการตายของนางอ้วเคียม ท้าวซูลูเสียใจมากเกิดคลุ้มคลั่งไม่เป็นอันกินอันนอน ประจวบกับมีตายโหงเข้าจึงจึงคว้ามัดแทงคอตตนเองตายในที่สุด ทั้งท้าวซูลูและนางอ้วเคียมได้ไปเกิดบนสวรรค์ทั้งสองคน และได้พบกันอีกครั้งหนึ่ง

กล่าวถึงฝ่ายเมืองกาสิและเมืองกายนคร จัดพิธีงานศพทั้งสองเสร็จแล้ว ก็นำมาเผาเคียงคู่กัน สร้างพระธาตุบรรจุอัฐิทั้งสองไว้ที่เดียวกัน ทั้งสองเมืองก็กลับมาสมัครสมานสามัคคีดังเดิม กล่าวถึงท้าวซูลูและนางอ้วเคียมไปเกิดในเมืองสวรรค์แล้ว ได้แสดงอิทธิฤทธิ์ให้ผู้คนชาวเมืองได้เห็น ตอนท้ายได้กล่าวประชุมชาดก เป็นอันว่าจบเรื่อง (ฉบับอุบลฯ)

5.3 สำนวนโวหาร

สำนวนโวหารโดยทั่วไปของเรื่องท้าวซูลูนางอ้วเคียมถือว่าดีเยี่ยมเรื่องหนึ่ง เพราะเหตุว่าเนื้อเรื่องเป็นแนวประโลมโลก กวีสามารถสอดแทรกโวหารเชิงสังวาสได้โดยไม่ขัดเขินกับเนื้อเรื่องที่ตัวนางเอกและพระเอกรักรันทดใจตลอดเรื่อง ฉะนั้น การพรรณนาชมป่าชมดงกวีจึงมักจะชมดงเชิงรำพันเหมือนนิราศ นั่นคือใส่อารมณ์ของตัวละครที่ต้องพลัดพรากนาง (หรือนางคร่ำครวญรำพันหาพระเอก) ไปพร้อม ๆ กับการชมป่าเขาลำเนาไพร ซึ่งเป็นการเน้นให้เห็นความโศกสลดระหว่างตัวเอกของเรื่องที่จะต้องจากกัน และไม่สมมาตรปรารถนาในจิตเสนาหา

นอกจากนี้ กวียังได้แสดงฝีมือเด่น ๆ ไว้หลายตอน นั่นคือนำเอาคำพญา หรือภาษาิตพื้นบ้านมากล่าวเปรียบเทียบกับเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องได้อย่างดีเยี่ยม ถ้าพิจารณาในเชิงกลอนแล้ว จะเห็นว่ากวีได้เพิ่มสัมผัสระหว่างวรรคอยู่เนือง ๆ แสดงให้เห็นว่ากวีผู้ประพันธ์มีทักษะในการประพันธ์สูงมากเมื่อเทียบกับเรื่องอื่น ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1) พรรณนาฉาก ในการพรรณนาฉากความงามของป่าดงพงพี กวีจะใส่อารมณ์ของตัวละครที่ชมป่านั้นด้วยว่ากำลังอยู่ในอารมณ์อย่างไร คือเศร้าสลด หรือยินดีปรีเปรม ดังตัวอย่างตอนที่ท้าวขูลู ลานางอ้วเคียมกลับเมือง ระหว่างทางท้าวขูลูชมป่าดงพร้อมกับคำนึงถึงนางอ้วเคียมว่า บัดนี้ แม่ของนางคงบังคับนางให้แต่งงานกับขุนกลาง นางก็คงต้องแบ่งใจเป็นสอง ซึ่งเป็นหญิงมักมาก ถ้าเป็นเช่นนั้นท้าวขูลูจะโกนหัวบวชจะดีกว่า ดังนี้

แต่นั้น	ท้าวปิ่นหน้า ไพรสณฑ์สัตว์	หลังล่าไปมา อยู่ในดงกว้าง	ปิ่น-กลับ หันกลับ, หลังล่า-แลดู
นางพอง	วอนวอนร้อง	เสียงส่งนางนี้	พอง-บ้าง, นางนี้-ชะนี้
นางตัว	วอนผิวขวัญ	ดั่งเดินดงกว้าง	ดั่ง-ไปหน้า
มีทั้ง	ลิงกังเต้น	ปลาย่างกวนไล่	
นางตัว	พลันพรากชู้ บาคราญท้าว	งอยไม้กุกหา ค่อยชมชลเนตร	งอย-เกาะจับ, กุกหา-กู่หา บาคราญ-ชายหนุ่ม
มีทั้ง	พลัดพรากชู้	เสมอด้ามดั่งกู แลนอ	ด้าม-เท่ากัน เดียวกัน
โอโนปานนี้	นางแพงแก้ว แม่แจ่มเจ้า กามคุณต้อง	ถึงปรารค์ผาสาท สิกুমให้ป่าวกลาง แลนอ	แพง-รักมาก, ผาสาท-ปราสาท สิกুম-จะจับ, บังคับ
หรือว่า	จิตบดตั้ง	ทางพี่เที่ยงจริง พี่ญา	สิ-จะ พี่-นี้
สองได้	ขออดคู่แก้ว พันปีแน	จิตแบ่งเสมอกัน ขอต่อกันเมื่อฟ้า	ขออด-ผูกมัด, ร่วมกัน -สายแนเกี่ยวพันกันอยู่พันปี
o คั้นว่า	นางใจเลี้ยว หญิงใดซ้อ	สัจจยังล้ำ สองชายมักมาก	ใจเลี้ยว-ใจไม่ตรง, ล้ำ-โกหก ซ้อ-มีคู่ครอง
กุกจัก	ไต้มนุชโยโลกนี้ แก่หัวเข้า ขอจอดยั้ง อยู่สืบสร้าง	กูท้าวบ่เทียม ได้แล้ว ทรงศีลถือบวช ดอมเจ้าเพิงรัสนี ถ้าใหญ่คูหา	เทียม-เคียงคู่ แก่หัว-โกนหัว จอด-หยุด, ดอม-อยู่ด้วย, รัสนี-ฤาษี

• เป็นรหัสสีหลวง	อยู่เนในถ้ำ	
ค้อมว่า	ท้าวรำแล้ว	ซึกแควมอาซาไนย
ฟังยีน	กุกุกโก๊ซัน	แควมดงดอนกวาง
	บาคราญท้าว	ชลนาเอ้าอั้ง
คือจัก	ลตซัวเมี่ยน	นำห้องปคลา
	ท้าวป็นหน้า	หลบต้าวคินหลัง

ฯลฯ

2) **โวหารสะท้อนอารมณ์** โวหารที่แสดงความโกรธที่เรียกว่าพิโรธวาทังนั้น กวีได้ประพันธ์โวหารให้เข้ากับเหตุการณ์ตามท้องเรื่องอย่างดีเยี่ยม โดยนำเอาคำศัพท์ท้องถิ่นอีสานที่ชาวบ้านใช้ต่อกันทั่วไปเวลาอารมณ์เสีย เช่น ตอนมารดานางอ้วเคียมทราบว่านางอ้วเคียมไปลอบพบกับท้าวชูลู นางโกรธมาก จึงด่าว่านางอ้วเคียมซึ่งเป็นสำนวนแบบชาวบ้าน อันเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของวรรณกรรมพื้นบ้านที่ไม่ค่อยจะใส่ใจในการใช้สำนวนตามฐานะของตัวละครเท่าไรดังนี้

0 แต่่นั้น	มารดาได้	ยินคำเอ็นด่า	เอ็น-เรียก ร้องเรียก
	เสียงส่งเท่า	นางน้อยชูอัน	เท่า-ถึง, ชูอัน-ทุกสิ่ง
โอนนอ	อ้วแม่นี้	เหลือถ้อยอวิสัย	ถ้อย-ตำซ้ำ
มิ่งนี้	หมาเดือนแก้ว	เข้าเชิงบ่หาบ่อน	เชิง-สัตว์สังวาสกัน
	บ่ท่อนรู้	หญิงร้ายแม่ชะเล	ชะเล-ทราวม, เลว
	เสียงแรงเลี้ยง	คนเคียวร่วมชาติ	เคียว-กระสัน
	ลูกออกท้อง	สอนรู้แรงเคียว	แรง-ยิง

(คำด่าว่าของมารดานางอ้วเคียม ด่าทอนางจนนางทนไม่ได้จึงคิดผูกคอตาย)

3) **โวหารแสดงความเศร้าสลดและโศกาทูร** กวีได้ร่ำพันให้เกิดอารมณ์เศร้าสลด สะกดอารมณ์ผู้อ่านผู้ฟัง ให้เกิดอารมณ์โศกาทูรไปกับตัวเอกของเรื่อง คือนางอ้วเคียมตอนที่นางคิดจะกระทำอัตวินิบาตกรรมตนเอง ทั้ง ๆ ที่นางมีสติสัมปชัญญะอยู่เพียบพร้อม นั่นคือนางได้ร่ำพันรำลาทั้งผู้ใกล้ชิด เช่น มารดา พระญาติวงศ์และนางสนม นอกจากนี้ ยังสั่งลาปราสาทราชวังสวนอุทยาน สัตว์เลี้ยง ของนางอย่างครบถ้วน การร่ำพรอนานนี้กวีได้ใส่อารมณ์สะท้อนใจทุกคำ ร่ำพันของนาง และดูเหมือนว่า กวีมีความมุ่งหมายที่จะแสดงกวีโวหารให้ประจักษ์ จึงให้มีเนื้อหาตอนร่ำพันอยู่ค่อนข้างยืดยาว ซึ่งไม่พบในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสานเรื่องอื่น ๆ ที่ให้ความสำคัญกับกวีโวหารเชิงโศกาทูรมากนัก

ในที่นี้จะยกตัวอย่างตอนนางอ้วเคียมได้ร่ำพันกล่าวอำลาเครื่องอุปโภคที่นางเคยใช้อยู่ประจำในห้องนอน ดังนี้

0	นางนาถ้าน	เสียงน้อยสั่งไป	ด้าน-พูด, เจรจา
ค้อยอยู่ดีเยื่อ	ทอนนแก้ว	หมอนลายซ้อนเสื่อ ภูเขา	เสื่อ-พุกที่นอน
กับทั้ง	มุ้งม่านกั้ง	หมอนเท้าหน่วยดี พี่เอย	หมอนเท้า-หมอนอิง, กั้ง-กั้น
ค้อยอยู่ดีเยื่อ	ขันสลาพร้อม	ซอกลูแอบหมาก ภูเขา	แอบ-ตลับ
ภูจ๊ก	หนีไปตาย	ผู้เดียวอย่าเศร้า	
ค้อยอยู่ดีเยื่อ	ปองเอี่ยมน้อย	ลายดอกบัวเครือ ภูเขา	ปองเอี่ยม-หน้าต่าง
ภูจ๊ก	คอยหลังเห็น	ลำบามาซ้อน	หลังลำ-มองดู, บา-ชายหนุ่ม
ค้อยอยู่ดีเยื่อ	พาเงินตั้ง	พาคำเดียวรดาษ	ซ้อน-คู่เคียง, พา-พาน, ถาด
ภูจ๊ก	ปะละไว้	วันนี้อยู่ดี แต่ก่อน	ปะละ-ละทิ้ง, ท่อน-เทอญ
ค้อยอยู่ดีเยื่อ	โรงชาวห้อง	ลายคำสัพพะรูป ภูเขา	ลายคำ-ลายทอง
ภูจ๊ก	ปะไปไว้	อย่าเศร้าหมอง แต่ก่อน	ปะไป-ทอดทิ้ง
ค้อยอยู่ดีเยื่อ	คันโทแก้ว	มาลาสูนนาท ภูเขา	สูน-ผสม
ภูจ๊ก	ไล่ละไว้	วันนี้เที่ยวตาย	ไล่-ลี้ม
ค้อยอยู่ดีเยื่อ	พิดานกั้ง	ทางเทิงมุงมาศ ภูเขา	พิดาน-เพดาน, เทิง-บน, ส่วนบน
ภูจ๊ก	ตายจากเจ้า	วันนี้ค้อยอยู่ดี แต่ก่อน	

..... ฯลฯ

5.4 ทศนะต่อสังคม

วรรณกรรมอีสานเรื่องท้าวชูลุนางอ้วนนี้ ได้ให้ทศนะต่อสังคมไทยในภาคอีสานตามแนวจารีตประเพณีของท้องถิ่น ประสมประสานกับแนวดำเนินชีวิตตามแบบชาวพุทธ นั่นคือ ยึดถือคุณธรรมและกตัญญูต่อบุพการี อันเป็นแก่นของเรื่องที่ได้กล่าวไว้ในเรื่อง และจริยวัตรของตัวละคร เช่น

1) *ทศนะต่อบุพการี* กวีได้เสนอให้เห็นอุปนิสัยของตัวละคร คือนางอ้วนเคี่ยมผู้มีความกตัญญูต่อบุพการี (มารดา) แม้วางจะไม่พึงใจที่จะสมรสกับชูลุนาง แต่นางก็มีอาจจะปฏิเสธมารดาของนางได้ นางจึงหาทางออกโดยวิธีของนางเอง แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยนั้นเคร่งครัดในจารีตที่ว่า ผู้น้อยต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่และอยู่ในโอวาท แม้วางตนเองจะไม่มี ความพึงพอใจต่อโอวาทของผู้ใหญ่แต่ต้องอดทนอยู่ด้วยดุชฎินภาพ แม้วางคิดจะทำร้ายตนเองก็ตาม แต่นางนั้นหาได้โกรธซึ่งมารดาแต่อย่างไรไม่ นางยังรำพันถึงพระคุณมารดาที่เลี้ยงนางจนโต ดังปรากฏตอนที่นางตัดสินใจจะลาตาย นางยังได้คร่ำครวญถึงบุญคุณมารดาไว้ดังนี้

บัดนี้ลูกจัก	ยอมมือน้อม คุณชูชั้น	บุญคุณพระแม่ ขอเจ้าโผดผาย แแต่ก่อน	ยอมมือ-ยกมือ โผดผาย-โปรตปราน, ชูชั้น-ทุกชนิด
แม่หาก	ถืออาร์ช้า	คิงนางเหลื่องหล่า กิติ	ถืออาร์-มีครรรภ์, หล่า-ผิวเหลื่อง คิง-ร่างกาย, ตัวตน
	หนักเหน้อยเนื้อ	คิงร้อนอยู่ใน	
	ซ้อยอยู่ห้อง	ดูเหน้อยตึงแรง กิติ	ซ้อย-ซ้าน้อย, ตึง-ไหว ดั้น
	มารดาคิด	เมื่อยมึนใจสะท้าน	มึน-เหน็บชา
เถิงเมื่อ	ราตรีล้ำ	สิบเดือนออกใหม่	
แม่หาก	เจ็บปวดห้อง	มือจ่องตึงสาย	จ่อง-ตึงรั้ง
	ทางในใจ	เพื่อลิตายจริงแท้	ลิต-จะ
แม่ก็	อดบได้	เลยเบงเต็มแรง	
ก็จึง	เห็นตนอวน	ออกมาจริงแท้	อวน-นาง, นื่องนาง
แม่จึง	เอาตนเข้า	ลุงตาตัดสายแฮ	แฮ-สายรก
	แผ่ผ้าอ้อม	ปุดังให้นอน	ดั่ง-กระดั่ง
แม่หาก	ย้าข้าวป้อน	หลายมือพร้านาน	ย้า-เคี้ยว, มือ-วัน
แม่ช้า	กินน้ำร้อน	ปากเปื่อยพองสุก กิติ	
ลูกจัก	ขอสมมา	หมิ่นทีคุณล้ำ	สมมา-ชมา
อันหนึ่ง	คุณแม่ เลี้ยงแต่น้อย	เท่าใหญ่เป็นสาว กิติ	
บางเทื่อ	มีความผิด	ตอบคำความร้าย	บางเทื่อ-บางครั้ง, บางที
อย่าได้	มีเวรซ้อง	เถิงตนขอขาด เสียก่อน	
ขอให้	มัมชาติร้าย	เวรซ้องขออดหนี แแต่ก่อน	มัม-พันไป, ขออด-แห่งหาย
ช้าจัก	สมมาให้	ตานายแนวแม่	ตานาย-ตายาย, แนว-พงค์เชื้อ
อย่าได้	มีบาบต้อง	เถิงช้าเมื่อลุน แแต่ก่อน	ลุน-ภายหลัง
ช้าขอ	สมมาให้	อวอาแนวพ่อ	อว อาผู้ชาย
อย่าได้	มีบาบต้อง	เถิงช้าต่อไป แแต่ก่อน	
ช้าจัก	สมมาให้	แนวนามเป็นแม่	
นมเจ้า	หวานดั่งน้ำอ้อย	ตัวซ้อยจึงใหญ่มา แม่เอย	ซ้อย-ซ้าน้อย
อย่าได้	มีเวรซ้อง	เถิงตนหลายชาติ	
ขอให้	มัมชาตินี้	เวรซ้องขออดหนี แแต่ก่อน	... ฯลฯ

2) **ทัศนะต่อการเป็นเนื้อคู่ของมนุษย์** มนุษย์ที่เกิดอยู่ในโลกนี้ย่อมเป็นไปตามบัญชาของแกน การจะเป็นเนื้อคู่กันย่อมกำหนดไว้แล้วบนสวรรค์ นั่นคือมนุษย์ทุกคนจะมีสายแนน (บางครั้งเรียกสายมิ่งสายแนน) ประจำตัวซึ่งมีลักษณะคล้ายไม้เคียวเกาขึ้นอยู่บนสวรรค์ ถ้าเป็นเนื้อคู่กันสายแนนจะพันเกี่ยวกันอยู่ ดังสำนวนพูดว่า "คู่กันมาแต่แกนแนนกันมาแต่ฟ้า" (คือบุพเพสันนิวาส) ในเรื่องท้าวชูลุนางอ้าวนี้ ได้กล่าวถึงสายแนนบนสวรรค์ของท้าวชูลุนางอ้าวว่าได้พันเกี่ยวกันหรือไม่ จึงต้องเช่นสรวงพระยาแกนเพื่อ ขอผูกกแนน (ต้นแนน) ของทั้งสองคน โดยมีนางทรง หรือ นางเทียมทำพิธี ดังนี้

อันหนึ่ง	กกแนนเจ้า	ชูลูบาบ่าว	กก-ต้น, บา-ชายหนุ่ม
	ทั้งอ่อนน้อย	ยังเกี่ยวกอดกัน บ่เด	
แต่นั้น	แกนหลงได้	ยินคำถวามอบ	
	จัดแจกขึ้น	ป็นให้ชูแกน	ขึ้น-เนื้อ, ชู-ทูก
แล้วจึง	พาเขาเข้า	สวนแนนหลังลำ	แนน-สายรก, สายชีวิต, หลังลำ-ดู
	เห็นถ้ำถวน	กระบวนเบื่องบ่เผย	
	กกแนนเกี่ยว	พันนึ่งจ่องจำ	จ่อง-ตั้งรัง
	ปลายหากนึ่ง	หนีเว้นจากกัน	นึ่ง-เอนเอียง
	มียอดด้วน	กุ่มขาดตายไป	กุ่ม-กุด
	หนองวังบก	ขาดเขินห่าง	ห่าง-ระดับ, ทาง
อันหนึ่ง	น้ำบ่แก้ว	เหลือตลิ่งหนองหลวง	
กลายเป็น	เป็นแทนหนาม	จอกขาวัตันทาง	
ตนบาท้าว	ทั้งนางอ้าวเคียม	บาท้าว-ท่านชาย	
	ตั้งช่อไว้	ดูแห่งเหี่ยวตาย	
อันหนึ่ง	ดูหลากแท้	หลายสิ่งพันแนว	แนว-ชนิด, อย่าง
เหียวเบิ่ง	สองไกลกัน	บ่ลอนลิมมาได้	เบิ่ง-ดู เห็น, ลอน-อาจจะ
แม้ว่า	กกแนนท้าว	หลังคำเป็นแทน	
	ดูเงื่อนเค้า	บาท้าวหน่อพุทโธ	
อันหนึ่ง	เวรบาท้าว	ทั้งนางมีมาก	
	ชาติก่อนพุ้น	บุญกว้างสร้างทำ	พุ้น-พุ้น, โน้น
	... ฯลฯ...		

5.5 ทัศนะต่อปรัชญาพุทธศาสนา

เรื่องท้าวชูลุนางอ้าวได้ยึดแนวหลักธรรมของศาสนาพุทธเป็นแก่นของเรื่อง และยังคงดำเนิน

เรื่องตามแนวหลักธรรมอีกด้วย เช่น พยายามอธิบายถึงกรรมชาติปางก่อนของท้าวชูลูและนางอ้ว
 เคี่ยมได้กระทำไว้ ชาตินี้จึงต้องใช้หนี้กรรมเวรโดยไม่สมหวังในความรัก กวีได้ย้อนเล่าอดีตชาติ
 ของท้าวชูลู ครองเมืองเบ็ญซอน (บุญชร) มีนางดอกซ้อนเป็นชายา เจ้าเมืองเบ็ญซอนได้สั่งให้ฝัว
 เมี้ยแยกคูกันอย่างเด็ดขาด ห้ามญาติพี่น้องคนใดชักนำมาครองคูกันอีก จะถูกประหารทั้งโคตร
 เพราะนางดอกซ้อนไม่พอใจคู่ฝัวเมี้ยที่กระด้างต่อนาง นางจึงมาฟ้องเจ้าเมือง สองฝัวเมี้ยเสียใจ
 ฝ่ายหญิงผูกคอตายฝ่ายชายใช้มีดแทงคอตเอง กรรมจึงตามมาชาตินี้ให้ทั้งสองคือท้าวชูลูและ
 นางอ้วต้องตายจากกัน

นอกจากนี้ ตอนท้าวชูลูลานางกลับเมืองเพื่อจะนำทัพมาชิงนางอ้วเคี่ยม นางอ้วเคี่ยมได้
 เตือนสติว่าจะเป็นเวรกรรมติดตามต่อไป ใช้นี้กันไม่หมดสิ้น ดังนี้

อันว่า	จอมใจเจ้า	ประสงค์แล้วเอาหม่อม	แล้ว-รบ
คอมว่า	จักได้น้อง	เมื่อซ้อนง่ายตาย พี่เอย	คอม-หาก, ซ้อน-คู่เคี่ยม
อันว่า	ทาสข้า	ทางองค์พระแม่	
ก็จัก	มุดมอดเมี้ยน	ตายทิ่มคอบเรา	มอดเมี้ยน-ตาย, ทิ่ม-ทิง, คอบ-เพราะ
กลางจัก	เป็นเวรช่อง	สองฮาน้องพี่	ฮาน้อง-เราทั้งสอง
	เที่ยวช่วงใช้	เวรนั้นบ่เขา	เที่ยว-ไป, เขา-หยุดพัก
ขอให้	ขันตีเยื่อน	ชามเวรหายส่วง	ชาม-งดเว้น, ส่วง-สว่างซา
คั้นว่า	เหม็ดบาบแล้ว	เราลีได้ร่วมกัน	เหม็ด-หมด
	... ฯลฯ...		

ทัศนะเรื่องกามคุณนั้น ดูเหมือนกวีจะให้ทัศนะปฏิเสธอย่างสิ้นเชิงตามแนวหลักธรรมของ
 ศาสนา และยังประณามผู้หญิงหรือชายที่ไม่สำรวมในเรื่องกามคุณ นั่นคือมักมากและคบขู้ขู่สาว
 ซึ่งก็สอดคล้องกับจารีตประเพณีไทยที่สำรวมในเรื่องกามคุณ ไม่ประพฤตินิโคตศีลธรรม และมักจะ
 ประณามผู้ที่ไม่สำรวม โดยเฉพาะสตรีนั้นจะถูกสังคัมประณามถ้าหากคบขู้ ซึ่งในเรื่องท้าวชูลู
 นางอ้วเคี่ยมนี้ได้เน้นถึงการประพฤตินั้นให้มั่นคงในจารีตประเพณี และสอนให้ตระหนักถึงโทษแห่ง
 การประพฤตินิโคตในกามคุณ โดยมีทัศนะว่ากามเมถุนนั้นเป็นเรื่องเลวร้ายหากบุคคลไม่สำรวม ดังนี้

คั้นว่า	กามคุณต้อง	หญิงใดนั้นเปรียบ	
ท่อกับ	ผีเผตร้าย	เสมอตามดั่งเตียว แม่เฮย	ท่อกับ-เท่ากั, ผีเผต-ผีเปรต ด้าม-เท่ากั
อันหนึ่ง	ชายขี้เรื้อน	สมเสพเทวี	
	กามคุณเถง	ลวดลมคุณเงา	คุณเงา-พระเงา, ภกษุ, ลวด-เลย

ก๊อบ	คิดอ่าวโ๊	เถิงที่สามี่	อ่าว-คิดคะนี่
คิดท้อ	แปงสารซัก	หย่อนลงหาชู้	แปง-สร้าง, ทำ
มันบ่	กลัวเกรงย่าน	อเวจีโลกลุ่ม	ย่าน-กลัว, ลุ่ม-ล่าง ช้างล่าง
	ตายลู่พื้น	ในหม้อบ่แทนง ...ฯลฯ.	

ทัศนคติเกี่ยวกับเบญจศีล กวีได้อธิบายว่าการจะได้ไปเกิดในสวรรค์นั้น เพียงแต่ยึดมั่นในศีลห้าอย่างเคร่งครัดย่อมมีอันส่งผลไปเกิดในสวรรค์ได้ เช่นตอนที่ท้าวชูลู และนางอ้วเคี่ยมปรากฏตนบนสวรรค์ให้ชาวเมืองดู พระมารดาถามถึงสาเหตุที่ได้ไปเกิดในสวรรค์ ทั้งสองก็บอกว่าให้ถือศีลห้าก็เพียงพอแล้ว

อันนี้	ธรรมทั้งห้า	ภาวนายาได้ขาด	
คันท่า	มรณาตเมี้ยน	ลีเมื่อฟ้าสู่สวรรค์ แม่เอย	เมี้ยน-ตาย, เมื่อ-ไป
	สุรานั้น	อย่าเอาเทียมแทบ	ลี-จะ
	ศีลห้าตั้ง	รักษาไว้อยาไล	ไล-ลืมหอง
ให้คอย	เอาใจตั้ง	บารมีดวงยอด	
กลางจัก	ได้ร่วมช้อย	ในฟ้าบ่คลา แม่เอย...ฯลฯ	

5.6 ทัศนคติต่อชนเผ่า

เรื่องท้าวชูลูนางอ้วเคี่ยม ได้แสดงให้เห็นทัศนคติต่อชนเผ่าชาวกุ่มขุณกลาง เป็นชนชาติป่าเถื่อน ไม่ยอมรับว่ามีฐานะทางสังคมเท่ากับชนเผ่าไทย-ลาว ดังเช่นนางอ้วเคี่ยมได้กล่าวถึงขุณกลาง ดังนี้

เรา	แนวนามเชื้อ	กุลวงศ์พระยาใหญ่	แนว-พงศ์เชื้อ
ถาจัก	เทียมแทบฆ่า	ขอมร้ายอยู่ดง นั้นเด	เทียมแทบ-คู่ควร
เขานั้น	ศีลธรรมเจ้า	บ่มีสังจักสิ่ง	สัง-ไหน, อะไร
มีแต่	สมเสพเหล่า	บ่มีเอื้ออ่าวทาน	อ่าว-คنيعิด
		...ฯลฯ	
หรือ			
แห่งลู่	พันคอเสย	มิ่งมรณเมื่อฟ้า	เมื่อฟ้า-ไปสู่สวรรค์
อันหนึ่ง	ภาษาฆ่า	อลัชชีคนบาบ	
	เรื่องพระเจ้า	บ่มีรู้ร่วมธรรม	
อันให้	เทียมบ่าท้าว	ขุณกลางเป็นคู่ กั้นนั้น	
ข้าจัก	ตายมิ่งเมี้ยน	เมื่อฟ้าสว่างใจ แลนา	สว่าง-โล่ง, สว่าง
		...ฯลฯ...	

6. กาละเกิด

6.1 ที่มาของเรื่อง

กวีผู้ประพันธ์ได้บอกกล่าวไว้ตอนต้นเรื่องว่าเป็นเรื่องที่มีปรากฏอยู่ใน พระเจ้าห้าสิบชาติ คือปัญญาสชาดก ซึ่งจะเป็นเช่นที่กวีกล่าวไว้หรือไม่ผู้เขียนยังไม่แน่ใจนัก เพราะเท่าที่ตรวจรายชื่อชาดกต่าง ๆ ในปัญญาสชาดกแล้วไม่พบว่า เรื่องใดมีชื่อคล้ายกับเรื่องกาละเกิดเลย แต่ยังไม่ได้อ่านเรื่องราวต่าง ๆ ในเรื่องปัญญาสชาดกอย่างละเอียด ซึ่งอาจจะมีเรื่องราวเหมือนกันแต่การตั้งชื่อ ก็น่าจะเป็นไปได้ หรืออีกประการหนึ่งเป็นความเชื่อของชาวอีสานที่เชื่อว่าเรื่องกาละเกิดนี้เป็นชาดกในเรื่องปัญญาสชาดกก็ได้ แต่ที่น่าสังเกตก็คือเรื่องราวในปัญญาสชาดก และเรื่องในพระเจ้าห้าสิบชาติของอีสานนั้น ไม่เหมือนกันมากนัก ฉะนั้น เรื่องกาละเกิดนี้ เป็นเรื่องอยู่ในชาดกห้าสิบชาติของอีสาน แต่ไม่ปรากฏอยู่ในเรื่องปัญญาสชาดกของภาคเหนือก็น่าจะเป็นไปได้เช่นเดียวกัน

ความตอนต้นที่กวีได้กล่าวไว้ถึงที่มาของเรื่อง ท่านได้กล่าวไว้ชัดเจนว่าเป็นเรื่องราวในพระเจ้าห้าสิบชาติ ว่า

ข้าจักแบ่งบ่อนเมืองพุทธรบาทโคดม
ในสงสารโลกถือดังสะท้าน
องค์พุทโธเจ้าบารมีเทียวท่อง
ในห้าสิบชาติล้ามาใช้สงเวร

จากการศึกษาเรื่องกาละเกิดนี้พบว่าแพร่หลายมากไม่แพ้เรื่องสินไซ (สังข์ศิลป์ชัย) กล่าวคือต้นฉบับแพร่หลายมาก นิยมอ่านกันอยู่โดยทั่วไป ผู้ใหญ่มักจะนำเรื่องราวมาเล่าให้ลูกหลานฟัง เพราะสนุกสนาน ตื่นเต้น ผจญภัย พร้อมทั้งเป็นการสอนศีลธรรม จริยธรรมให้แก่บุตรหลานไปด้วย นอกจากนี้ พบว่าหมอลำนิยมยกเอาเรื่อง กาละเกิดมาเล่าอยู่เนือง ๆ โดยเฉพาะลำพื้น (คือลำเป็นเรื่อง)

6.2 ต้นฉบับ

เดิมเป็นต้นฉบับใบลานอักษรไทยน้อย ท่านเจ้าคุณอรุณานุวัตรกล่าวไว้ในคำนำว่าได้ต้นฉบับมาจากวัดสว่างอารมณ์ อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด และได้ถอดออกเป็นอักษรไทยพิมพ์เผยแพร่เมื่อปี พ.ศ.2519 พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศิริธรรม อ.เมือง จ. อุบลราชธานี ขนาดความยาว 480 หน้า ในคำนำนั้นได้กล่าวว่า "หนังสือกาละเกิดนั้นชาวอีสานนิยมทุกยุคทุกสมัย และมีไว้ประจำบ้านเรือนและวัดวาอาราม ซึ่งข้าพเจ้าได้ตรวจดูแล้วมีสำนวนหนักเบาต่างกันตามความนิยม เห็นว่าสำนวนฉบับนี้พอฟังได้ และเป็นสำนวนเอกสำนวนหนึ่ง" ซึ่งแสดงว่าเรื่องกาละเกิดนี้เป็นที่นิยมอ่านกันโดยทั่วไป

6.3 ผู้ประพันธ์ และระยะเวลาที่ประพันธ์

ในตอนท้ายเรื่องมีความที่น่าสนใจอย่างยิ่ง กล่าวคือ ใจความนั้นไม่ได้บ่งบอกว่าเป็นการคัดลอก หรือกล่าวชื่อผู้คัดลอก หรืออ้างคัดลอกถวายวัดแต่ดูเหมือนจะบอกชื่อผู้ประพันธ์ไว้ ดังนี้

ในลัคนาเมืองนิทานธรรมกาละเกด

ใฝ้อ่านแล้วยอขึ้นใส่หัว

ครั้นจักฟังเทียบแท้ให้ตั้งแต่งบูชา แทนอ

มาลาหอมรูปเทียบบูชาไหว

มีในห้องโพธิญาณสอนโลก

ใฝ่แปลกรอ่านเล่นเป็นฮ้ายบาปมี เจ้าเอย

สมเด็จจุแต่งไว้กาละเกดคำกลอน

ในกรุงศรีสัตนาคนหุตแต่ปฐมกาลเค้า

องค์สมเด็จพระเจ้าเชียงใหม่ครองนั่ง

ศักราชได้พันหนึ่งร้อยตนเจ้าให้จำจื่อ นั้นก่อน

จากความที่ยกมานี้จะพบว่าได้บอกผู้ประพันธ์และศักราชพร้อมทั้งเมืองที่ประพันธ์ ซึ่งเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องกาละเกด ซึ่งสรุปได้ว่า

1) ผู้ประพันธ์ คือ สมเด็จพระสมเด็จนั้นเป็นตำแหน่งซึ่งน่าจะเป็นทางสงฆ์มากกว่าและชื่อจริงของท่าน ชื่อว่า "กุ" สมเด็จองค์นี้ไม่ทราบว่าจะใช่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นกวีของล้านช้างหรือไม่ แต่ดูศักราชแล้วไม่น่าจะใช้ เพราะเหตุว่าศักราชพันหนึ่งร้อย เท่ากับ พ.ศ.2281 ไม่นานมานี้เอง

2) กวีเป็นกวีเมืองศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์)

3) กษัตริย์คือ สมเด็จพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งเป็นสามานยนามทั่วไปของกษัตริย์เวียงจันทน์ เมื่อเทียบเคียงศักราชดูแล้ว ตรงกับสมัยพระเจ้า พระมหาบุญไชยเศรษฐาธิราช (สิริบุญสาร) ครองเมืองเวียงจันทน์ พ.ศ.2275-พ.ศ.2323 เรื่องกาละเกดนี้ประพันธ์ขึ้นเมื่อ จ.ศ.1100 ตรงกับ พ.ศ.2281 ซึ่งอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าสิริบุญสาร

ข้อสังเกต

ในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งถือกันว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรมล้านช้าง ครองราชเมื่อ พ.ศ.2176-2241 ซึ่งก่อนหน้าสมัยพระเจ้าสิริบุญสารเล็กน้อย ฉะนั้น กวีคงยังเหลือมาถึงสมัยนี้ และได้ประพันธ์เรื่องกาละเกดนี้ไว้น่าจะเป็นไปได้

6.4 เนื้อเรื่องย่อ (ให้ดูในนิทานเรื่องกาละเกด บทที่ 2)

จากเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงธรรมครองโลกได้อย่างถาวรกว่าอธรรม กวีได้เน้นเรื่อง

ศีล 5-8 ตามหลักธรรมของพุทธศาสนาในตอนท้าย และได้สร้างเมืองในสังคมอุดมการณ์ไว้ด้วย
กล่าวคือ ได้พรรณนาเมืองของท้าวกาละเกตไว้ว่า ดังนี้

นับแต่บุรมท้าวพระยาหลวงกาละเกต
เสวยอยู่สร้างเมืองกว้างขอบธรรม
อยู่สนุกสำโงธาพลไพร่
ก็ป่ทุกข์ยากไร้สิ่งแท้สำราญ
คั้นว่า สาลีข้าวในนามูลมาก
คนป่ได้ปลูกสร้างสิ่งแท้เกิดมี
กัลปพฤษ์ลุนลัวะ¹ หลากเต็มแดน
เป็นกอกกเกิดมาเหลือล้น
เหมองซ้อนดางหวิงนามน่าง²
กะตะหังโทนเร็ว³ ป่หอนมี เจ้าเอย
อันว่าโยธาท้าวเสนาน้อยใหญ่
ก็ป่บังเบียดฆ่าคณาเนื้อมอดชิวัง
มีพ่อจำศีลสร้างภาวนาเข้าคำ
ลั้วลิ่งห้เค้าคณาเนื้อเพ็งบุญ
ฝูงเขาฆ่าคั้ตรูกันเว้นห่าง
วางคาคเว้นใจมันต่อศีล
แมวหนูไว้ปฏิญาณเป็นเสี่ยว⁴ กันแล้ว
นกเค้าเว้นสหายเพียงร่วมกา
งูว่างเว้นคำซังรักเขียด
เลื่อร่วมเว้าคณาเนื้อขอดแพง
ช้างใหญ่่น้อยเป็นเสี่ยวราชสีห์
ไมตรีรักเพื่อบุญาบาท้าว
ขง⁵ พะลานกว้างคนพลอยทุกซ์มอด
อยู่ห่าง⁶ ชมแต่ซุ้มร้อนร่วมไต่
ใจยินดีตั้งดอม⁷ ผัวสนิหเชื้อ
ก็ป่คิดโลกเลี้ยวมีซู้จากผัว
เพราะเพื่อบุญาบาท้าวเทศนาสอนสั่ง
ศีล 5-8 ตั้งคาเนื้อคุดน⁸

1. ลุนลั่วะหลาก-หลังไหลพรังพรู
2. ทุกคำเป็นเครื่องจับปลา
3. ทุกคำเป็นเครื่องดักสัตว์
4. เลี้ยว-เพื่อน, สหาย
5. ชง-บริเวณ, เขต
6. ยูท่าง-สะตวก, สบาย, สนุก
7. ดอม-ด้วย, อยู่ด้วย
8. คุณน-ทุกคน, ชู, สู้ ก็ว่า

6.5 ตัวอย่าง

1) การพรรณนาฉาก กวีได้พรรณนาฉากในท้องเรื่องได้อย่างประณีต และมีโวหารลักษณะการพรรณนาชวนก ชมไม้ คล้ายกับเรื่อง ลินไซ ซึ่งแสดงว่าวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในระยะหลังคือสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ.2176-2243) จะมีสำนวนโวหารไพเราะมากขึ้น ซึ่งแสดงว่าหลังจากยุคทองแห่งวรรณกรรมล้านช้างแล้ว กวีได้เห็นแบบอย่างสำนวนที่ดี และได้มีการศึกษารูปแบบของการประพันธ์ดีขึ้น จึงเป็นเหตุให้วรรณกรรมที่เกิดขึ้นในระยะหลังนี้มีสำนวนโวหารประณีตกว่าในสมัยก่อน กล่าวคือ มีวิธีการประพันธ์ที่รัดกุมขึ้น มีการเล่นอักษร และการสัมผัสที่รัดกุมขึ้น จากเรื่องกาละเกตจะเป็นตัวอย่างได้ดี เช่น

ตอนกาละเกตเดินไพร สังเกตการเล่นเสียง ล้อเสียง มีลักษณะคล้ายกลอักษร

ภูวนาทเจ้าเดินฝ้ายแผ่นผาย
 ศรีคราญน้อยเดินเดี่ยวต้นเดี่ยว
 ม้าวิ่งข้ามเขากว้างเถื่อนกว้าง
 กุมารท้าวหง' กระสันออกสัน
 คิดถึงแม่แจ่มเจ้าหิวให้ช้ำไซ'
 หลิง' ดอกไม้ก้านทอง' บุญกอง
 บากียินตีผายล่าคอยยามคล้อย
 ภูมีเข้าดงเลาแสนเหล่า
 หลิงลำไม้ลำเลียน' ป่าเลียน'
 ศรีสะอาดท้าวทุกซ์แห่งโฮยแสง'
 ในดงหลวงกว่าไกลฤาไกล
 อาซาไนยข้ามเขาค้ำยามค้ำ
 ภูวนาทเจ้าใจสลึง' รุ่งหลัง

ทุกห้องนอนไม้ห้องซ่อเซียวนิล พุ่มเยอ
 ดงหลวงตั้งมีดมุงเป็นมุ้ง
 ดงหลวงชั้นไพรขวาง⁹ เป็นช่วง¹⁰
 หลิงล่าไม้ดงล้าน¹¹ ป่าศาล
 ภูซัยท้าวทยานดอยเดินค่อย
 เห็นแต่ดอยใหญ่่น้อยเป็นถ้ำถ้ำถ้ำ
 เห็นดอกไม้ก้านก่องอินทร์กรอง
 เห็นแต่เครือหนามหวายป่ากระจายเป็นด้าย
 อาซาไนยผ้ายดงยางเยื้อนย่าง
 ภูวนาทเจ้าใจหิ้วหอดหิว
 ฟังยีนกตปุ่ดร้องในเหล่า¹²ดอนเล่า พุ่มเอย
 ทะเนิงคราญฮ่ำไฮ หังให้
 เรไรร้องในดงเสียงส่ง
 ผีป่าร้องแลง¹³ เข้าหง่ามเหงา
 นกเค้าบินแอ้วเสียงแมว
 แสงแสวบินเลียบเขายามเช้า
 ศรีคราญน้อยโสกาใจหวา ฯลฯ

อธิบายคำ

1. ทง - ทรวง ถ้ำน - ระดับ, ชั้น
2. ฮ่ำไฮ - ร่ำไร ถ้ำน - ลดหล่น
3. หลิง - มองดู, พิศดู หลิงล่า ก็ว่า
4. ก้านก่อง - งดงาม
5. เลียน - เรียบ, เลื่อนไป
6. เลียน - เรียงเป็นระเบียบ
7. โฮยแสง - โรยแรง
8. สลั้ง - สะดุ้ง, พวง
9. ขวง - ขวาง
10. ช่วง - ขอบ, บริเวณ
11. ล้าน - ไม้ล้าน
12. เหล่า - ป่าละเมาะ
13. แลง - เย็น, ตอนเย็น

ข้อสังเกต การเล่นเกม ล้อเสียดมีลักษณะคล้ายกับกลอนกลบท ซึ่งพบในวรรณกรรมสมัยหลังพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เมื่อก่อนนั้นไม่ค่อยนิยมเล่นสัมผัสอักษรแบบกลบทเช่นนี้ (แต่มีเล่นอักษรแบบอื่น)

2) *สภาพชีวิตของชาวบ้าน* วรรณกรรมอีสานเรื่องกาละเกด กวีไม่ละเอียดที่จะเน้นให้เห็นความสำคัญของชาวบ้านไพร่ฟ้าประชาชน กล่าวคือ ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ กวีจะพรรณนาถึงชาวบ้านได้มีส่วนในกิจกรรมนั้น ๆ อยู่เนื่อง ๆ ซึ่งการกล่าวถึงสภาพชีวิตของชาวบ้านนี้ ทำให้เราทราบถึงสภาพชีวิตของชาวบ้านในสมัยยุคนั้นได้อย่างดียิ่ง

อีกประการหนึ่ง เป็นการสื่อให้เห็นว่า ชาวบ้านในสังคมอีสานโบราณนั้นมีส่วนร่วมในกิจกรรมของบ้านเมือง และดูเหมือนว่าช่องว่างระหว่างชนชั้นเกือบจะไม่ปรากฏมากนัก แม้ว่าในสมัยหลัง ๆ นี้ ความใกล้ชิดในการร่วมกิจกรรม และพิธีกรรมต่าง ๆ ของบ้านเมือง ระหว่างชาวบ้านกับชนชั้นปกครองยังคงดำเนินมาด้วยดี เช่น ในราชพิธีไหว้ผีมเหสักข์หลักเมือง หรือพิธีตอกหลักบ้านหลักเมือง เป็นต้น ชาวบ้านยังมีบทบาทในพิธีกรรมเหล่านั้นมาก ฉะนั้น กวีผู้ประพันธ์เรื่องกาละเกดนี้ จึงเน้นความสำคัญของชาวบ้านในการร่วมพิธีกรรมของบ้านเมืองอยู่เนื่อง ๆ เช่น ตอนแห่ขบวนต้อนรับทำวกาละเกดเข้าสู่เมืองพาราณสี กวีก็ได้บรรยายไว้ ดังนี้

เครื่องเครื่องก้องกงบนฟ้าเคลื่อน
เสียงเสพเจ้าออรอองกล่อมกลม
สาวงามเลื่อมคันยุ¹ คับคั่ง
ชั้นแซกฟ้า² โกลงฟ้าอ่านสาร
ทมทมก้องเมามัวมวนมี²
โชคสำร้างฝูงหม้ายหมูเือง³
สัพเพพร้อมปนสาวสมบัว
คีตฮอด⁴ ลูกเจ้าลุ่มฟ้าแพงข้างล่องไป
หญิงชายรู้เรียงกลกานท์ย่อย
บางพ่อง⁵ เกลียววง⁶ หน้าจา⁷ ชูตุงเดิน
อ้ายนี้มักหม่อมน้องเป็นยิ่งอจินไตย น้องเอย
คือดั่งเดือนดาวใส่อัจบาย⁸ เอาได้
คือดั่งอาซาไฉยมาเดินทางหิวหอด
มาผ้อ⁹ น้ำในสั่ง¹⁰ เบ็งตาย¹¹ นั้นแล้ว
สาวจาตัน¹² ดอมชายโยหยอก¹³
น้องนี้ เพียงดั่งมาลาสร้อยบานเรื่องในป่า

กลิ่นบ่หอมลุดลุ่มดมแล้วก็เล่าวาง นั้นแล้ว
 แม่นถึงภุมรินทร์กลัวดวงหอมเอากลิ่น
 ดอกไม้บ่หอมร่วงเราเห็นแล้วก็เล่ากราย
 แต่นั้น ไทระเม็งหลิ่น¹⁴ โชนหนึ่งเดินไต่
 กวัดแกว่งพ้อนลาค่างหอกทวน
 หัวโชนพ้อนตึงตางลือกลาก
 ถือแบกค้อนตะบองเดินดั่งลิตี
 พวกหนึ่งตนโตแต่้มลายเลื้อออกเหล่า
 ตาเหลือกม่านทวนไค้ดั่งลิแหง
 สาวรามร้องหว่านชีสว่า¹⁵
 บางพ่องเนาเหล่าลุ่มกุ่มกลัวกอดสาว
 ท้าวเซชายไปมากลิ่งเลือก
 จับแจ่ง¹⁶ ผ่าสาวร้องบีบนม
 ชมเซลัมเมามัวอยู่ม่วน¹⁷
 บางพ่องใส่สวก¹⁸ หลิ่นสาวน้อยหยอกโย
 แช่วแห้วตามทางยูห่าง²⁰
 กะลิ่ง²¹ ม่ายพ้อนระเม็งเดินไต่หนึ่ง
 ราชาเจ้าทวนพลเดินตุง

อธิบายคำ

1. คัญ - ร่ม, กางร่ม
2. มวนมี - เสียงดัง
3. โถง - นักเลง
4. คืดฮอด - คิดถึง
5. พ่อง - พวก, บางพวก, เหล่า
6. งวก - หั้น, เหลียวมอง
7. จา - พุด, เจรจา มักใช้ว่า จาด้าน
8. บาย - จับ, ลูบคลำ
9. ผ้อ - พบ, เห็น
10. ล้าง - ป้อน้ำ
11. เบ็งตาย - ดูเฉย ๆ, มองเห็นเปล่า ๆ

12. จาด้าน	พูดจา, เจรจา
13. ไยหยอก	หยอกเย้า
14. หลีน	เล่น
15. ซี้สว่า	เสียงดัง
16. แจง	แก้, ถอดผ้า, แจง ก็ว่า
17. ม่วน -	สนุกสนาน
18. สวก	พูดทะเล่โลม, พูดใส่
19. ไย	เย้า, หยอกเอิ้น
20. ยูห่าง	สะดวก, สนุก
21. กะลิ่ง	นางละคร

ข้อสังเกต จากตัวอย่างที่ยกมานี้ เราจะทราบถึงสภาพของชาวบ้านได้อย่างดี โดยเฉพาะค่านิยม สภาพชีวิตของสังคมอีสานโบราณ เช่น มีการอ่านหนังสือเป็นประหนึ่งมหรสพ (ขับแขกพ็อน โคลงพ็อนอ่านสาร) หญิงชายชาวเมืองรอบรู้ในการแต่งโคลงกลอนเป็นอย่างดี (หญิงชายรู้เรื่องกล กานท์ย่อ) นอกจากนี้ ทำให้ทราบถึงมหรสพที่นิยมกันในสมัยนั้น มีโขน ระเม็ง กายกรรม (เต็นไต) หนัง ใต้ลวด (ใต้หนัง) รำพ็อน ฯลฯ กวีได้พรรณนาถึงการหยอกเย้าเล่นหัวระหว่างหนุ่มสาวไว้อย่างดีเยี่ยมจนเห็นภาพพจน์และค่อนข้างจะมีอารมณ์ขัน เช่นพวกที่เมาเหล้าที่รังแกสาว ๆ ซึ่งเป็นสภาพจริงของชีวิตไทยในสังคมชนบท แม้กระทั่งปัจจุบันนี้

3) **คำพญาภาษิต** กวีได้สอดแทรกคำภาษิต สุภาษิตไว้ในเรื่องโดยตลอด คำภาษิตเหล่านี้ กวีก็คองนำมาจากคำพญาภาษิตต่าง ๆ ของท้องถิ่นนั่นเอง โดยมาปรับปรุงให้สอดคล้องเข้ากับลำดับขั้นตอนของเนื้อเรื่อง-เช่น

(1) ตอนท้าวกาละเกิดพบกับนางมาลีจันทร์ได้กล่าวเกี่ยวพาราสีว่า "พี่รักน้องแต่น้องไม่ปราณีพี่" ก็เหมือนกับ เอาไซมาดักปลาอยู่ใต้น้ำ มันไม่มีไซด ไม่ฉมวย ถูกปลาหรือไม่ถูกปลา ก็ตามแต่ ดังนี้

อายนี้เป็นดั่งไซใส่ใต้หลังหล้าบหมาน

ถิกก็ใส่ไว้บถิกก็ใส่ไว้ตามช่างกะเยิมปลา

(2) นางมาลีจันทร์ได้กล่าวตอบว่า เมื่อได้นางแล้วจะลืมหืมเหมือนกับปลาเน่าค้ำบนดินคอยน้ำฝน ทำจอมกษัตริย์เหมือนดั่งฝนท่าแก้วที่จะตกลงมา (เพื่อช่วยชีวิตปลา) ดังนี้

อย่าได้โลลา' น้องวางเสียร้างเปล่า

เป็นดั่งปลาเน่าค้ำดินแห้ง่อง' ฝน นี้แล้ว

อันว่า จอมกษัตริย์บุญครามมาไผด' น้องนี้

เหมือนดั่งฝนท่าแก้วระงมกลุ้มหลังลง แลเด

(1. ไลลา - ลีมา, ไล ก็ว่า 2. งอง - คอย, งอง ก็ว่า 3. โผด - โปรด)

(3) คำภษิตเปรียบเทียบความรักว่า ถ้าบุญไม่ต้องกันแล้ว จะทำฉันใดก็ต้องแคล้วกัน คือตอนที่ท้าวกุมพลลักพานางมาลีจันทร์ไป แต่ก็ไม่เห็นนางทั้ง ๆ ที่นางอยู่บนรถนั่นเอง ซึ่งกวีได้ ยกเอาคำภษิตที่เชื่อว่าการมีคู่ครองกันนั้นย่อมต้องแล้วแต่บุญที่เคยร่วมสร้างกันไว้ชาติ ปางก่อน ถึงแม้จะฝันดวงชะตา ย่อมเป็นไปไม่ได้เหมือนกับจะทำฝ่ายกันแม่น้ำก็หากหักพัง โสค ไม่อำนาจทอดแหเท่าไรก็ไม่ได้ปลา นาคาคน้ำจะทำเหมือนเอาน้ำใส่ แต่น้ำไม่ไหลเหมือนกับเอาน้ำ ขึ้นโพน (ที่สูง) ฯลฯ ดังนี้

บุญบ่ดอมกันสร้างแสนสืปองก็ยินยาก
แสนสืปันแม่น้ำฝ่ายต่อนหากขาดกลาง
ปลาบ่หมาน¹ แสนสืเอาแหหวาน
ซ้องไปร้องรำให้หาต่อนต่ง² ปลา
นาเขินน้ำจักแปง³ เหมือนเข้าใส่
น้ำบ่ไหลท่อยคือเอาขึ้นสู่โพน
คือใจบ่ใสต่อแก้วแยง⁴ เงากีบส่อง
ใจบ่ใสต่อซ้องตีได้ก็บ่ต่ง นั้นแล้ว

1. หมาน - จมวย, มีโชค, เฮง 2. ต่ง - รับ, คอยรับ
3. แปง - สร้าง, ทำ 4. แยง - มองดู

4) ความผูกพันระหว่างเครือญาติ วรรณกรรมเรื่องกาละเกดนี้ กวีได้เน้นความผูกพัน ระหว่างพ่อแม่-ลูก และพยายามสอนให้ลูกระลึกถึงคุณบิดามารดาอยู่เสมอเช่นที่นางมาลีจันทร์ ขอติดตามท้าวกาละเกดไปด้วย ท้าวกาละเกดได้กล่าวถึงภษิตโบราณ ให้นางได้คิดว่า

โอนอ น้องเอย
เจ้าอย่าโล¹ วางไว้สองมือพ่อแม่
บ่ควรร² ปะไปโล¹ไว้เมืองบ้านสิหม่นหมอง
บ่ควรรโลวางถีม³ พงศ์พันธุ์พี่น้องเก่า
บ่ควรรละเผ่าเชื้อหนีไปย่อง⁴ ว่าเพื่อนดี

- (1. โล - ลีมา, หลง 2. ปะ - ละเลย, หย่า, ร้าง
3. ถีม - ทั้ง 4. ย่อง - ยกย่อง)

5) ค่านิยมในจริยธรรมกวีได้นำเอาหลักธรรมของพุทธศาสนาสอดแทรกไว้ในเรื่องราวโดย ตลอด โดยเฉพาะศีลห้าข้อห้ามของพุทธศาสนาห้าประการ ซึ่งเป็นข้อห้ามเบื้องต้นที่สามารถ ควบคุมสังคมให้สงบสุข ซึ่งกวีเห็นความสำคัญของการรับศีลห้าว่า สามารถจะเป็นเครื่องกำหนด

ให้สังคมอยู่ได้อย่างปรกติสุข โดยไม่ต้องใช้กฎหมายเป็นข้อบังคับของสังคม ฉะนั้น กวีจะสอดแทรกหลักธรรมของพุทธศาสนาในเรื่องอยู่เนื่อง ๆ เช่น

ทง¹ ศิลสร้างบารมีทุกเช้าค่ำ
จำจื่อ² แจ้งปมีล่าย³ พราง⁴
ไผผู้ทานทอดเนื้อในฮิตกามคุณ
หญิงพาลานอกใจบิดาเลี้ยง
ผิดธรรมแท้ประเพณีคลองร่วม แท้ตาย
อันหนึ่งอย่าได้โลบเลี้ยวบังเกิดโจโร
ฝูงนี้เป็นโศสบบาปจวนจำใกล้
ผิดศีลแท้ขโมยทองพ่อแม่ พี่เอย
อันหนึ่งมีของสิ้นเงินค่าทานทอด
ก็จึงได้บังเกิดบุญค่าส่งถึง เจ้าเอย
ของนอกเนื้อทานทอดในธรรม
จึงจักเป็นกองบุญชาติสิมาภายหน้า
อันหนึ่งทงศิลหมั้นกาวนาเช้าค่ำ
ก็จักเป็นเหตุให้หอม⁵ เกื้อยิตยาว
ฝูงนี้เป็นบุญกุศลนำวส่ง

- (1. ทง - ทรง 2. จื่อ - จดจำ 3. ล่าย - โททก
4. พราง - อำพราง 5. หอม - เก็บ, รักษา เช่น เก็บหอมรอมริบ)

ข้อสังเกต ใจความที่น่าสนใจยิ่งตอนหนึ่งคือได้มีการยกเรื่องสินไซ (สังข์ศิลป์ชัย) ขึ้นมากล่าวแสดงว่าเรื่องท้าวกาละเกดนี้ประพันธ์ขึ้นหลังเรื่องสินไซ กล่าวคือตอนที่ท้าวกาละเกดเกี่ยวนางมาลีจันทร์ ท้าวกาละเกดได้ยกนิทานเรื่องสินไซมาเป็นอุทาหรณ์ ดังนี้

แต่นั้นยังมีสังฆบาทท้าวชั้น¹ ชื่อสินไซ
จรดลไปฮอด² สะพังเซา³ ยั้ง
เลยเล่ามีสาวเชื้อกินรีลงอาบ
ยินแมนแม้ง⁴ มโนให้ชอบพระทัย
พระก็ดำน⁵ กล่าวน้องร่วมเรียงสอง
เสน่หารักร่วมเฟือแผงนั้น
ครั้นมาถึงห้องเบ็งจาลนครราช
ตกแต่งใช้โอมน้อยหม่อมแมน

สองก็ได้ก่อสร้างเสวยราชย์เรื่องรมย์

อันนี้คลองโบราณกล่าวตำนานขุน

- (1. ขึ้น - นั้น 2. ฮอด - ถึง 3. เชา - หยุต, พัก
4. แม้ง - ปรารภนา, ยินดี 5. ต้าน - พุด, กล่าว

ฯลฯ

7. วรรณกรรมเรื่องปลาแดกปลาสมอ

เป็นวรรณกรรมที่เล่าถึงชีวิตชายหนุ่มที่ทำปลาร้าขาย ในตอนต้นเรื่องได้บอกที่มาของนิทานเรื่องนี้ว่ามาจากบุษบาซาดก โดยกล่าวว่า พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นท้าวบุษบาอาศัยอยู่กับย่าเมื่ออายุ 10 ปี อ้อนวอนให้ย่าไปซื้อเบ็ดตกปลามาให้ เมื่อได้เบ็ดตกปลาแล้วก็หาปลาได้มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปลาสมอหรือปลาหมोजึงหมักทำปลาร้าฝากนายสำเภาไปจำหน่ายถึงเมืองพาราณสี พระอินทร์มีความเมตตาเปลี่ยนปลาร้าปลาสมอที่มีกลิ่นเหม็นให้มีกลิ่นหอมอบอวลไปทั่วเมือง นายสำเภาที่รับฝากจึงนำปลาร้าไปถวายกษัตริย์แห่งพาราณสี พระองค์จึงแกล้งเอาทองคำ แก้วแหวนที่มีค่าใส่ในปลาร้าเอาปลาร้ากลับไปข้างหน้าฝากไปกำนัลท้าวบุษบา ท้าวบุษบานึกว่าเป็นปลาร้าเหมือนเดิมก็ไม่สนใจเปิดดู ใช้ชีวิตอยู่อย่างยากจน ต่อมาฝากไปปลาร้าที่มีทองคำอยู่ภายในไปขายที่เมืองราชคฤห์ พ่อค้านำไปถวายเป็นบรรณาการแด่กษัตริย์ พระองค์เปิดออกดูพบเพชรนิลจินดามากมาย จึงให้หาโหรหลวงมาทำนายดวงชะตา ของเจ้าของไปปลาร้า โหรหลวงทำนายว่าท้าวบุษบาเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการมาก เจ้ากรุงราชคฤห์จึงส่งลูกสาวซึ่งโหรบอกว่าเป็นเนื้อคู่กันมาเป็นของกำนัลท้าวบุษบา พระธิดาชื่อนางมาตฟ้า เจ้ากรุงราชคฤห์ชื่อนริดาสาวไว้ในโพรงงาช้างทิพย์ ส่งมากำนัลท้าวบุษบา เมื่อท้าวบุษบาได้รับงาช้างทิพย์ก็เอาไปเก็บไว้นอกเมือง นางมาตฟ้าจึงออกจากโพรงมาเฝ้าที่อยู่อาศัยให้ดีกว่าเดิมอยู่กินกันฉันสามีภรรยา ชาวท้าวบุษบามีภรรยาสวยได้ยินไปถึงท้าวพรหมทัต ท้าวพรหมทัตต้องการนางมาตฟ้าไปเป็นมเหสีตน จึงใช้ให้ท้าวบุษบาไปเมืองสวรรค์ เมืองนรกเพื่อจะนำของฝากไปให้ญาติตน ท้าวบุษบาก็ทำได้ ท้าวพรหมทัตอยากจะไปสวรรค์ไปนรกบ้าง ท้าวบุษบาจึงแนะนำโดยให้เผาตนเองท้าวพรหมทัตก็ปฏิบัติตามจึงสิ้นชีวิต ท้าวบุษบาได้เป็นกษัตริย์สืบแทนต่อมา

ตัวอย่าง

1) วรรณกรรมเรื่องนี้สอนคติธรรมเรื่องโทษของการหมกมุ่นในกามคุณและสอนศีลห้าแก่ประชาชนดังกล่าว

ให้พากันเขียนสู่ปาณาติบาต

เว้นจากการฆ่าสัตว์โดยย้ายหมายได้จ่องเวร

บาปนั้นมีโทษมากน้อยตามแต่กระบวนคุณ
สัตว์นั้นมีคุณหลายดั่งงัวควายช้าง
มันทำนาให้ทั้งเกวียนลากแก่
มันมีคุณเที่ยงแท้คนได้พึ่งแยง
กินคุณแล้วส่งเล่ากินขึ้นต่อ
ปฏิกิริยาต่อก้อยสังกินขึ้นปล้ำคอย
อทินนานั้นอย่าลักเอาของท่าน
เว้นชโมยให้ได้ตนเจ้าอย่าเอา
อย่าเป็นฮ้ายให้สัตย์ชื่อในใจ
ตั้งแต่เข็มเล่มเดียวอย่าไปเอาควรวิน
อย่าเป็นโจรฮ้ายตามทางยาดแยง
ชิงเอาของเพื่อนห้ามหวงไว้บัด
แม่เหล็กงัวควายช้างสันเดียวให้เว้นห่าง
บังเบียดเอาที่ใส่หน้านี้เป็นฮ้ายบาปเวร
กาเมเว้นอย่าไปชมเมียท่าน
อย่าไปสมเสพซอสนใจฝั้นเกี่ยวกามแท่น
มิสสาจารย์คือการทำชั่ว
สมเสพซู้เป็นฮ้ายบาปเวร
ผิวเพื่อนห้ามให้เว้นห่างหนีไกล
อย่าไปชิงเอาผิวเขาบาปเวรชนำต้อง
ลูกเมียเพื่อนหวงห้ามแล้วอย่าไปโลกกาเมแท่น
มันจักเป็นไฟเผาจุดลนในเนื้อ
มุสาวทนั้นอย่าได้ล่ายทางตัวะแท่น
มันเป็นกรรมทางวาจาปากเหม็นเป็นฮ้าย
อย่าได้ไว้ปิ่นไปไปมา
เว้าให้มีสัจจะจึงแมนคองศีลเกี่ยว
ความเว้านี้เป็นยิ่งไฟลน
อย่าได้อำพางตัวะดั่งแลนสองลัน
จักมีเวรังช่องถึงตนฮ้อนแสง
แนวเชื้ออึ่งเพ้าความเว้าฆ่าโต

อย่าได้ไว้วางใจความบ่มมีทาใส่
ใจอย่าเหมือนดั่งไม้มีด้วงมุ่นใน แท้เนื้อ
สุราเหล้าเมรัยให้เว้นขาด
ไฟประมาทศีลข้อนี้ปัญญาน้อยถ้อยพะหย่า
สุรานี้เป็นยากินเข้าเซบ
ท้าวอย่าเป็นนักเลงซี้เหล่าเมาฮ้ายบาปหนา
มันจักเกิดโรคฮ้ายเป็นสิงทอนปัญญา
เจ็บในไตพุงพยาธิตองถึงเนื้อ
คนกินเหล้าเมาแล้วประมาท
คนซี้เหล่ากินแล้วประมาทคุณ
นอกจากนี้ จะสอนศีลทำให้แก่ผู้อ่านอย่างซี้ให้เห็นคุณโทษแล้ว ปลาแดกปลาสมอยังได้
2) บรรยายถึงสภาพการค้าของพวคนายฮ้อยซึ่งเป็นสภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสานไว้ว่า

คือลีไปเที่ยวค้าเมืองใหญ่ราชคฤหะ
นำข้าวเขานองงาหมูหนังเสื่อซ้าง
ปีกนกชุมหัวล้านกดแกงคอก่าน
ทางนกยูงอั้งแน่นสะเภาค้าจ่ายขายนั้นแล้ว
แต่นั้นยังมีญาติพี่น้องทางแม่บาคาน
เป็นพ่อค้าเกวียนแต่เหิงนานแล้ว
จักไปทำการค้าทางเกวียนต่างประเทศ
ชื่อว่่านายฮ้อยค้าป้องพ่อค้าเที่ยวซ้อจ่ายขาย
บ่าวบ่าวท้าวทักซี้ยากอนาถา
ขอฝากปลาแดกปลาสมอพ่อลุงนายฮ้อย
เอาไปขายให้ทางไกลต่างประเทศแต่ถ้อน
ท้าวขออนจ้อย ๆ ลุงท้าวบ่หลิง
เกวียนลุงเต็มเหม็ดแล้วของขายมีมาก
หาบ่อนใส่บ่ได้เอาไว้เมื่อลุน ก้อนเทอญ
ท้าวจึงไปกล่าวเว้าฝากท้าวคำมูล
ก็บ่สมประสงค์บอกเต็มเหม็ดแล้ว
เพิ่นเป็นนายฮ้อยซ้างเดินประเทศทางไกล
มีซ้างสามโตแหงหลังเต็มแน่น

จึงไปหานายฮ้อยเดินทางโคตาง
เพื่อนไปขายความต่างบ้านประสงค้ให้ช้อยเหลือ

8. ท้าวกำกาดำ

เป็นวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมในสังคมมนุษย์ประการหนึ่ง คือมนุษย์ไม่ยอมรับ
ความสามารถ ความดีงาม ที่แฝงอยู่ในรูปกายที่อัปลักษณ์ ท้าวกำกาดำตัวเอกของเรื่องนี้มีรูปร่าง
อัปลักษณ์เป็นที่รังเกียจของคนทั่วไป แม้กระทั่งแม่ของตนเองก็นำเอาไปลอยแพล่องน้ำ พระอินทร์
ร้อนอาสน์ส่งกาดำมาเป็นแม่นมคอยเลี้ยงจนเติบโตใหญ่จึงได้ชื่อว่า กำกาดำ

เมื่อท้าวกำกาดำเติบโตขึ้นได้อาศัยอยู่กับย่าจำสวนคนเฝ้าสวนของกษัตริย์ วันหนึ่งธิดา
ทั้งเจ็ดของกษัตริย์มาชมสวนท้าวกำกาดำแอบดูนางทั้งเจ็ดแล้วเกิดผูกใจรักใคร่นางสุนธิดาคนสุดท้าย

ท้าวกำกาดำมีความสามารถพิเศษในทางเป่าแคนและร้อยดอกไม้ จึงร้อยดอกไม้เป็นรูป
หนุ่มเซยชมสาวฝากไปให้นางสุน ครั้นถึงเวลากลางคืนท้าวกำกาดำเป่าแคนไปเที่ยวในเมืองเสียด
แคนแสนไพเราะของท้าวกำกาดำได้ยินไปถึงหูเจ้าเมืองและนางสุน เกิดความพอใจจึงรับสั่งให้เป่า
แคนถวาย ท้าวกำกาดำจึงถือโอกาสลักลอบได้เสียกับนางสุน ต่อหลังพระอินทร์มีความเมตตา
ช่วยให้ท้าวกำกาดำมีรูปร่างที่งดงามท้าวกำกาดำ จึงส่งย่าจำสวนให้ไปขออนางสุนธิดาเจ้าเมืองมาเป็น
คู่ชีวิต เจ้าเมืองขอลินสอดมากมายและขอให้สร้างสะพานเงินสะพานทองจากบ้านย่าจำสวนไปถึง
วัง พระอินทร์จึงลงมาช่วยเนรมิตให้ ท้าวกำกาดำจึงได้พระธิดาและมีความสุขในชีวิต

คติที่ได้จากวรรณกรรมเรื่องนี้คล้ายกับเรื่องแก้วหน้าม้าและสังข์ทองคือเป็นเรื่องของคนที
ข้างนอกซรุชระแต่จิตใจงดงามเข้าทำนองที่ว่า **ผ้าขี้ริ้วห่อทอง**

ตัวอย่าง

- 1) ให้อารมณ์ขันแก่ผู้อ่านพอสมควรเพราะความขี้เล่น ซ่างเจรจาของท้าวกำกาดำ ดัง

ตัวอย่าง

เจ้าผู้ฮ้อยฮ้อย¹ หน้าท้าวกำกาดำ
บา² ก็จาคำแข็งต่อยายคี่ค้อย
ท้าวก็ปากจ้อย ๆ ฮ้อยอิน³ กินนะรี
ช้อย⁴ ปักลัวเกรงสัง⁵ ท่อไยของน้อย
ชาติที่ดวงคนนี้ยังขวง⁶ ไว้ก่อนยายเอย
เพื่อนลีไหลล่องน้ำต่างให้ชุ่มเย็นหันถอน
เจ้าอดสา⁷ เลี้ยงช้อยไว้บุญหลายหลอน⁸ ใหญ่

คุณเจ้ามีหมั้นตื้อ^๑ เมื่อหน้าซ้อยบลิ้มย่าเออย
ซ้อยจักไผด^{๑๐} ให้เจ้าเป็นสาวสองเทื่อ^{๑๑}
ซ้อยลีให้ผู้บ่าวสำน้อยเที่ยวขึ้นย่องลง ทั้นแล้ว

อธิบายศัพท์

1. อ้อยฮ้อย - ผุดผ่อง
2. บา - คำเรียกชาย, บาท่าก็ว่า
3. อ้อยอิน - อากาเรียบร้อย
4. ซ้อย - จัน
5. ลั้ง - ไฉน, อย่างไร
6. ขวง - อัมมงคล, เสียดจัญไร
7. อดสา - อุตสาห
8. หลอน - หาก, จนกว่า
9. ตื้อ - พันล้าน
10. ไผด - ไพรด
11. เทื่อ - ครั้ง

ความว่าท้าวท่ากาดำพูดกับยายว่า ข้าไม่เกรงกลัวภัย (จากพระราช) เลยไซ้ชะตา ยัง
ไม่ตีตอหนี แม่แต่เขาเอาลอยน้ำข้าก็ยังมีชุ่มเย็น การที่ยายเลี้ยงข้าก็มีบุญคุณมากหมั้นตื้อภายนอกหน้า
ข้าจะไม่ลืมข้าจักให้ยายเป็นสาวอีก 2 ครั้ง ข้าจะให้หนุ่มน้อยย่องเข้าหายาย

- 2) นอกจากนี้เมื่อพรรณนาถึงความไพเราะของเสียงแคนก็กล่าวไว้อย่างมีอารมณ์ขันว่า
ท้าวก็เป่าจ้อย ๆ อ้อยอินกินนะรี
บุญมีเลยเป่าแกลงดั่งก้อง
เสียงแคนดั่งม่วนแม้ง^๑ พอล้มหลูด^๒ ตายไปนั้น
ท้าวก็เป่าจ้อย ๆ คือเสียงเสพเมืองสวรรค์
ปรากฏดั่งม่วนก้องในเมืองอ้อยอิน
เป็นที่ใจม่วนดินดอมท้าวเป่าแคน
สาวฮาม^๓ น้อยวางหลา^๔ มาเบ็ง
เขาก็ปบพั้งฟ้า^๕ ดินต้องถิกตอ
บางผ่อง^๖ ป่า^๗ หลาไว้วางไปหังแลนก็มี
บางผ่องเสื้อผ้าหลูดออกข้าเลยเดินแลนไปก็มี
ฝูงคนเฒ่าเหงาอนนหายสว่าง^๘ (สว่าง)

สาวแม่ฮ้างคะนิงไอ้อ่าว' ผัว
ฝูงพ่อฮ้างคิดฮ่ำคะนิงเมีย
เหลือทนทุกซ้อยู่ผู้เดียวนอนแล้ง
เป็นที่อัศจรรย์แท้เสียงแคนท้าวกำ
ไผ่ได้ฟังม่วนแม้งใจสว่างหว่างเว¹⁰
ฝูงกินข้าวคาคอค้างอยู่
ฝูงอาบน้้ำป่าผ้าแล่นมา
บมีไผ่ไอ้อัจามไอ้สังค้อยู่

อธิบายศัพท์

1. แม้ง - ประรณหา, ซอบใจ
2. หลุด - ใจหายใจคล้ำ
3. สาวฮาม - สาวรุ่น
4. หลา - ไนปั้นฝ้าย
5. ฟังฟ้า - รีบเร่ง
6. ผ่อง - บาง, บ้าง
7. ป่า - ทอดทิ้ง
8. สว่าง - สว่าง, โส้ง
9. อ่าว - คิดถึง
10. หว่างเว - พะวงหน้าพะวงหลัง

9. สุพรมโมกขา

9.1 ที่มาของเรื่อง

ตามต้นฉบับกล่าวว่า เป็นชาดก สมัยเมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็น สุพรมโมกขา ได้ตรวจดูจากเรื่องปัญญาสชาดกแล้ว ไม่พบว่ามีเรื่องสุพรมโมกขา ฉะนั้น วรรณกรรมเรื่องนี้ น่าจะเป็นนิทานพื้นเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ภายหลังก็ได้ประพันธ์ขึ้นมาใช้อ่านกัน แต่เพื่อให้เรื่องราวหลังขึ้นจึงแต่งให้เป็นเรื่องชาดก โดยขึ้นต้นเรื่องลักษณะเดียวกับชาดก ที่เราเรียกกันว่า ชาดกนอกนิบาต ซึ่งมีปรากฏอยู่โดยทั่วไปในภูมิภาคอีสาน

9.2 ต้นฉบับ

เรื่องสุพรมโมกขานี้ค่อนข้างจะแพร่หลายมากเรื่องหนึ่งของวรรณกรรมอีสาน เพราะเหตุว่าเนื้อเรื่องสนุก เป็นเรื่องการต่อสู้ระหว่างความดี กับความชั่ว และเป็นการต่อสู้ระหว่างชนชั้นด้วย

ซึ่งเรื่องนี้เป็นเรื่องที่สะท้อนสภาพของสังคมให้เห็นได้ชัดมากกว่าวรรณกรรมประเภทพุทธศาสนา จากการศึกษาพบว่าความต้องการผู้ปกครองของชาวอีสานต้องการผู้ปกครองที่อยู่ในศตวรรษที่ 21 อย่างยิ่ง แต่อย่างไรก็ตาม การแก้วิกฤติของเรื่องก็ใช้แนวปรัชญาทางพุทธศาสนานั้นเอง การวิเคราะห์เนื้อเรื่องจะพบว่าวิพากษ์ชี้ให้เห็นอำนาจบารมี กับคุณความดีนั้น คุณความดีมีผลเหนือจิตใจมหาชนมากกว่าอำนาจ และยอมชนะอำนาจบารมีในที่สุด โดยไม่ต้องใช้ความพยายามเพียงไร ซึ่งตรงกับพุทธปรัชญาว่า ธรรมะย่อมชนะอธรรม เสมอนั่นเอง

ต้นฉบับส่วนใหญ่พบมากที่สุดที่ จ. นครพนม อุตรธานี เช่น

- วัดโคกกลมย์ฉิมมาวาส ต.บ้านกลาง อ.เมือง จ.นครพนม
- วัดโพธิ์คำ ต.นาท่า อ.ธาตุพนม จ.นครพนม
- วัดทรายทอง ต.บางทรายใหญ่ อ.เมือง จ.มุกดาหาร
- วัดอุตตมวาราราม ต.หายโศก อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี
- วัดศรีสมพร ต.นาวิ อ.เมือง จ.หนองบัวลำภู

ฯลฯ

9.3 เนื้อเรื่อง

พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นคณยากจนพ่อเป็นคนขอทานเลี้ยงชีพ สุปรมโมกขาเกิดมาพร้อมกับสุนัขเก้าหางซึ่งเป็นสหชาติ กำพร้าแม่แต่เด็ก ๆ เมื่อพ่อตายด้วยความกตัญญูจึงนำซากศพของพ่อไปไว้ที่ปลายนา และปรนนิบัติซากศพพ่อด้วยคารวะ ไร่นาของสุพรมโมกขาเจริญงอกงามเพราะอาณาภาพแห่งความกตัญญู พระอินทร์ได้ส่งนางไซฟ้ามาช่วยทำงานกับสุพรมโมกขา โดยซ่อนอยู่ในกะโหลกศีรษะศพพ่อ สุปรมโมกขาแอบดูจึงพบว่าคนที่มาช่วยตนทำงานนั้นอยู่ในกะโหลกศีรษะของศพพ่อ เมื่อเจรจาเข้าใจกันดีแล้วทั้งสองก็อยู่กันฉันสามี-ภรรยา พระราชาทราบกิตติศัพท์ความงามของนางไซฟ้าจึงลั่นแกล้งสุพรมโมกขา เพื่อหาความผิดจะได้เอานางเป็นสนม เช่นทำชนไก่ ชนวัว ฯลฯ แต่ก็แพ้สุพรมโมกขาทุกครั้ง ประชาชนก็เลื่อมใสศรัทธาสุปรมโมกขายิ่งขึ้น ภายหลังเจ้าเมืองไซให้สุพรมโมกขาไปหาดอกบัวจากเมืองบาดาลมาปลูกเพื่อถวายพระองค์ สุปรมโมกขากลับได้เมียอีก 2 คน คือลูกสาวพญานาคและลูกสาวพญามดงาม เจ้าเมืองพาลคิดจะแย่งเอาเมียทั้ง 3 ให้ได้ ร้อนถึงเทวดาฟ้าดินจึงบันดาลให้ธรณีสูบ ชาวเมืองก็อัญเชิญสุพรมโมกขาเป็นเจ้าเมือง ปกครองไพร่ฟ้าด้วยฮิตบ้านคองเมือง บ้านเมืองจึงปกติสุข ภายหลังสุพรมโมกขาออกบวช และเทศนาโปรดชาวเมืองให้อยู่ในศีลกินในทาน

9.4 ตัวอย่าง

กวีอีสานประพันธ์เรื่องนี้ขึ้นมาเพื่อที่จะมุ่งสอนเจ้าเมืองหรือผู้ปกครองให้อยู่ในศีลธรรมโดย

ยกอุทาหรณ์ให้เห็นว่า เมื่อเจ้าเมืองมีโลภะ ตัณหา ถึงแม้ว่าจะมีอำนาจล้นฟ้าเพียงไรในที่สุดย่อม
พ่ายแพ้แก่คุณธรรม การที่จะชนะใจชาวเมืองได้ไม่ใช่อยู่ที่มีอำนาจ แต่การชนะใจชาวเมืองนั้นน่าจะ
อยู่ที่มีคุณธรรมมากกว่า ฉะนั้น กวีจึงเน้นในการสอนผู้ปกครองท่านจึงประพันธ์ไว้กินใจมาก ดังนี้

1) สอนขุนนาง ผู้ปกครองเมื่อมีอำนาจให้มีความเมตตา ดูแลความทุกข์สุขของไพร่ฟ้า
ประชาชน อันเป็นหัวใจของการปกครอง และอย่าหลงไหลในอำนาจบาตรใหญ่ อย่าลืมนอง
ซึ่งตรงกับสุภาษิตพระร่วงที่ว่า “เมื่อน้อยให้นอนหงาย เมื่อใหญ่มาให้นอนคว่ำ” คือดูแลเห็นใจ
ผู้น้อย ดังนี้

เป็นเสนาแล้วอย่าเบียด^๑ ดั่งเห็น
อย่าเลินเลิน^๒ หลายแทนซิเพ^๓ พังม้าง^๔
เจ้าที่ข้างการร่มเป็นพระยา
อย่าฟ้าวลิ้มชาวเมืองซีควายคอนกล้า
ขึ้นปลายตาลแล้วให้เหลียวลงต่ำ
ขึ้นดอยสูงยอดดอแต่ให้เหลียวพื้นแผ่นดิน
ซีเห็นยอดดั้นไม้คือพุ่มหมากเชือกพริก
เทียมดั่งเห็นหมูสัตว์เกิดแก่เจ็บตายโดยแท้
เป็นเสนาแล้วให้หสิ่ง^๕ มองพวกไพร่
เป็นใหญ่แล้วให้หสิ่งคนต่ำต้อยเมืองบ้านจิงแมนคอง

อธิบายคำ

1. เบียด - มองสูง, แหงนหน้า
 2. เลิน ๆ - กระทำเกินไป, ทำเกินกำหนด ลิ่น ๆ ก็ว่า
 3. เพ - พัง ทะลาย
 4. ม้าง - แตก, ทำลาย, มล้าง
 5. หสิ่ง - ข้าเลื่องดู มอง
- 2) สอนขุนนางให้เห็นความสำคัญของไพร่ฟ้าประชาชน โดยอุปมาไว้ ดังนี้
ไม้ลำเดียวล้อมรั้วไขว่
ไพร่บ่พร้อมแปงเมืองปรั่งเรื่อง
เป็นพระยาสร้างให้เอาใจพวกไพร่
ให้เอาใจพวกพี่น้องตนเจ้าสิรุงเรื่อง
- 3) คำอุปมา กวีได้นำเอาคำภษิตในท้องถื่นมาประมวลเข้ากับเรื่องเพื่อให้เกิดความ
ไพเราะยิ่งขึ้น เช่น

- เมื่อได้ดีแล้วอย่าลืมตน ตัวอย่าง
เมื่อเจ้ากินพาเงินพาค่าอย่าลืมกระเบียนร้าง
(พา-สำหรับใส่กับข้าว กระเบียน-กระดั่ง, ตะแกรง)
- เปรียบเทียบสิ่งที่ปรารถนาแต่เอาไม่ได้เหมือนกับ
สัง' คืออาชาไนย์ม้าเดินทางหิวทอด มาพ่อ' น้ำในสัง' เบิงตาย'

อธิบายคำ	1. สัง - ไหน	2. พ่อ - เห็น, พบเห็น
	3. สัง - บ่อน้ำ	4. ตาย - เปล่า, เจย ๆ

10. จำปาสี่ต้น

เป็นวรรณกรรมนิทานที่สอนหลักธรรมประการสำคัญคือ“ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนาชาวอีสานมักจะเชื่อว่าตัวเองในวรรณกรรมอีสานแทบทุกเรื่องเป็นชาดกของพระโพธิสัตว์ เรื่องจำปาสี่ต้นก็เช่นกัน

10.1 เรื่องย่อ (ดูเรื่องย่อในบทที่ 2)

เนื้อความของจำปาสี่ต้นตอนแรกคล้ายกับเรื่องพหลวิชัยดาวิ ดังรายละเอียดบอกไว้ว่ามีเมืองใหญ่แห่งหนึ่งชื่อเมืองจักขิน เจ้าเมืองมีธิดาสวยชื่อนางปทุมมา ต่อมาเกิดภัยใหญ่ภายในพระนครสูงใหญ่หรือเหี่ยวใหญ่สองฟัวเมียมาจับประชาชนในเมืองกินเป็นอาหาร เจ้าเมืองหมดทางสู้จึงนำธิดาสาวไปซ่อนไว้ในกลองใบใหญ่แขวนไว้ในพระราชวังเพื่อหลบภัย ในที่สุดสูงใหญ่จับคนในเมืองกินเป็นอาหารหมด ท้าวจุลละนีแห่งปัญจนครเดินทางมาล่าสัตว์หลงเข้าไปในเมืองจักขิน ซึ่งกลายเป็นเมืองร้างเต็มไปด้วยกระดูกและซากศพ พระองค์พบกลองใบใหญ่แขวนอยู่ด้วยความแปลกใจจึงตีกลอง นางปทุมมาร้องส่งเสียงออกมา ท้าวจุลละนีแหงหน้ากลองออกพบนางงามอยู่ในกลองจึงเรียกนางอีกนามหนึ่งว่า นางคำกลอง ท้าวจุลละนีมีเมียเสียแล้วชื่อนางอัคคี นางปทุมมาจึงเป็นเมียคนที่สอง เมื่อถึงคราวนางประสูติโอรส ถูกนางอัคคีเอาผ้าผูกปิดตาแล้วนำลูกสุนัขมาเปลี่ยนลูกของนาง ซึ่งคลอดออกมาถึงสี่คน พร้อมทั้งใส่ร้ายว่านางผูกพันรักใคร่กับสุนัข ท้าวจุลละนีจึงเนรเทศนางออกไปจากวัง กุมารทั้งสี่ถูกนางอัคคีจับใส่ไหถ่วงน้ำลอยไปค้างที่สวนดอกไม้ของกษัตริย์ ย่าจำสวนมาพบเข้าจึงนำไปเลี้ยงไว้จนกุมารทั้งสี่เติบโต นางอัคคีสืบรู้ว่ากุมารทั้งสี่ยังมีชีวิตอยู่ จึงนำยาพิษใส่อาหารมาให้กินถึงแก่ชีวิตไป ย่าจำสวนได้นำศพของกุมารทั้งสี่ไปเผา แต่เป็นที่น่าประหลาดใจอย่างยิ่งที่เชิงตะกอนเผาศพกุมารทั้งสี่มีต้นจำปาเกิดขึ้นสี่ต้น ย่าจำสวนเฝ้าดูแลเป็นอย่างดี จำปาสี่ต้นจึงออกดอกแตกกิ่งงดงามผิไปจากต้นไม้อื่น ๆ นางอัคคีทราบความจริงจึงให้เสนามาโค่นจำปาสี่ต้นแล้วปล่อยให้ลอยน้ำไป บังเอิญจำปาสี่ต้นลอยไปติดอยู่ที่ชายหาด ตอนเช้าฤๅษีมาตักน้ำพบต้นไม้มทั้งสี่ถูกตัดถูกฟันตามลำต้นมีเลือดไหลไม่หยุด

ถ้าเขายังรู้เบื้องหลังด้วยญาณวิเศษจึงนำจำปาลีขึ้นไปซบ เป็นมนุษย์ได้นามต่างกันตามลักษณะของจำปาลีคือ

อันว่านามกรท้าวผิดกันควรเสียก
ตามที่ต้นดอกไม้สีนั้นต่างกัน
ผู้พื่อนั้น **เสตราชกุมาร**
เพราะว่ามีสีขาวยื่นบานหอมกุ่ม
ถัดมาหันสีเหลืองเนื้ออ่อน
พระกัหาชื่อให้นามต้นบ่เสีย
ชื่อว่า **ปิตตะราชน้อย** เนื้อหน่อกุมาร
ถัดมาเป็น **สุวรรณกุมาร** น้อยสามคนสามชานเฮียก
อันว่าน้องผู้น้อยลุนหล้ากว่าเขา
งามเหลือล้นสมภารมีมาก
ชื่อว่า **เพชรราช** ท้าวบุญกว้างโลกสื่อ

ในจำนวนกุมารทั้งสี่นั้น เพชรราชน้องคนสุดท้องมีฤทธิ์เดชมากเพราะมีนิ้วเพชร สามารถชี้ให้คนตายก็ได้ หรือชี้คนที่ตายให้กลับฟื้นขึ้นมาก็ได้ ฤษีได้ประสาทวิชาให้กุมารทั้งสี่จนเก่งกล้าสามารถรบชนะยักษ์มารและมนุษย์ด้วยกัน ได้เมืองขึ้นและบาทบริจาริกามากมาย กุมารทั้งสี่เดินทางกลับไปหาจำปาลีที่เคยเลี้ยงดูตนและออกเดินทางติดตามหามารดาจนพบ ได้เข้าเฝ้าพระบิดา และเล่าความจริงให้ทราบ ทุกฝ่ายที่ประกอบกรรมดีจึงเริ่มต้นชีวิตอย่างมีความสุข ฝ่ายชั้วเช่นนางอัคคีถูกลงโทษไปเป็นทาสเลี้ยงหมู

โครงเรื่องจำปาลีต้นเป็นเรื่องการผจญภัยเพื่อแสดงอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ประมาณครั้งหนึ่งของเนื้อเรื่องเป็นการผจญภัย และพะเนจร ดังนั้นจึงมีบทชมธรรมชาติที่ไพเราะอยู่หลายตอน เช่น

บาก็อวยวอยขว้ามภูผาหลายหลั่น
ขว้ามช่องชั้นผาล้านฮ่อมฮั่น
จอมสวรรค์ท้าวคอยดูหลังอยู่
ก็จึงลงสู่พื้นนอนแล้งเมื่อแลง
อันว่าคำแพงท้าวเดินเดียวต้นเดียว
เห็นทั้งลมเกี่ยวไม้ไกวค้อมง่าคอม
หลังดูจอมดอยกว้างผาโตนตั้งโง่น
เห็นแต่โพนใหญ่ตั้งบังไม้ป่าใบ
ในดงขวางไ้อ์ไอนอหลายสิ่ง
ท้าวจึงพักจอดยั้งแสงแล้วเล่านอน
คอนคอนกำแลงลงยามค่ำ
ดาวันตักตำล้อยเลยเข้าขอบเขา

